

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

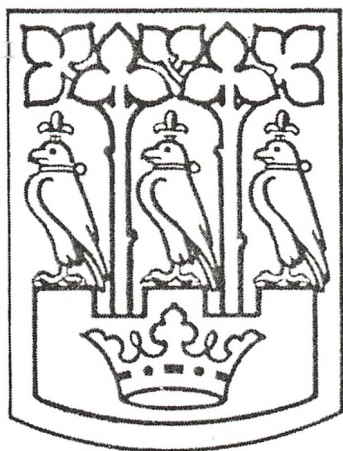
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FREDERIKSBERG

GENNEM TIDERNE

XVI

1985

UDGIVET AF
HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB
FOR FREDERIKSBERG

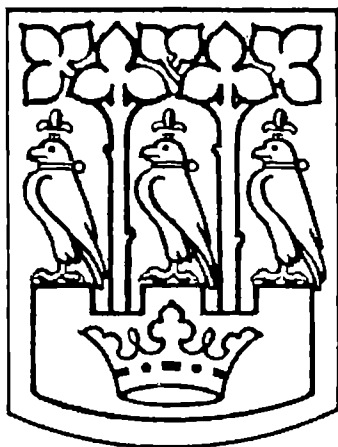
1985

FREDERIKSBERG
GENNEM TIDERNE
XVI

FREDERIKSBERG

GENNEM TIDERNE

XVI

1985

UDGIVET AF
HISTORISK-TOPOGRAFISK SELSKAB
FOR FREDERIKSBERG

1985

Redigeret af *Svend Esbech*
og *Egill Snorrason*

Trykt i Frederiksberg Bogtrykkeri 1985

Sven Houmøller

15. december 1916 –
13. oktober 1979

Fra 1972 til sin død var Sven Houmøller et såre virksomt medlem af styret for Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg; som sekretær for selskabets forretningsudvalg udvirkede han med pinlig omhu udgivelsen af ikke blot en række fortræffelige bind af *Frederiksberg gennem Tiderne*, men tillige lokalpatriotiske værker som *Paa Vandring i den stille Have* (1959), *Frederiksberg Billeder* (s.m. Erik Ebstrup) (1963) og *Frederiksberg Brandvæsen gennem Tiderne* (1967)). Houmøller var også inspiratoren bag andre publikationer om Frederiksberg (bl.a. Claudius Rosenhoff og hans digte om Frederiksberg kirkegård (1976) og J. E. C. Walter's: *Prospekter af Søndermarken*) (1979). Som alt hvad Houmøller rørte ved,

skete det ud fra idealistisk hjælpsomhed og kærlighed til sin by og sit land.

Sven Houmøller var født i Frederikshavn og blev student i 1935 fra Hjørring. 1939 fik han bibliotekareksamen og efter nogle år (1939–43) som 1. bibliotekar ved Søfartens bibliotek, blev han bibliotekar ved Frederiksberg kommunebiblioteker, hvor han fra 1935–38 havde fået sin uddannelse. Alle-rede 1950 konstitueredes han som afdelingsbibliotekar og i 1954 udnævntes han til afdelingsbibliotekar, først som leder af hovedbiblioteket's læsesal, hvor han var den fremragende hjælper og inspirator for de mange, der søgte oplysning, det være sig til skolestile eller til genealogiske studier, og fra 1971 som indkøbschef for hele instituti-

onen. Han var her med til at opbygge landets største samling udenfor statens afleverings begunstigede biblioteker af personalhistorisk og genealogisk trykt materiale, et virke der tjener ikke blot Houmøller, men også Frederiksberg kommune til største ære. Han gjorde også en særdeles aktiv indsats for at redde materialer, der ellers kunne være gået tabt, idet han sikrede lån af talrige håndskrifter til affotografering til Frederiksberg kommunebiblioteks for genealogisk forskning virkelig betydningsfulde samling.

Samtidig med sit arbejde for Frederiksberg kommunebibliotek nåede Houmøller en udstrakt publicistvirksomhed. Han redigerede to udgaver af *Den danske Bibliotekarstand* (1911, 1963), to udgaver af *Den danske Lægestand* (1953, 1965) og en udgave af *Teologisk stat* (1967). Dertil kom en række slægtstavler (Houmøller (1935, 1947), Bahnson (1952)), *Brorsen fra Nordborg* (1949), foruden bibliografien om *Gustav Wied* (1948), *Abraham Lehn og Bibliotekerne paa Beritzgaard og Oreby* (1952), *Excellensen Otto Ditlev Rosenørn-Lehns optegnelser* (1960), *Kjæde-Ordenen og Blindeforsorgen 1811–1961* (1961) samt *Kjæden laa i Mulm begravet* (1974). At han overkom alt dette er næsten utroligt at begribe – besøg i hans og fru Karen's lykkelige hjem kunne være betagende; man opdagede, hvordan notater og kildesteder måtte placeres rundt mellem og under senge og møbler, for at familien kunne færdes i hjemmet.

Houmøllers store skriftlige virke førte naturligt en række tillidshverv med sig. Fra 1953–66 var han sekretær for Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie samtidig med, at han nidkært redigerede *Personalhistorisk Tidsskrift*. I 1966 efterfulgte han vennen, den kgl. ordenshistoriograf dr. phil. Albert Fabritius som formand. Samtidig var Houmøller fra 1957 medredaktør af *Danmarks Adels Aarboeg*.

Houmøllers kristne grundholdning og sociale engagement medførte tillige medlemskab af bestyrelsen for Københavns Bospisningsanstalt fra 1961, af Dagcentret i den indre By fra 1967, af menighedsrådet for Sct. Pauls Kirke fra 1965, og af Kjæde-Ordenen, hvor han for sit virke for blindesagen valgtes til dette veldædige Selskabs højeste post som stormester (1973).

Houmøller fik et rigt liv og altid var han beredt til at hjælpe og glæde andre; alvorlig sygdom rev ham bort kun 62 år gammel, men han nåede lykkeligvis at kunne lede festlighederne ved det Genealogiske Samfunds 100 års jubilæum i september 1979, før hans virkefyldte indsats endte.

Sjældent har en enkelt skikkelse nået at gøre så meget for så mange, uden at de enkelte nåede ret at få sagt ham tak. Også Historisk-topografisk Selskab for Frederiksberg vil ære hans minde med taknemmelighed.

E. Snorrason

Finn Blædel

Gennem en række år var en af dansk personalhistories fornemste personligheder *Finn Hallager Blædel* den myndige leder af Frederiksberg historisk-topografisk Selskabs årlige generalforsamlinger.

Han var født 3.XII.1915 på Frederiksberg og var ansat i Østifternes Kreditforening (Kreditforeningen Danmark) fra 1944–80; allerede 1945 blev Blædel medlem af den frederiksbergske konservative vælgerforenings bestyrelse og af Frederiksberg skolekommission. Fra 1956–71 tillige ligningsmand for Frederiksberg kommune.

Fra ung af helligede Blædel sig genealogiske studier; allerede 1941 publicerede Blædel arbejder om slægten Hallager, hvilket udkrystalliseredes i bøgerne: *Slægten Blædel* (1954) og *Den dansk-norske Slægt Hallager* (1963). Efter 1980 at være blevet førtidspensioneret varetog han med omhygge-

lig dygtighed indsamlingen af genealogiske data til den sidste, da endnu ikke afsluttede udgave af *Dansk biografisk Leksikon*. For Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie varetog han fra 1959 hvervet som revisor og efter 1964 posten som kasserer (efter Sv. Houmøller) og medlem af skriftudvalget. Ved Samfundets 100 års jubilæum modtog Blædel i 1979 medaljen for bemærkelsesværdig personalhistorisk indsats.

Trods alvorlig sygdom det sidste år før sin død 4.V.1984 gennemførte han sine studier og sin usvækkede interesse for også at delagtiggøre andre genealogisk interesserede i sin udstrakte viden. Hans kulturhistoriske virke og indsats skal med taknemmelighed mindes også af Frederiksberg historisk-topografisk Selskab.

E. Snorrason

Svend Kragh-Jacobsen

Den 5. maj 1984 tidlig om morgenen døde redaktør Svend Kragh-Jacobsen og hermed afsluttedes et langt og flittigt liv i kulturens tjeneste.

Svend Kragh-Jacobsen kom til skade ved en færdselsulykke i 1981, og de sidste 3 år af hans liv hørte ikke til de gladeste i hans liv.

Svend Kragh-Jacobsen havde lige fra ungdommens dage virket i kulturens tjeneste. Efter at han var blevet cand. mag., var han en kortere årrække ansat ved Nationaltidende og derefter i mere end 40 år teater- og filmkritiker ved Berlingske Tidende.

Svend Kragh-Jacobsen elskede teatret og dets skuespillere. Vel var han kritiker, men vel mere den der hjalp på vej. Hans kritik var dybdegående, men også blid og lærerig. Han ønskede at hjælpe den enkelte kunstner frem. Som balletkritiker var han anerkendt som en af de førende på internationalt plan.

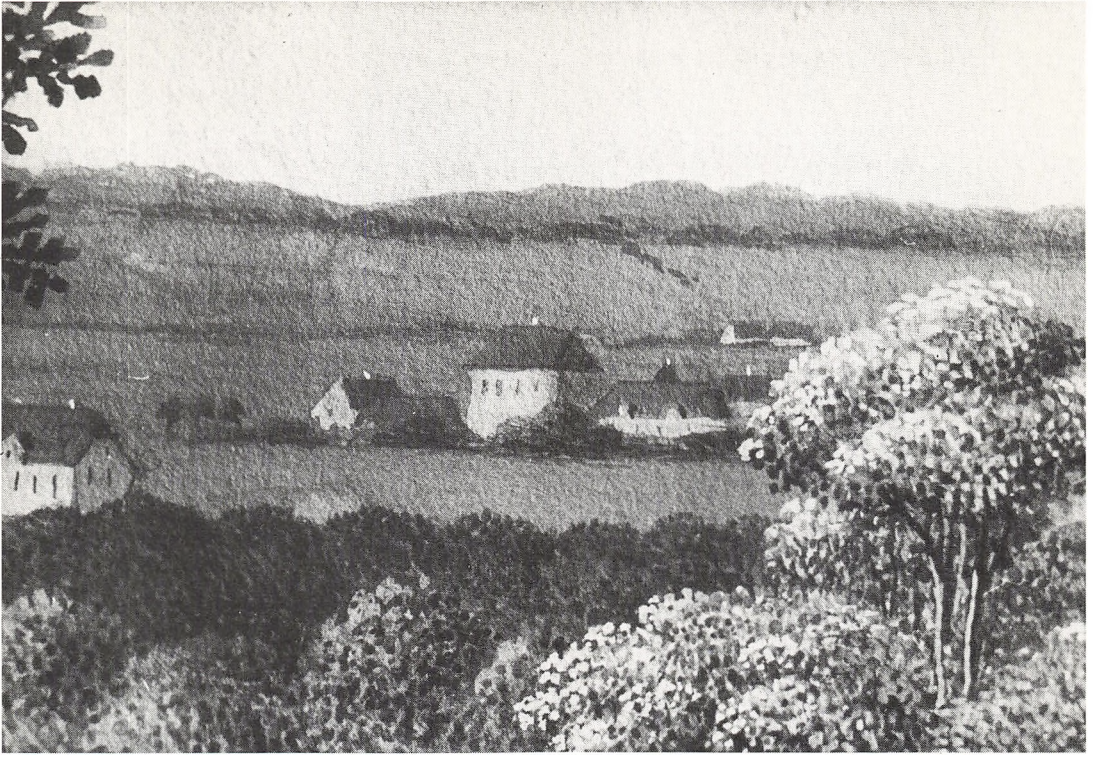
I Historisk-topografisk Selskab havde Svend Kragh-Jacobsen i en årrække været interesseret bestyrelsesmedlem, der altid positivt gik op i arbejdet.

I 1974 blev Svend Kragh-Jacobsen medlem af Frederiksberg kommunalbestyrelse og var medlem til sin død, hvor han med interesse gik op i alle administrative problemer og gav sin mening til kende i alle forhold – også uden for det kulturelle.

Da jeg fremsatte idéen om, at Storm-P. Museet skulle placeres på Frederiksberg Runddel i det tidligere Begravelsesvæsens kontor, var Svend Kragh-Jacobsen interesseret heri og var medvirkende til planens heldige løsning.

Mange vil savne en god medarbejder – et festligt menneske med et sprudlende humør og en legendarisk flid – og mange af os en ven, som vi sent – måske aldrig vil glemme.

Chr. Lauritz-Jensen

Henrich Wium og Godthåb

af Allan Tønnesen

Frederiksbergs ældre historie frembyder ikke billede af et samfund i rolig udvikling, men kendetegnens af en række begivenheder, der medførte pludselige og dybtgående ændringer: Christian IV's nedlæggelse af landsbyen Solbjerg 1620 og oprettelse af Københavns slots ladegård, Frederik III's nedlæggelse af ladegården og bortfæstning af jorden til 20 hollænderbønder fra Amager 1651, Christian V's inddragelse af fæstegårdernes jordtilliggende 1697 og dets påfølgende udnyttelse til høbjergning. Den sidste af disse forandringer skete i 1765, da Frederik V opgav hømarken som urentabel og istedet bortsolgte arealet på en auktion, der fandt sted 30. marts.

For at forstå denne begivenheds rækkevidde må man erindre, at det samfund, der

siden Frederiksberg slots opførelse var opstået på den gamle Hollænderbys område under navn af Frederiksberg by, bestod af håndværkere, øltappere, slotsbetjente og arbejdere, der var beskæftiget ved de industrier, som begyndte at opstå på Frederiksberg og Vesterbro. Endelig var der gruppen af københavnske velhavere, der havde erhvervet lyststeder i den idylliske forstad ved slottets fod. Fælles for disse kategorier er den omstændighed, at ingen havde noget tilliggende udover en stump havejord. Byens urolige historie med hyppig kongelig indgriben havde gjort den til noget for sig, helt ulig andre danske samfund af tilsvarende størrelse.

I 1765 blev denne tilstand brat ændret; 78 tdr. hartkorn, svarende til en jævnt stor her-

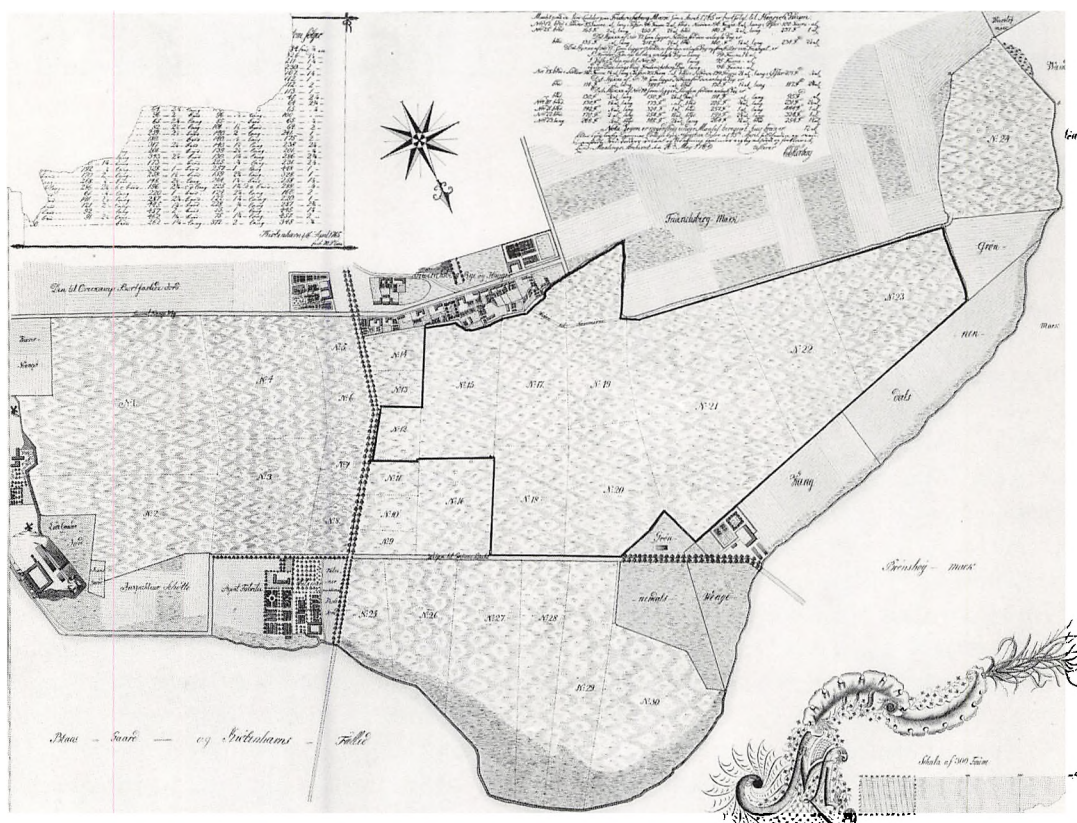
regårds jordtilliggende, blev udbudt til salg umiddelbart op til slotsbyen, og muligheden for, at der i byens befolkning kunne komme et islæt af landbrugere, opstod. Forud for auktionen var arealet blevet inddelt i 30 lodder, men på auktionen viste der sig en tydelig tendens til en koncentrerung i henholdsvis den østlige del, hvor Peter Anthon Jager samlede sig otte lodder, og den vestlige del, hvor ni lodder blev erhvervet af en københavnsk borger, Henrich Wium. Dette var begyndelsen til de gårde, der senere blev kendt som Forhåbningsholm og Godthåb.

Konditionerne var af en sådan karakter, at de både gjorde det tillokkende at byde på jorderne og samtidig skaffede statskassen den absolut maksimale indtægt i form af afgifter. Der forlangtes nemlig hverken købe-

sum eller udbetaling, men kun kaution for afgiften de tre første år. Det, der blev udbudt på auktion, var altså afgiften, og den, der tilbød at betale den største afgift, fik budet.

Vilkårene var så tillokkende, at mange var villige til at byde meget højt, for de flestes vedkommende så højt, at det efter få år viste sig, at jordens afkast ikke var tilstrækkelig til at bære de byrder, ejerne havde påtaget sig. Dette skete også for Henrich Wium. Han var den, der overtog den største samlede post på ialt ni lodder (nr. 12, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23), opgjort til 27 tønder og 7 skæpper hartkorn, og han påtog sig at udrede en årlig afgift på 349 læs hø og 1082 Rdl¹.

Hvem var denne Henrich Wium, som

Kort over Hømarkens inddeling i lodder. Tegnet af M. P. Lunn 1765. De af Henrich Wium erhvervede lodder er indtegnede.

havde mod til at kaste sig ud i et sådant eventyr?

Henrich Thomesen Wium dukker første gang op på den københavnske arena i 1750, idet han 11. november tog borgerskab som pudder- og stivelsefabrikør. Han opgiver at være født i Jylland, men ikke hvor eller hvornår². To dage senere blev han gift med Anna Catharina Hansdatter Dahl i Mons. Oberkampfs gård på Frederiksberg, hvor de begge var ansat, Henrich Wium som fuldmægtig i Oberkampfs kapunstopperi³.

Efter brylluppet har de nygifte endnu nogen tid fortsat deres tjeneste hos Oberkampf. Samtidig forsøger Wium energisk at forberede sin fremtid som stivelsefabrikør. Allerede den 30. november ansøger han kongen om privilegium, idet han ikke uden et sådant kan få den til stivelsefremstillingen nødvendige hvede malet⁴. Magistraten udtalte i den anledning, at et kgl. privilegium ikke var påkrævet og anbefalede, at der gaves toldvæsenet ordre til at tillade indførsel af den nødvendige hvede⁵.

I februar året efter søgte Wium Københavns magistrat om tilladelse til at fabrikere sin stivelse på Vesterbro, indtil han måtte finde et bekvemt sted i København. Ansøgningen blev afslået⁶, og da parrets første barn, datteren Elsebeth, den 5. april blev døbt i Frederiksberg kirke³, omtales Henrich Wium derfor endnu som fuldmægtig på stopperiet, men kort efter må familien være flyttet til København, hvor Wium lejede sig ind i Borgergaden (matr. nr. 177, Sankt Annæ Vester kvarter)⁷.

Her blev Wium dog kun kort; allerede 1752, den 19. juni erhvervede han en gård i Springgaden (nu en del af Pilestræde, matr. nr. 12, Rosenborg kvarter), bestående af forhus, sidehus og tværhus, alt af bindingsværk, for ialt 2200 rdl. dansk kurant⁸. Samtidig optog han lån mod pant i ejendommen: 2000 rdl. hos Peter Holm og 600 rdl. hos Peder Sørensen⁹.

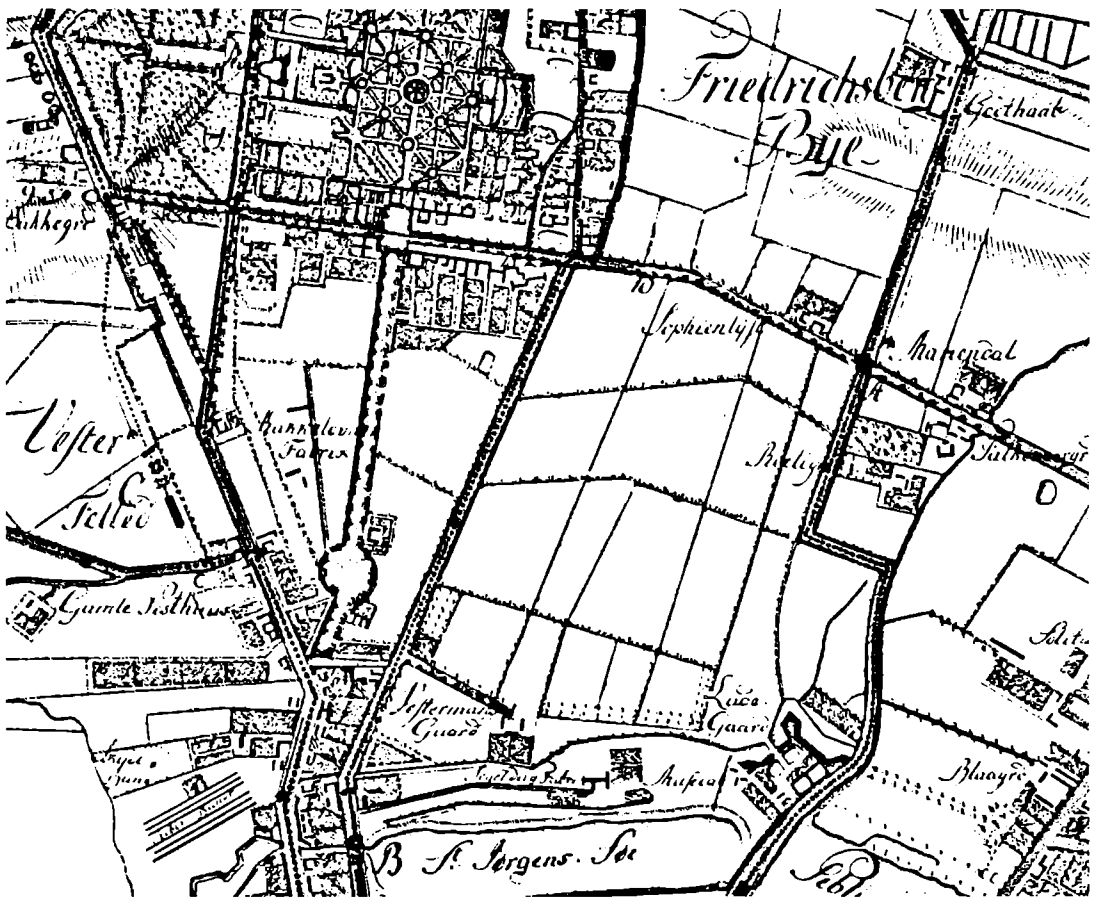
I gården i Springgaden må han have ind-

rettet sin fabrik, og her blev familiens sidste to børn født, sønnerne Lorentz og Johan Jacob, døbt henholdsvis 1. december 1752 og 19. august 1755. Datteren Elsebeth døde af hoste, kun to år gammel og blev begravet 17. juni 1753¹⁰.

Virksomheden må være gået godt for ham, for i 1758 kunne han fæste en større ejendom på Vesterbro, tilhørende staden København¹¹. Det var en lang, smal grund mellem skydebanen og pesthuset, der strakte sig fra Vesterbrogade ud for Frederiksberg Allé's udmunding og helt ud til Kalvebod Strand¹². Ud mod vejen lå en lukket, firelænget gård, der iøvrigt var nabo til det hus, hvor senere Oehlschlager fødtes. Stedet blev af Wium drevet som landbrug med et såkaldt hollænderi og en besætning på 50–60 køer. Om vinteren havde han en del af dem opstaldet i gården i Springgaden¹³.

Mens Henrich Wium havde fæste på denne ejendom, fik han lejlighed til at bevise kongen en tjeneste. Kongen havde længe været utilfreds med de lidet pyntelige bygninger, der grupperede sig om indkørslen fra Vesterbrogade til den fornemme Frederiksberg Allé, og da ejeren af disse ialt otte huse, Wulf Ottesen Holm, døde i 1765, fik kongen Wium til på sine vegne at byde på dem ved den efterfølgende auktion. Wium erhvervede dem og besørgede dem nedrevet, hvorpå indkørslen til kongevejen kunne reguleres og den bekendte jernport opføres. Fremgangsmåden, der tillod Frederik V helt at holde sig i baggrunden, har antagelig sparet den kongelige kasse for en hel del penge¹⁴.

Når kongen anmodede Henrich Wium om at optræde som køber, skyldes det antagelig ikke kun, at han jo var nabo til de famøse huse, men sikkert nok så meget, at han den foregående vinter havde været stærkt indblandet i forberedelserne til bortauktioneringen af Frederiksberg hovedgårds marker og sluttelig havde erhvervet

Udsnit af et militært manøverkort 1795. Efter »Minorerede Matrikelkort«. Foruden Godthåb øverst til højre ses ved kysten Henrich Wiums af staden København lejede ejendom mellem Pesthuset og Skydebanen. Den lange, indgrøftede grund er let kendelig ved sit lige bolværk ved vandet.

ikke mindre end 1/3 af jorden, hvorved mandens format var blevet utvetydigt demonstreret.

Allerede i juni 1764 havde han ansøgt om at få overladt et stykke af Hollændermarken til fremme af sit hollænderi på Vesterbro, men fik afslag¹⁵. I oktober samme år forsøgte han igen at få overladt et stykke af hørmarken, denne gang dog ikke på livstid¹⁶. Nu anbefaledes hans andragende af såvel regimentskriveneren som amtmanden¹⁷, men inden det kom så vidt, blev det besluttet, at hele hørmarken skulle stilles på auktion. Dette var Wium klar over før nogen anden; efter hans eget udsagn var det nemlig ham, der »in Cognito« påtog sig at udføre den

plan, hvorefter hørmarken mest profitabelt kunne sælges, og i vinteren 1764–65 udførte opmålingsarbejdet samt fremstillede det i 30 lodder inddelte kort, der kom til at ligge til grund for auktionen¹⁸.

I betragtning heraf og af den interesse, Wium allerede havde lagt for dagen for de frederiksbergske jorder, ligger det nær at antage, at det er fra ham, ideen til den store udstykning stammer, og hvorover amtmanden, kammerherre Juell Wind den 7. marts 1765¹⁹ – vel sent, forekommer det – anmodedes om at ytre sig. Selvom Wium flere gange omtaler sin indsats i forbindelse med udstykningen, fremstiller han det dog aldrig, som om ideen er hans, men nævner

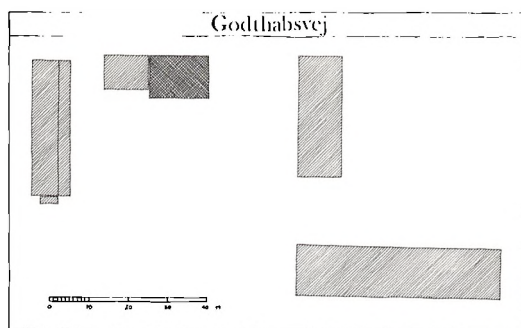
kun, at han fik en opfordring til at påtage sig det praktiske, forberedende arbejde.

Hidtil havde Wium nærmest drevet sit hollænderi på Vesterbro som en bibeskæftigelse til sit egentlige erhverv, stivelsefabrikationen. Med købet af den godslignende ejendom på Frederiksberg må han have gjort op med sig selv, at hans fremtid lå i landbruget, og man ser ham da efterhånden afvikle sine interesser i byen.

Den jord, de nye ejere overtog, var i landbrugsmæssig henseende i høj grad misligholdt og forsømt. Den var fuld af mange års mos og ydede langfra den krævede høfgift²⁰. Som den energiske mand han var, tog Henrich Wium straks fat på opdyrkningen og kultiveringen af jorden med indgrøftning, gødskning, afvanding af mosedrag m.v. og gerådede ved sin målbevidste og utålmodige adfærd straks i uenighed med sine nærmeste naboer: Stephan Kruse, Jacob Verhuven og kaptajn C. G. Kaas over skel-, vej-, port- og indgrøftningsproblemer, og regimentskriver, amtmand og rentekammer måtte ustandselig tage affære. Henrich Wium viser sig i disse stridigheder som en mand, der ikke accepterer nogen uregelmæssighed og når som helst er rede til i lange og velargumenterede skrivelser at forsvare sine rettigheder. Indimellem ser det dog ud til, at han selv er kommet til at træde andres vel nær²¹.

Uden ordentlige bygninger kan man ikke drive en gård, og Henrich Wium tog da også straks fat på byggearbejdet. Som byggegrund valgte han den højeste del af sin ejendom, praktisk beliggende lige ud til den gamle kongevej til Islev, på denne tid kendt som Grøndalsvejen og senere som Godthåbsvej efter Wiiums ejendom.

Allerede i sommeren 1765 opførte han en avlsbygning på 20 fag mur- og egebindingsværk, som han straks satte i pant for et lån på 1000 rdl. af jomfru Anna Elisabeth Toffen²². Wium fortsatte ufortrødent sit byggeri, og da han i december 1768 standsede op

Godthåbs bygninger 1770, nord opad. Bygningernes mål kendes, men den indbyrdes placering kan kun blive tilnærmelsesvis. Længst mod vest ses den sammenbyggede ko- og hestestald med lokum; tæt op til den eksisterende, krydsskraverede hovedbygning er det ældste våningshus, dernæst det østlige beboelseshus og endelig mod syd den store lade. Denne og de følgende situationsplaner er tegnet af Jens Lind.

for at få sin gård vurderet af brandforsikringen, bestod den af følgende bygninger:

- 1) et våningshus med bryghus mod nord, 6 fag langt, 5 fag dybt, af mur og bindingsværk, »udvendig er Tømmeret med Perle Olive farve malet, sampt Tavlene gule af poleret« (dvs. pudset);
- 2) en stald til 80 køer mod vest, 20 fag lang, 5 fag dyb, af mur og bindingsværk og med stråtag (må være den i 1765 opførte bygning);
- 3) en hestestald bygget op til siden af kostalden, 20 fag lang, 2 fag dyb, af mur og bindingsværk og dækket med tagsten;
- 4) en lokumsbygning opført op ad kostaldens sydgavl;
- 5) en stor avlsbygning mod syd, 40 fag lang, 10 fag dyb, af grundmur, »til alle Siider igiennem Muuren paa Tømmeret er store Jern ankere med Splitter for, omtrent midt i Bygningen er Skillerums Grundmur tvært over Bygningen... Indvendig er Bygningen Beunden med stærk Bindingsverk af 2de Stokverks Høide«; huset, der havde 10 porte og 2 døre, var indrettet til sædelader og tærskeloer og var midt igennem forsynet

med en langsgående, plankelagt kørevej.

Mens de andre bygninger tilsammen kun vurderedes til 3650 rdl., blev den sidste bygning takseret til ikke mindre end 11000 rdl. Den må have været en for sin tid virkelig imponerende avlsbygning, hvilket også klart fremgår af vurderingsmændenes beskrivelse²³. Samtidig er den et vidnesbyrd om, at Henrich Wium lagde sit landbrug an på kornavl som det vigtigste. Ganske vist havde han en stald til 80 køer, men erfaringerne fra hollænderiet på Vesterbro tilsagde ham forsigtighed med hensyn til udelukkende at basere sig på kvægavl. Allerede i 1764 beklagede han sig nemlig over den i de foregående to år »gracerende« kvægsyge¹³, og denne plage kom igen 1769–72. Eftersom Wium havde sin kostald klar allerede i 1765, har han haft mulighed for at have en kvægbesætning både det nye sted og på Vesterbro. Denne ejendom skilte han sig nemlig først af med i juni 1768²⁴.

Vurderingen fra 1768 er iøvrigt det første sted, gårdens navn forekommer. Henrich Wium valgte i fortrøstning til fremtiden at kalde den *Godthåb*, et navn, der både for Wium og senere ejere skulle blive sørgeligt beskæmmet. Det slog godt an og gav tilmed anledning til, at dette stykke af Islevvejen skiftede navn til Godthåbsvej. Da en nord for vejen oprettet mindre gård o. 1850 fik navnet Lille Godthåb, ændrede Wiims gamle gård navn til Store Godthåb, en betegnelse, der er blevet hængende, uanset at Lille Godthåb forlængst er forsvundet.

Selvom der nu i 1768 stod et beboelseshus på Godthåb, ser det dog endnu ikke ud til, at familien Wium har taget ophold her; den beskedne bolig har snarest været beboet af en forpagter eller bestyrer. Den 1. oktober 1768 blev sønnen Lorentz konfirmeret i Trinitatis, og byens skattemandt har Henrich Wium boende i Springgaden endnu 1771. Først da den egentlige hovedbygning var klar på Godthåb, holdt man flyttedag.

Den 4. august 1770 stod huset færdigt og kunne vurderes til brandforsikringen. Da denne bygning er den eneste af dem, Henrich Wium opførte, der endnu eksisterer, er der nok grund til at se lidt nærmere på den. Det hus, vurderingsmændene forefandt, var 15 fag langt og 6 fag dybt, på to etager og med tagvinduer samt kælder under hele huset. Det var grundmuret til alle sider og teglhængt; der var overalt hollandske døre og engelske vinduesrammer med store ruder (dvs. de nuværende »palævinduer«), og træværket var overalt malet med perlefarve. Huset vurderedes til 6300 rdl²³. Vurderingsmændene har glemt at omtale mansarden, men at huset fra opførelsen har været forsynet med en sådan, viser beskrivelsen i det pantebrev, Wium straks efter, den 11. december, udstedte til Hans Andersen Mahler for et lån på 13500 rdl., og hvori det »gebrochne« tag omtales²⁵. Skønt huset ikke udmærker sig ved ydre udsmykning af nogen art, ser man let, at der er tale om en storartet bygning, velproportioneret og sluttet i sin form, som med sin oprindelige åbne og høje beliggenhed har virket imponerende på beskueren.

Brandtaksationsvurderingen redegør kun yderst summarisk for den indvendige indretning, hvorfor der, hvad denne angår, skal henvises til den som bilag I bragte beskrivelse fra 18. juni 1775 og den på grundlag heraf udførte rekonstruktionsplan figur 4. Kun skal det præciseres, at de to køkkener viser, at huset fra opførelsen har været indrettet med en lejlighed i hver af de to etager, hvoraf den ene var beregnet til udlejning.

Bygmesterens navn oplyses ikke. En mulighed er Johan Christian Conradi, der på dette tidspunkt ejede Bakkehuset og som ca. 1750 havde bygget et meget lignende hus på Christianshavn, Prinsessegade 52.

Foruden hovedbygningen var der desuden tilkommet endnu et beboelseshus mod øst, 21 fag langt, 8 fag dybt, en etage højt,

grundmuret, teglhængt og med 2 murede kviste. Foruden beboelsen rummede det desuden rullestue, vognremise, karlekammer og to hestestalde, på loftet i den nordre gavl var indrettet en sal. Endelig omtales en del plankeværk og stakitter om haven og gården; gårdspladsens stakitter var gulmalede med hvide »hoveder«²³.

Henrich Wium havde nu fuldført sit byggeprogram og kunne med tilfredshed se på sin bygningsmæssige indsats, der havde gjort ham til ejer af et virkelig moderne og velindrettet landbrugsanlæg. Det havde kostet ham dyrt, men nu skulle han da til at høste frugterne af sin utrættelige virken. Desværre begyndte imidlertid de økonomiske vanskeligheder at tegne sig stedse alvorligere for ham.

Allerede i 1765 havde Wium vanskeligt ved at skaffe tilstrækkeligt hø til afgiften²⁶, og hans og de andre lodsejeres andragender om udsættelse med levering af afgiften og nedsættelse af den blev noget årligt tilbagevendende. Mens rentekammeret ofte bevilgede udsættelse, ville man ikke høre tale om nedsættelse²⁷.

Sidst på året 1770 fik spørgsmålet om afgifterne en drejning, idet de syv lodsejere mente sig groft forurettet ved etableringen af aflåste porte og bomme på Falkoneralléen og Frederiksberg Allé, der forhindrede dem i at komme fra deres jorder til Frederiksberg og til København, idet den såkaldte Ladegårdsvej (nuværende Rolighedsvej, Bülowvej, Åboulevarden etc.) var for ringe til at kunne benyttes til arbejdskørsel. Ejerne fandt, at der var tale om et brud på de vilkår, hvorunder de i sin tid havde erhvervet deres ejendomme og tilbageholdt afgiften fra den tid, alléerne blev lukket. De anlagde sag og fik gennemført deres krav; alléerne blev åbnet igen året efter, og de skadelidte lodsejere fik deres tab godtgjort²⁸.

I disse stridigheder med myndighederne udviste Henrich Wium en ligeså kompro-

misløs holdning som tidligere over for sine naboer, med hvem han i den nye situation synes at være blevet forsonet, ja ligefrem at være blevet pennefører for. Man genkender let Wiums djærve, uimponerede stil i de fleste af de skrivelser, lodsejerne retter til myndighederne.

Wiums uforfærdethed gik dog undertiden for vidt. I en skrivelse fra Rentekammeret af 14. januar 1772 fik han en alvorlig irettesættelse for i forbindelse med leveringen af sin høafgift ved flere lejligheder at have fornærmet de kongelige staldbetjente »ved nærgaaende Ord og u-anstændige Chicaneuse Talemaader«²⁹.

En af de lodsejere, hvis sag Henrich Wium tog sig særligt af, var enken efter Peter Larsen West, Agnethe Margrethe Romling. Peter West havde i interessentskab med Mogens Christensen Nørager drevet en gård, Damsbo ved Blegdammen, og sammen havde de to endvidere erhvervet fire lodder på auktionen i 1765, nr. 25, 26, 27 og 28, alle beliggende nord for Godthåbsvejen, over for Wiums jorder³⁰. West døde i januar 1770, og på grund af den uformelle karakter af fællesskabet med Nørager (der forelå ingen skriftlig aftale mellem dem), opstod der hurtigt uenighed om boets deling. Det var blevet overgivet til skifteretten, og enken havde af magistraten fået tildelt en værge, sæbefabrikør Gregers Nielsen. Til at begynde med så det ud til, at delingen kunne ske uden større vanskeligheder, men så blandede Henrich Wium sig i sagen. Hans kone, Anna Cathrine Dahl var moster til Wests enke, og han anså sig derfor som kaldet til at forsvare hendes og de to børns interesser, som han ikke fandt blev varetaget på betryggende vis af Gregers Nielsen. Han fik gennemført, at han selv blev konstitueret som værge for enken, der var sindssyg, og det lykkedes ham ved at henvise til en kongelig bevilling for enken til at sidde i uskiftet bo at få skifteretten til at afvise sagen. Hvordan boet i øvrigt er blevet

delt, vides derfor ikke, men af de fire lodder på Frederiksberg fik Wests enke nr. 27 og 28.

Disse blev i de følgende år dyrket af Henrich Wium, der formentlig fra begyndelsen har haft kig på de for hans egen gård så velbeliggende arealer på den anden side af vejen. Det mangler da heller ikke på udtalelser om, at hans indgriben i Mad. Wests sag havde en ikke ganske uegennyttig baggrund. Et af indlæggene på Nøragers side kalder således hans omsorg »Crocodille graad« og anfører, at mens han tidligere næsten hver dag besøgte den sengeliggende enke, havde han, siden han fik overdraget værgemålet, næsten ikke vist sig på Damsbo. Endvidere hedder det, at »denne Henrich Wium ved sin adfærd for mange honette Høye og lave har gjort sig bekendt og distingueret sig efter ordsproged som en broged Hund«³¹. Da det for alvor begyndte at gå skævt for Wium, meldte enkens stedfader og svoger sig med en anklage mod ham for at have administreret hendes ejendom på uforsvarlig vis og til egen fordel³². Ved sin død kort efter, den 28. maj 1775 (i Wiiums tidligere gård i Springgaden), ejede hun intet, idet det bl. a. viste sig, at de frederiksbergske jorder var pantsat³³.

Også i familiære anliggender kom Wium i disse år ud for modgang og bryderier. I 1772 fik han udvirket, at hans ældste søn Lorentz, der nu var 19 år og student, fik charge – ikke af virkelig sergent som faderen havde håbet –, men som »Sergeant reformé« ved major du Bois' kompagni på Sct. Croix og havde vel håbet at se ham indlede en ærefuld militær karriere. Denne blev imidlertid sørgelig kort; allerede den 25. oktober året efter døde han af ikke oplyst årsag i Vestindien. Først i august 1774 fik faderen meddelelse herom³⁴.

I mellemtiden var Wiiums kone, Anna Cathrine Dahl, død, »over 50 Aar« og blev begravet på Frederiksberg kirkegård 9. marts 1774. Sorgen herover har han for-

mentlig været istand til at bære, eftersom han nogen tid før hendes død havde indledt et forhold til Cicilie (Sille) Agerup (Hagerup, Aagerup), der tjente på Godthåb, idet han havde lovet hende ægteskab, når hans kone var død. Imidlertid holdt han ikke sit løfte, og Cicilie fik efter at være nedkommet med en datter lagt sag an mod Henrich Wium for det brudte ægteskabsløfte og forlangte, at han kom til at betale til barnets opdragelse, hvad han efter forordningen var pligtig. Det skulle hun imidlertid ikke have gjort, for da myndighederne kom efter, at besvangringen var sket, mens Wiiums kone endnu levede, blev både Cicilie og Wium retsforfulgt for ægteskabsbrud. Wium kunne efter forordningen idømmes dobbelt lejemålsbøde og desuden straffes »på sin yderste formue« og begge indsættes otte dage på vand og brød. Under denne alvorlige trussel fandt de to anklagede atter sammen i en fælles kurs. Cicilie tilbagekaldte sin anklage; det var slet ikke Henrich Wium på Godthåb, der var barnefader, men derimod en anden mand af samme navn, der dog nu opholdt sig i Kina³⁵! Wium på sin side aflagde ed på, at han ikke var barnefader.

Da dette skete, den 13. oktober 1775, havde Henrich Wium ægtet Cecilia Agerup, hvilket ikke ligefrem styrker bevismagten af den af ham med oprakte fingre aflagte ed. Betænkeligt i den henseende forekommer også det navn, Cicilias datter fik ved dåben i Lyngby kirke den 20. november 1774: Anna Cathrine Henriche. Barnet selv hører man iøvrigt ikke senere noget til³⁶.

Under hele denne pinlige affære var Henrich Wiiums omstændigheder blevet radikalt ændret. Endnu i april 1773 kunne han købe nok en jordlod, nr. 29 af kancelliråd Jonas Collins enke for 250 rdl.³⁷, men herefter er han bestandig i defensiven. Han står uafbrudt i restance for sine afgifter, men klarer sig igennem til december 1774, da han blankt måtte erkende, at det var ham umu-

ligt at præstere sin pengeafgift før til februar. Gennem hele december måned skrev han til Rentekammeret og til kongen om dog at måtte få udsættelse, »dilation« til februar, men fandt ingen imødekommenhed. Tværtimod iværksattes ufortøvet fra 2. januar 1775 den militære eksekution, kammeret havde truet med ved enhver forsinkelse af afgiftens indbetaling i de foregående år³⁸. Eksekutanten meldte sig daglig hos Wium for at få udbetalt hans og Agnethe Margrethe Wests resterende afgifter, der beløb sig til henholdsvis 364 rdl. og 60 rdl. 5 m., men uden resultat. Der blev derpå foretaget sekvestration, hvorunder Agnethe Wests restance blev betalt, mens Wium kun kunne betale 100 rdl. af sin. Den 10. maj blev der derfor gjort udlæg i lodderne 12 og 15, men inden auktionen fandt sted, havde Henrich Wium den 16. maj erklæret sin fallit³⁹. I de foregående par uger havde han holdt sig skjult for sine kreditorer hos sin ven Johan Hansen på Vesterbro⁴⁰. Som boets eksekutor blev beskikket Stephan Kruse, den tidligere ejer af nabogården Grøndal, nu revisor ved den kgl. Grønlandske Handel, for hvis bo Wium havde været eksekutor, da Kruse falledede tre år tidligere.

Allerede den 3. maj var der blevet gjort udlæg i gårdens løse inventar for en gæld på 1000 rdl. til lensskriver Zacharias Pohl, ved hvilken lejlighed hovedbygningens rum og udstyr gennemgås. I »Grøn Stuen« var der således bl.a. et indlagt chatol og to små spejle i forgyldte rammer, i rødstuen seks gyldenlæders stole og et indlagt bord på fire piller, i sovekammeret et blåmalet skrivebord med gitterværk og en blåmalet himmelseng, i den gule stue ved køkkenet et indlagt egeskab, en indlagt dragkiste af fyr og en grønmalet »Top Seng«, noget sølvservice samt en messingkaffekande med tre hanner. Endelig nævnes Johan Jacobs kammer og kammeret derved. Vurderingsmændene fik forholdene forevist af Wiiums kone Cici-lia og sønnen Johan Jacob, der oplyste, at

hans fader var kørt ud med to heste og en chaise⁴¹.

De opregnede værelser vedrører kun stueetagen. 2. etage mente Wium at have udlejet til agent Schneider, der blev Godthåbs næste ejer og på dette tidspunkt ejede Grøndal⁴².

Efter Lorentz Wiiums død i det fremmede var Johan Jacob Henrik Wiiums eneste barn. Han var nu 20 år gammel og havde i tiden op til faderens økonomiske sammenbrud vist sig som en god søn. Efter moderens død havde han indvilget i at lade Wium hensidde i uskiftet bo⁴³. I februar 1775 gik han med til, at hans løn for de tre foregående års medhjælp ved gården, 300 rdl., samt det kommende års løn, 100 rdl., først blev udbetalt til påske 1776, og samtidig gav han afkald på sin mødrearv, »da mig er bevidst min Kiære Fader Hendrich Wiiums Omstændigheder af Eiende og Giæld saa declaseres, at jeg inttet i nogen Maade i Arv kan eller fordrer efter min Sal. Moder Anna Cathrine Dahl«⁴⁴. Den 2. september 1776, da man sidste gang hører om ham, var han i tjeneste hos Hans Møllegaard, værtshusholder på Vesterbro⁴⁰. De tre års tilgodehavende løn har han sikkert aldrig fået.

Ved fallittens erklæring var Henrich Wiiums kreditorer følgende: biskop Harboe (5000 rdl.), Hans Andersen Mahler (3.500 rdl.), urtekræmmer H. C. Høyer (4000 rdl.), bogtrykker N. C. Høpffner (1700 rdl.).

Af de forskellige opgørelser over boets aktiver fremgår, at der var 58 stykker kvæg (gennemsnitsalder ca. 10 år) og 18 heste (gennemsnitsalder ca. 12 år).

Auktionen fandt sted den 29. september 1775. Selve gården med jordtilliggende og bygninger blev for 10.250 rdl. købt af Grøndals ejer, agent Abraham Schneider, der samtidig erhvervede Agnethe Margrethe Wests to lodder, nr. 27 og 28⁴⁵. Efter bortsalg af sæd, kreaturer, møbler og andre effekter udgjorde boets aktiver ved den i

marts 1777 foretagne generalberegning 16.697 rdl. mod passiver 23.495 rdl.⁴², men skiftet var endda ikke afsluttet.

Henrich Wium stod således i efteråret 1775 aldeles uden midler og havde mistet den gård, han selv havde opført, opdyrket og kæmpet så hårdt for at kunne beholde. Skønt nygift var han efterhånden en midaldrende mand, og det måtte under alle omstændigheder blive vanskeligt for ham at etablere sig påny, selvom han måtte siges i tidens løb at have skaffet sig erfaringer inden for mange felter.

Den første tid efter gårdens salg og til sidst i januar 1776 boede han hos Johan Hansen på Vesterbro⁴⁰, til hvis datter, Laurencia Emilia han havde stået fadder i 1771³, og hvem han selv havde foreslået som sit bos eksekutor. Han vides også at have boet på Rødegårds kro i Sundbyvester³⁶, men senere boede han i København.

Henrich Wiums ofte demonstrerede stridbarhed fornægtede sig heller ikke i denne modgangsperiode. I 1776 anlagde han sag mod sin tidligere ven Johan Hansen for uretmæssigt at have tilvendt sig forskellige ejendele tilhørende fallitboet. Et af vidnerne berettede bl.a. under afhøringerne, at Wium engang, da han »efter Vidnets Skiønsomhed havde noget for Panden, larmede mod Madame Hansen og fordrede noget Tøys tilbage, men hvad det var, veed han ikke, men hans egen Koene tyssede på ham«. Sagen synes at være forligt⁴⁰. Heller ikke boets eksekutor, Stephan Kruse undgik beskyldninger for at have handlet uefterretteligt med boet⁴⁶. I 1778 skrev Kruse træt: »... at have med en saa uroelig Mand som Wium at bestille har ikke kostet mig liden Møye, Tidsspilde og Fortredeligheder...«⁴².

Hustruens førstefødte, datteren Anna Cathrine Henriche, hører man intet til efter den for alle parter kompromitterende »lejemåls-sag« i 1776–77; hun er velsagtens død spæd eller sat i pleje, men af ægteskabe-

lige børn fik Henrich og Cicilie Wium efterhånden tre: Anna Catharina født 21. april 1777, Abraham født 23. januar 1780 og Heinrich Isaac født den 7. december 1784. Wium kaldes ved dåbsindførslerne i Sankt Petri Tyske kirkes ministerialbog afvekslende skriver og commis, og med hensyn til fadderne gør der sig fra den ene dåbshandling til den anden og tredie en udpræget social nedstigen gældende.

Wium forsøgte utrættelig at skaffe sig et embede, det være sig nok så beskedent. I perioden 1779–83 søgte han ledige toldembeder i Christiania, Øster Risør, Egersund, Bergen, København, Moss, Mariager, Langesund, Fåborg og Holstebro, nogle af stederne flere gange⁴⁷. Hans ydmyge bønner om at måtte blive benådet med et »levebrød« er gribende som vidnesbyrd om en dynamisk og stræbsom mands ulykke. Den udførligste af hans supplikker, der bl.a. skildrer, hvorledes hømærkerne blev udstykket og bortauktioneret, er gengivet som bilag II. Skønt arveprins Frederik gav den følgende anbefaling med på vejen: »Henrich Wium er vel til sin Tiid lovet meget, og holdt lidet, og bør vel derfor nu finde Erstatning⁴⁸, blev denne sålidt som de andre ansøgninger imødekommet.

At han imidlertid ikke ganske var slået ud, viser hans sidste store projekt, indsendt til kongen den 21. december 1782. Heri foreslår han, at der til de kongelige herskabers behov under ophold på Fredensborg oprettes et hollænderi ved Frederiksborg. Projektet, som der redegøres for i alle detaljer, skulde naturligvis forestås af Wium selv. Skønt han også her opnåede arveprinsens anbefaling, modtog han endnu engang et afslag⁴⁹. Kunne kongen ikke hjælpe Henrich Wium til et embede, har han til gengæld søgt at lette hans bedrøvelige situation ved tid efter anden at lade ham tilflyde en kontant »nådegave«. Således modtog Wium fra partikulærkammerets kasse i perioden 1780–83 ved ni lejligheder ialt 330 rdl⁵⁰.

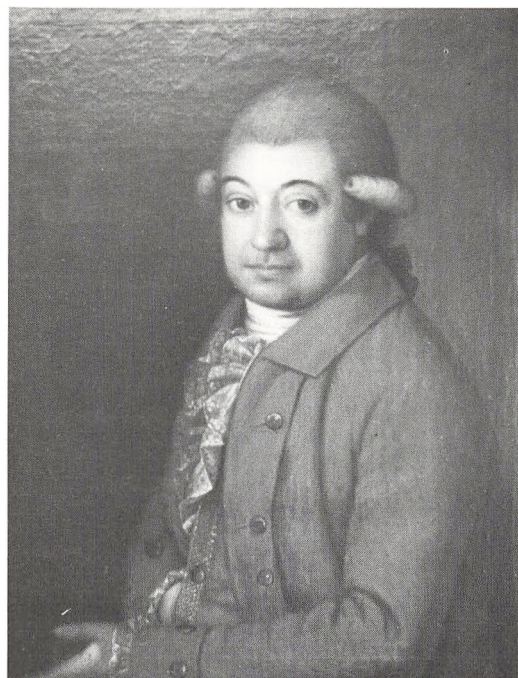
Disse penge alene må have kunnet holde den værste nød fra døren i hans sidste år.

De forskellige betegnelser, skriver, kommis, kommissionær og landmåler, hvormed han udstyres i disse år, viser lidt om de tilfældige opgaver, han har påtaget sig. Ja, end ikke kvaksalveri er han gået af vejen for. Efter hans død forsøgte enken at få tillagt en pension mod at overlade det medicinske fakultet et medikament mod »Slag og Modersyge«, som hendes mand havde opfundet, og »i endeel Aar af ham paa adskillige Patienter er bleven brugt, med en almindelig god Virkning«⁵¹. Enken fik ingen pension.

Henrich Wium døde i december 1784 og blev begravet i de fattiges jord. Han havde da bopæl i Studiestræde⁵². Cicilia Wium

skaffede sig 1½ år efter kgl. bevilling til i Farum by at måtte handle med te, sukker, sæbe, stivelse, brød og andre småting⁵³. Ved folketællingen det følgende år anføres hun under Farum by som kræmmerske, 39 år, og hendes husstand bestod udover hende selv af sønnerne Abraham på 7 år og Isac på 3 samt et plejebarn Johanne på 1 år og tjenestepigen Ane Larsdatter. Tilstedeværelsen af den 1 årige Johanne skal antagelig ses som Cicilias forsøg på at skaffe sig en beskedent ekstra indtægt ved at tage et barn i pleje.

I 1789 finder vi hende i Lille Larsbjørnsstræde i København, da hun omsider skiftede efter manden. Skifteforretningen var hurtigt overstået: hun ejede intet⁵⁴. To måneder senere, den 6. maj, indgik hun æg-

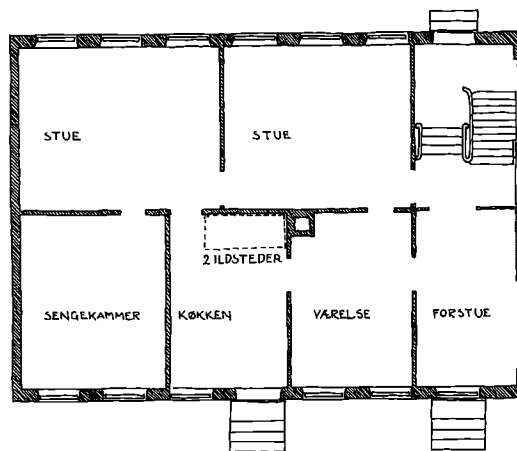
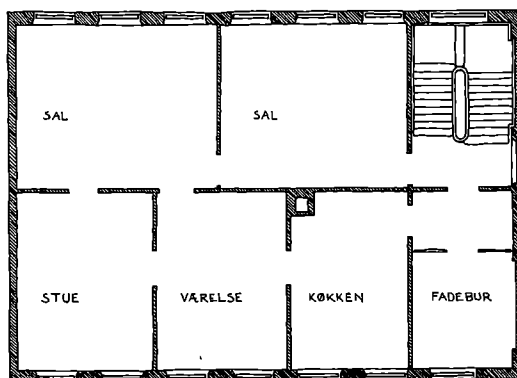
Kgl. agent Abraham Schneider og hans hustru Elisabeth, f. van Hemert. Han var født 1735 i Biel i Schweiz, kom til København, hvor han fra en stilling som kontorbetjent i handelshuset R. Iseling 1762 svang sig op til at blive en af Københavns største skibsredere og hovedinteressent i Asiatisk Kompagni. Han gik fallit 1785 og døde 1795 i Paris; han ejede på det tidspunkt Svanholm på Gl. Kongevej. Elisabeth van Hemert var født 1747 som datter af storkøbmanden Joost van Hemert, og blev gift med Schneider 1769. I ægteskabet var der 10 børn, af hvilke to døde som små. Hun døde 1834 i København. Såvel Schneider som familien van Hemert tilhørte den fransk-reformerte menighed. Portrætter i privateje, tilskrevet maleren Erik Pauelsen.

teskab med barkmøller Jens Pedersen By-skou på Nørrebro⁵⁵. Hun døde 64 år gammel den 5. oktober 1807 og blev begravet fra Vestergade i København¹⁰.

Den ældste søn, Abraham blev senere degn og skolelærer, bl.a. i Blovstrød. Han døde som patient på Almindeligt Hospital 1826⁵⁶. Om den yngste søn Isacs skæbne vides kun, at han i 1807 nævnes som bogtryk-kersvend⁵⁷.

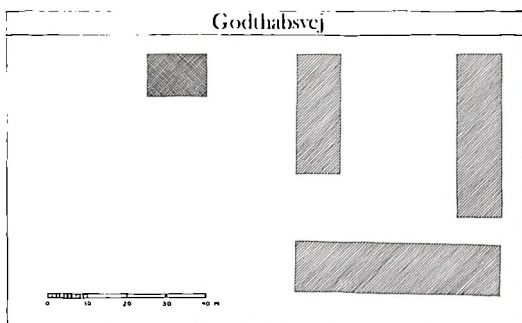
Kongelig agent Abraham Schneider var en mand af et andet økonomisk format end Henrich Wium, men som ejer af Godthåb holdt han dog ikke længere ud end denne. Schneider, der var svigersøn af storkøbmanden, etatsråd Joost van Hemert og dermed også svoger til to andre af den florissante tids magnater, etatsråd Peter van Hemert og etatsråd Gysbert Behagen, havde fundet det passende at etablere sig med en lystgård på Frederiksberg, ligesom f.eks. C. A. Fabritius de Tengnagel, der få år forinden havde ladet det charmerende Rolighed opføre. Schneider erhvervede derfor på Stephan Kruses tvangsauktion 1772 gården Grøndal, der under betegnelsen Kalthuset var en af Frederiksbergs virkelig gamle ejendomme, formentlig oprettet 1620 af Christian IV som et af tre »vangehuse«. Han opgav hurtigt Grøndals gamle og umoderne stuehus og havde i sine at nedrive det og bygge et nyt i sommeren 1775. Han forhørte sig derfor hos Henrich Wium, om han kunne leje sig ind på Godthåb for sommeren så længe byggeriet stod på, og Wium anviste ham beredvillig lejligheden på 2. etage, som antagelig var indrettet med henblik på udlejning til landligere. Prisen, sagde han, kunne de let blive enige om, når først Schneider havde bestemt sig til at leje. Da imidlertid Wium kort efter »gjorde opbud«, besluttede Schneider at se tiden an og ikke bygge på Grøndal før Godthåb var solgt⁴².

Schneider havde altså kastet sine øjne på Godthåb, og det blev som nævnt også ham, der på auktionen den 29. september 1775 erhvervede såvel jord som bygninger, ligesom han tog de Westske lodder med for at runde sin ejendom af. Grøndal beholdt han nemlig, og da han nu havde rummelige og moderne avls- og beboelsesbygninger på Godthåb, lod han Grøndals gamle bygninger nedrive og sammenlagde de to ejendomme, idet han forsøgte sig med navnet »Ny Grøndal« for de to tidligere fallitboer. Det slog dog aldrig an.

Hovedbygningens rumfordeling 1775. Dørplaceringen er usikker. Denne og de følgende etageplaner er udført af tegnestuen Iversen, Høg & Raabymagle Aps.

Selv om Schneider undgik at bygge nyt, kunne han dog ikke lade være med at foretage forbedringer på Godthåb. Hovedbygningen havde han i december 1776 ombygget til een familie (hans egen var stor, der var 10 børn), idet han nedlagde køkkenerne i de to etager og indrettede et nyt i kælderen, hvor der nu i stedet for Wiiums skorstenfundament var etableret en åben skorsten og derved tre små bagerovne. Det store ildsted, hvis åbning bæres af en jernbjælke, ses endnu i Godthåbs kælder. Endvidere ser det ud til, at han har nedlagt den gennemgående gang langs husets østre gavl. Det er tydeligt, at mens 2. etages snedkermæssige udstyr, og ikke mindst dørene, er af rokokokarakter, har stueetagen et mere moderne præg, der understreges af de dobbelte døre med Louis Seize-fyldinger og -gerichter. Denne modernisering af stueetagen må stamme fra Schneiders tid; i beskrivelsen fra 1776 hedder det om dens fem værelser, at de er gipsede, betrukne med sirlige tapeter, i det ene værelse til haven er i en »vinduespost« et langt, nagelfast spejl, i værelset næst ud til vejen er loftet med stuccatur arbejde og betrukket med »sær smukke Tapetzerier« og listerne derom såvel som dørgerichterne forgyldte. Også de fem værelser på 2. etage var betrukket med smukke tape-

Godthåbs bygninger 1776. Den indbyrdes placering samt målene på de siden 1770 tilkomne bygninger er usikker. Avlsgården består mod vest af beboelseshuset fra 1770, mod syd af den til kostald ombyggede lade og mod øst af en ny ladebygning.

ter. Det bemærkes, at hvad der i Wiiums tid kaldes »til haven« og til »gården«, nu betegnes henholdsvis »til vejen« og »til haven«.

Wiiums ældste våningshus fra 1768, senere indrettet til bryggers og mejeri, er blevet nedrevet, og det samme gælder kostalden mod vest. Derimod har Schneider ladet udføre nyt byggeri, der koncentrerer avlsbygningerne mod øst i en ladegård, som en grundmuret og teglhængt ny lo- og ladebygning lukkede mod øst. En stald til 23 heste og 200 køer mod syd omtales som ganske ny, men placeringen og bygningens anselige dimensioner viser, at der efter al sandsynlighed er tale om en ombygning af Henrich Wiiums kun få år gamle lade. Ladegårdens beboelseshus lodes uændret⁵⁸.

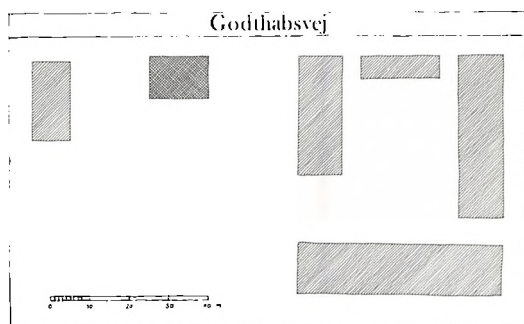
Det varede ikke længe, før også Abraham Schneider begyndte at føle afgifterne noget tyngende og foreslog, at hofafgiften konverteredes til en pengeafgift, da han havde omlagt driften med hovedvægt på mejeribrug; senere, i 1777 fremlagde han et forslag om, at han og hans efterfølgere helt fritoges for afgifter mod at beplante et vist areal med tobak og opføre de fornødne tørrehuse samt levere tobak til det kgl. magasin til en af kommercekollegiets fastsat pris. Ideen vandt ikke rentekammerets bifald⁵⁹.

Heller ikke Schneider veg tilbage for at stifte gæld, og det i en helt anden målestok end Wium. I 1778 lånte han 45.000 rdl. af sin svigerfamilie, etatsråd van Hemert og sønner med sikkerhed i Jonstrup Uldmanufaktur⁶⁰, og i 1783 modtog han et lån fra den kongelige kasse på ikke mindre end 130.000 rdl., hvormed han bl.a. klarede sin gæld til van Hemert. Den sikkerhed, han stillede, viser den kgl. hofagents vidtstrakte interesser: foruden fabrikken i Jonstrup og Godthåb med Grøndal nævnes Vestindiefareren »Baronesse Iselin«, fregatten »Wenskabet« samt Ostindiefarerne »Constantia« og »Patientia«, hvori han havde andele⁶¹. Alligevel var hans soliditet tvivlsom, og et par måneder efter måtte han erklære sin fallit⁶².

Forud for Godthåb og Grøndals bortauktionering blev jorderne inddelt i mindre parceller, der ikke svarede til inddelingen fra 1765 og som fik numrene 1–17⁶³.

Godthåbs næste ejer blev Johan Hansen på Vesterbro, der huskes som Henrich Wiiums forbundsfælle og senere modstander. På auktionen, der først fandt sted den 31. marts 1785, erhvervede han for 4111 rdl. parcellerne 1–4, hvorpå bygningerne var beliggende, endvidere parcellen nr. 12, ialt 12 tdr. 2 skp. hartkorn. Det var altså med et stærkt reduceret jordtilliggende, at Johan Hansen overtog gården. En redegørelse for gårdens bygninger, som de var i december 1785, har man i det pantebrev for et lån på 12.900 rdl., som Johan Hansen udstedte til regimentskvartermester Friderich Fugl. Foruden de bygninger, Abraham Schneider fik brandforsikret i 1775, nævnes mod vest en grundmuret, tegltækt bygning med kvist, indeholdende eddikebryggeri og maltkølle samt en primitiv bygning i ladegårdens nordside ud til vejen, hvori der var smedie, vognremise og svinesti m.m.⁶⁴.

Man skal næppe forestille sig, at disse to nyttilkomne bygninger er opført af Johan Hansen. Der er givetvis tale om udvidelser fra Schneiders tid, som blot aldrig er blevet vurderet til brandforsikringen. Det bemærkes, at eddikebryggeriet er placeret, hvor

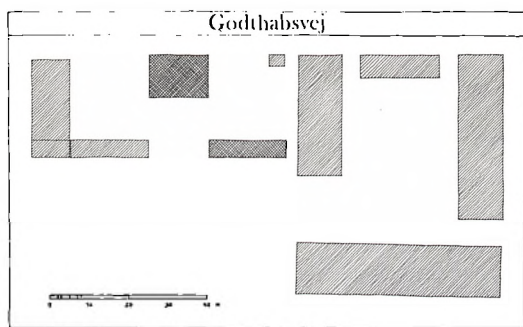
Godthåbs bygninger 1785. Siden 1776 er tilkommet eddikebryggeriet længst mod vest og smedien ved avlsgårdens nordside. Mål for og indbyrdes placering af avlsgårdens bygninger er usikker.

tidligere Henrich Wiiums kostald lå, og det symmetriske anlæg, som Wium havde tilstræbt, er således opretholdt. Den vestre bygning eksisterede iøvrigt helt til 1951, da den faldt for Louis Petersens børnegård.

Som sine forgængere måtte Johan Hansen snart søge om »dilation« med erlæggelsen af sine afgifter, hvilket dog ikke blev bevilget⁶⁵, men i modsætning til Wium og Schneider holdt han kun to år som ejer af Godthåb. Den 28. juni 1787 blev der efter begæring af Hansens hovedkreditor, regimentskvartermester Friderich Fugl, holdt auktion over gården. Fugl blev selv højstbydende med 10.000 rdl. og overtog nu foruden bygningerne følgende jordtilliggende: »De 3 første marker som kaldes de 4re Nummer«, 5 td. 4 skp. 3 fdk. htk., »Hauremarken som er 3 marker« (= nr. 12), 4 td. htk., »Grøndals marker er foruden mose og kohaven 4 marker«, 8 td. 1 skp. 2 fdk. htk., Bispeengen 3 td. htk., ialt 20 td., 6 skp., 1 fdk. harthorn, hvoraf årlig skulle svares 71 læs høg og 151 rdl⁶⁶.

Endnu i 1789 havde Friderich Fugl ikke foretaget ændringer af bygningsmæssig art, bortset fra etableringen af en gitterport og to murede portpiller med sandstensgesimser ud til vejen⁶⁷, men i 1792 havde han som sydlig afgrænsning af de to gårdspladser, øst og vest for hovedbygningen ladet opføre to helt ens bygninger af grundmur og med tegltag, begge indrettet til beboelse og vognremise, 17 fag lange og 4 fag dybe⁶⁸. Disse to bygninger, der ved deres understregning af bygningsanlæggets symmetriske karakter, var særdeles betydningsfulde, skulle få en lang levetid, den vestlige blev først nedrevet i 1951 samtidig med Abraham Schneiders kostald, og den østlige eksisterer endnu.

Om Henrich Wium drev sit landbrug ved en forpagter, vides ikke, men at Abraham Schneider har gjort det, er hævet over enhver tvivl. I beskrivelserne af bygningerne fra Friderich Fugls tid, fremgår det klart, at der var en forpagter, og at denne havde bo-

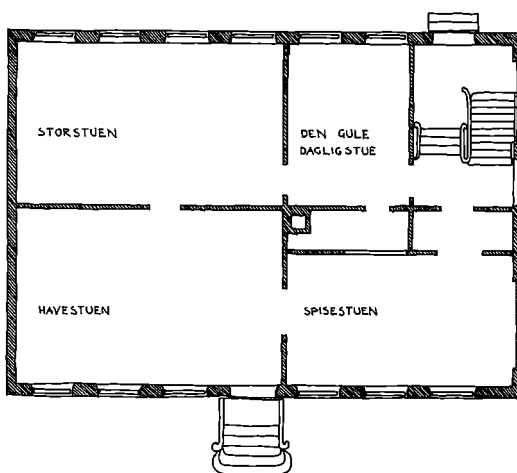
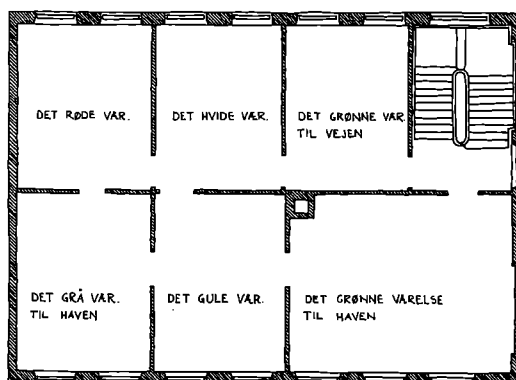

Godthåbs bygninger 1792. Friderich Fugls bidrag til bygningshistorien er de to ens længer syd for hovedbygningen, af hvilke den østlige, endnu eksisterende allerede 1802 kaldes gartnervåningen. Den lille bygning ved vejen er et sprøjtehus af træ, hvis placering dog – ligesom avlsgårdens bygningers – er usikker.

levere høafgiften. Det er tydeligt, at han ikke har gjort sig klart, hvad han indlod sig på, og allerede et halvt år senere fallerede han, efter at Fugl havde ladet gøre arrest hos ham for sit tilgodehavende⁷⁰. Herefter havde regimentskvartermesteren sin broder, Christian Fugl, til at drive Godthaab for sig, indtil han ved kontrakt af 30. august 1792 solgte gården med jord (undtagen Bispeengen) og indbo til baron Lucas de Bretton, der var plantageejer på St. Croix. Købesummen var 52.000 rdl., og den skulle betales med det sukker og rom, der måtte ankomme fra Brettons plantager. Med sin sædvanlige omstændelighed har Friderich

lig i den af Wium opførte længe mellem ladegården og den østlige gårdsplads. Fugl lod sågar kontrakten med sin forpagter, Ole Adriansen Kølle, tinglyse. Af denne fremgår bl. a., at kvægbesætningen er gået ned til 60 stk. og bestanden af heste til 10–12 stk., altså nogenlunde det samme som på Wiiums tid. Der gøres nøje rede for, hvordan der gødes og besås med havre, hvede, rug og kløver. Endelig hedder det i den detaljerede kontrakts § 10: »Eieren forbeholder sig til sin egen afbetiening den Gaard hvorudi det Høye Huus staaer med tilhørende Hauger, som ogsaa den Spidse uden for Haugen udtil Stærs Vey (nuv. Tesdorpsvej), alt under No 2 (en af markerne) som ogsaa i Ladegaarden det Porthuus ved Folkenes Kammer, og de 2de Sviine Huuse nest ved Laden til hand Bygnings Materialier, de øvrige Bygninger i Ladegaarden benytter Pagteren sig af i hans Forpagtnings Aaringer, undtagen det Hiørne for enden af Laden og Koehuset som til Foraaret bliver nedtaget. Ligesaa lader Eieren i Foraaret indlukke Gaardene hver for sig saaledes at den eene icke skal have nogen Samqvem med den anden, men enhver have sin Gaard for sig«⁶⁹.

Foruden en årlig forpagtningsafgift på 2700 rdl. havde Ole Kølle forpligtet sig til at

Hovedbygningens rumfordeling 1792 med ændringerne fra Schneiders ombygning.

Fugl opregnet alt, stort og småt, og det ses let, at inventaret var overordentlig rigt, helt anderledes herskabeligt end Wioms. Der nævnes mahognispejle med forgyldte sirater, indlagte chatoller og kommoder med marmorplade, et spisebord til 12 personer, dronning Mathildes portræt i forgyldt ramme og kronprinsens portræt i gips. Det konstateres endvidere, at 2. etage var indrettet stort set, som den er det idag med tre tofagsværelser til vejen samt til havesiden to tofags og et trefags værelse; stueetagen havde derimod til vejen et værelse på to og et på fire fag og til haven to trefags værelser(!) Endelig nævnes tjenerkammeret i mansarden og kælderens indretning med pigernes kammer, borgerstuen og køkkenet⁷¹. Baron de Bretton var gift med datteren af en tidligere værtshusholder på Vesterbro, Peder Bjørn, der med kone og sønner også tog ophold på Godthåb⁷².

Trods sit gode navn og sin tilforladelige baggrund viste Bretton sig at være en ret usolid mand. Tilførslen af varer fra hans plantager svigtede på grund af misvækst, og to år senere fik Fugl ham indsat i gældsængsel i Blåtårn og overtog atter gården, der hvad indboet angår, var i nogenlunde samme stand, som da han solgte, hvorimod bygninger og jord var misligholdt⁷³.

Friderich Fugls nye ejerskab blev dog ikke af lang varighed, allerede den 14. marts 1795 døde han, 57 år gammel, i sin gård på Kongens Nytorv. Under den årelange skiftebehandling åbenbares kilden til hans rigdom. Han havde i 1785 giftet sig med enken efter brændevinsbrænder, kammeråd Christian Rasmussen Lihme, Marie Cathrine Walther, der dog døde allerede 1788 og foruden den smukke, endnu stående Lihmes Gård, Kongens Nytorv 18, efterlod ham tre brændevinsbrænderier og en net sum penge. Det ser iøvrigt ud til, at Fugl er kommet i forbindelse med Bretton gennem en vis madame Anne Sophie Raagaard, født Bjørn, som var søster til baronessen og i

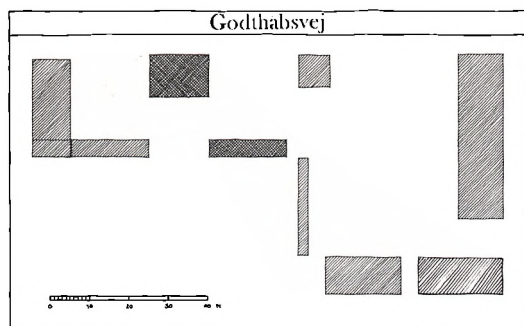
Fugls testamente af 28. december 1793 kaldes »hans Kiereste«⁷⁴.

Fugl havde ingen børn, og hans arvinger satte Godthåb på auktion. På denne, der fandt sted den 6. april 1796, blev lodderne 1, 3 og 4 (nu kaldet 19 og 20) med ladegårdens bygninger solgt til justitsråd og arkivar ved det udenlandske departement Michael Georg Scharffenberg⁷⁵, mens no. 2 med bl.a. hovedbygningen for 4950 rdl. gik til bogholder ved Den almindelige Enkekasse, Geert Diderich Jørgensen, der straks optog et lån på 5000 rdl. i enkekassen⁷⁶. Allerede 1797 solgte Scharffenberg ladegården til forvalter på Godthåb Søren Kierulff⁷⁷, der igen solgte den videre til brygger og vægterinspektør i København Herman Søderberg⁷⁸. Søderberg døde året efter, og på den påfølgende auktion blev ladegården denne gang købt for 4505 rdl. af dens tidligere ejer, forvalter Kierulff. Han erklærede dog straks efter at have budt i kommission for bogholder Jørgensen⁷⁹, der således genforenede gårdens adskilte dele til det omfang, den havde haft, mens Bretton ejede den.

Jørgensen var på dette tidspunkt 66 år og enkemand med fire børn i alderen 7–21 år. En ugift kvindelige slægtning, der opholdt sig i hans hus, har formentlig bestyret husholdningen; til gårdens drift havde han desuden tre piger og fem karle⁸⁰.

I 1802 lod han gårdens bygninger vurdere til brandforsikringen. Henrich Wioms gamle, til stald ombyggede lade mod syd i ladegården var blevet erstattet med et beboelseshus af bindingsværk; øst for dette havde han opført en ny stald til 30 køer og fem heste m.m. også af bindingsværk, og endelig var der mod syd tilkommet endnu en bindingsværksbygning indeholdende vognport, materialhus og locum. I hovedbygningen var der fremdeles fire værelser i stueetagen og seks i 2. etage⁸¹.

Fra samme år findes en interessant vurdering af malerarbejde udført på Godthåb; det er ikke muligt at lokalisere de værelser, der

Godthåbs bygninger 1802. Af avlsgårdens ældre bygninger er kun Schneiders lade længst mod øst bevaret; mod syd er tilkommet en stald og et nyt beboelseshus, antagelig på samme sted, hvor senere Stormlys stuehus kom til at ligge; den kvadratiske bygning ved vejen er endnu et bindingsværks beboelseshus, og den smalle bygning syd herfor er et hønsehuse.

er blevet gjort istand, men en række detaljer kan anføres. Således nævnes i flere rum limfarvede lofter, hvorpå der males ornamenter og sirater, limfarvede vægge, der aftrækkes med fyldinger og marmoreres forinden (brystpanelerne?), flere kakkellovnspladser marmoreres og aftrækkes i fliser. Endelig omtales i et rum, der kaldes »det andet sovekammer«, to dørstykker med malede fugle. En særlig interesse har vurderingen ved at være den første, der omtaler »Gardener Voning«, antagelig den sydøst for hovedbygningen beliggende længe, der endnu kaldes gartnerboligen⁸².

I 1804 blev Jørgensen nødt til at låne 2000 rdl, af sin kollega, kassereren ved Den almindelige Enkekasse, Christian Nicolay Lautrup, der netop havde købt Rolighed⁸³. To år senere lånte han yderligere 550 rdl. af Lautrup, der i mellemtiden havde overtaget Jørgensens stilling som bogholder⁸⁴, og som endelig 1808 også overtog Godthåb, efter at Jørgensen havde givet op⁸⁵. Lautrup synes at have været ganske velstående; i 1806 havde han således købt gården Mariendal nord for Godthåbsvej⁸⁶, og i 1809 tilkøbte han sig yderligere en lod af Forhåbningsholms jorder⁸⁷.

Men i 1811 solgte han alle ejendommene, Rolighed, Mariendal og Godthåb til grosserer samt bogholder og kasserer ved Det kgl. Brandassurancekompagni, Peter Rudolph Vilhelm Marieboe, for 130.000 rdl. Der var da 60 køer på Godthåb⁸⁸. Året efter blev gården igen delt i to, en del, hvorpå bl.a. hovedbygningen var beliggende, og ladegården. Den sidste solgte ejeren til sin broder, overretsassessor J. A. Marieboe, hvormed begyndelsen var gjort til den gård, der fik navnet Cathrinelyst og senere blev kendt som Stormly (nedrevet 1974).

Selve gården Godthåb blev med hovedbygning og de tre nærmeste bygninger samt et jordtilliggende som vist på fig. 15 tilskødet Claus Friderich Kuhn for 45.000 rdl⁸⁹. I løbet af det følgende år tilkøbte Kuhn endvidere 4 parceller af Grøndals jorder, ialt 17 tdr. 14½ skp. land⁹⁰. Han sad dog med en gæld til Enkekassen på 12.000 rdl. (en arv fra Jørgensens tid) og til Marieboe på 28.000 rdl⁹¹.

Straks efter sin overtagelse i 1812 lod Kuhn bygningerne vurdere af brandforsikringen. Til gården hørte da hovedbygningen, den vestre længe, hvor der var beboelse, hestestald, vognremise, lo og lade samt de to ens længer mod syd, hvor der også var beboelse, m.m. I hovedbygningen var der nu i kælderen indrettet to køkkener, hvilket må betyde, at der igen var en lejlighed i hver af de to etager; disse var fremdeles indrettet med fire værelser i stueetagen og seks ovenpå. Ved samme lejlighed vurderes ladegården, tilhørende assessor Marieboe. Den bestod nu kun af een bygning, nemlig længen mod syd, der første gang omtales i 1802. De andre bygninger må være blevet nedrevet⁹².

Kuhn præsterede at sidde som ejer af Godthåb i 16 år, længere end nogen af hans 8 forgængere. Men i 1828 måtte han give op, og den 12. maj blev der holdt auktion over gården, der stadig bestod af hovedbygningen, de to sidebygninger og laden samt en stor frugthave med mange frugttræer og

omtrent 37 tdr. land svarende til 2 tdr. 7 skp. 1 fdk. hartkorn. Da buddene ikke gik højere end til 7000 rdl. sølv, forlangte kukkenbager Christopher David Garlin, der havde overtaget P. R. V. Mariboës 2. prioritet, gården udlagt for sit tilgodehavende. Kuhn fik indtil videre lov at bo i den vestre længe⁹³.

Anledningen til, at Kuhn måtte lade gården gå på auktion, synes at være en dom afsagt ved hof- og stadsretten 1. oktober 1827, hvorefter Kuhn blev dømt til at betale 1500 rbd. sølv og 106 rbd. sedler til hofsmed Kuhns enke; baggrunden for dommen fremgår ikke⁹⁴.

Claus Friderich Kuhn synes på en eller anden måde at være beslægtet med Garlin. Denne omtaler nemlig i 1839 sin »Svigerfader Hans J. Kuhn(!) som Stedets fordums ejer, førend jeg blev det«⁹⁵. Forholdet mellem dem var da heller ikke værre, end at Kuhn blev boende med sin familie som gårdens forpagter. Folketællingen 1834 opregner foruden Kuhn selv, der er 57 år, hans kone Maria Elisabeth Braun på 53 år, deres tre børn: Johan, William og Amalie på henholdsvis 29, 16 og 15 år samt en tjenestepige.

Sønnen Johan Ernst Kuhn købte ved kontrakt af 7. april 1839 Godthåb af kukkenbager Garlin med de samme 37 tdr. land, som Garlin havde overtaget, for 6.700 rbd. sølv, hvoraf han straks betalte de 1000. Sagen synes dog ikke at være gået i orden lige med det samme, for i september anmodede Garlin om rettens bistand til at få sat Johan Ernst Kuhn ud af Godthåb, som Garlin da stadig ejede. Det oplyses, at Claus Kuhn da var flyttet, og at indboet ejedes af sønnen. Sagen blev dog forliget og Johan Kuhns overtagelsesskøde blev underskrevet og tinglyst⁹⁵.

Samme år fik den nye ejer bygningen vurderet af brandforsikringen; der var ikke sket ændringer siden sidste vurdering bort-

set fra, at bygningerne omtales som forringede⁹⁶.

Johan Ernst Kuhn blev den privatmand, der længst var ejer af Godthåb: ikke mindre end 43 år. Han forblev ugift, men havde endnu en årrække faderen og sine søskende boende hos sig. Ved folketællingen 1845 nævnes på gården Claus Kuhn, nu 67 år, født i Eutin ligesom sønnen Julius (skal formentlig være Johan!) på 42, mens døtrene Amalie og Caroline på henholdsvis 26 og 32 år var født på Frederiksberg. Ved den følgende folketælling 1850 finder man Johan Kuhn med en husbestyrerinde og et par tjenestefolk, men fem år senere er der sket en voldsom udvikling i antallet af gårdens beboere. Foruden Kuhn og hans tyske husbestyrerinde finder vi en forpagterfamilie med fem børn og tre tjenestefolk, en gartnerfamilie på fem personer, »1 Pastor Emeritus Familie« med to børn, husbestyrerinde, husjomfru, huslærerinde, to tjenestepiger samt ikke mindre end seks unge pensionærer. Kuhn har øjensynlig fundt ud af at indrette sig bekvemt med en forpagter boende i de to nordre bygninger og ved at leje den sydøstlige længe og formentlig en del jord (den i 1828 omtalte frugthave?) til en gartner. Endelig har han udlejet hovedbygningens 2. etage og mansarden til præstefamilien og dens seks pensionærer.

Det må være i forbindelse med denne omlægning af gårdens udnyttelse, at en række bygningsmæssige ændringer har fundet sted. Kuhn lod bygningerne vurdere af brandforsikringen i 1839 og 1841, men der registreres ingen ændringer i forhold til den sidste vurdering bortset fra, at de omtales som yderligere forringede og slet vedligeholdet⁹⁷. Kuhn lod ikke senere bygningerne vurdere, og man kan derfor ikke nøjagtigt se, hvornår de endnu eksisterende køkkener mod nord, i hver af de to etager, er blevet indrettet, men det synes åbenbart, at det må være sket i forbindelse med den kraftige udnyttelse af huset som følge af Kuhns ud-

Godthåb og den endnu landlige Godthåbsvej set mod vest. Maleri af Albert Gottschalck 1884. Statens Museum for Kunst.

lejningsvirksomhed. Det er desuden nærliggende at datere andre ændringer i huset til samme tid. Således er der i stueetagen opsat en skillevæg midt i det store firefagsrum mod nord, og i 2. etage er der taget et fag fra trefags værelset til et lille værelse ved østgavlen (svarende til Wioms fadebur), mens til gengæld de to tofagsstuer mod haven er blevet slået sammen til en stor firefags sal, som den i stueetagen. Endelig blev hovedindgangsdøren ca. 1900 flyttet fra det østligste fag i nordsiden om til østgavlen, hvor den endnu findes. Flytningen har givetvis forbindelse med den udvidelse af Godthåbsvej, der fandt sted i 1902, og som bl.a. inddrog Godthåbs smalle forhaver.

Ved midten af det 19. århundrede er desuden hestestalden mod øst tilkommet. Den nævnes ikke i beskrivelsen fra 1841, men ses på et kort over Frederiksberg fra 1857⁹⁸.

Den meget særprægede, endnu eksisterende bygning, der i høj grad er med til at have bevaret anlæggets karakter af landbrugsejendom, er en bindingsværkskonstruktion med udmurede tavli i den halvdel, hvor der var hestestald, mens tavlene i den afdeling ud mod vejen, der rummer vognport, ikke er udmuret, men alene lukkes af den brædebeklædning, der dækker hele huset. Mod gårdspladsen har taget et ca. 1 m bredt udhæng, der krones af en mægtig svungen kvist med en dobbelt lem, hvor igennem hø eller halm er blevet langet op på loftet. Taget var oprindeligt stråtagt, men stod gennem et par menneskealdre dækket med tagpap. I 1977–78 blev bygningen restaureret og fik atter stråtag. Staldbygningen er ved sin konstruktive form antagelig enestående i landet og kan som afslutning af gårdspladsen mod øst slet ikke undværes.

Godthåb 1908. Godthåbsvej er udvidet, og stakittet og indgangsdøren flyttet. Foto i Københavns bymuseum.

I 1865 blev der i haven for konditor C. G. H. Kuhn opført et kvadratisk lysthus af tømmer og brædder med rørtag⁹⁹. Det eksisterede endnu 1882.

Johan Ernst Kuhn fortsatte med at bortforpagte jorden og udleje bygningerne. I 1870 var han og hans husbestyrerinde flyttet op i 1. salslejligheden, mens hans yngre broder Frederik Adolph William Kuhn drev gartneriet¹⁰⁰.

Kuhn døde først i 1882 efter tidligere på året at være blevet erklæret umyndig. Hans lange ejerperiode havde været uden nævneværdig dramatik sammenlignet med gårdens bevægede tidligste historie; uden tilsyneladende at have været synderlig velhavende eller initiativrig var det lykkedes ham

ved en hensigtsmæssig udnyttelse af gården og dens bygninger at få det til at køre rundt, endda således, at hans selv har kunnet føre en komfortabel tilværelse. Men oplevede gården således en rolig periode, var dens omgivelser i høj grad ved at ændre karakter. Arealer, der engang havde hørt til Godthåb, var blevet yderligere udstykket. Mindre gårde var blevet afløst af små huse, de Classenske arbejderboliger, var blevet opført, og selv etagebyggeri var begyndt at nærme sig gårdens område.

Ved Kuhns død hørte der til Godthåb 36 tdr. land, hvoraf der til statskassen skulle svares grund- og høafgift m.m., der siden 1877 var konverteret til en samlet pengeafgift på 120 kr. årlig. Agerjorden var forpag-

tet til Anders Nielsen og den »store Have« udlejet til gartner Anders Jensen.

Arvingerne stillede gården på auktion, hvor den den 9. september 1882 blev erhvervet af grosserer Carl Ludvig Ibsen for 120.000 kr.¹⁰¹

Året efter udstykkede den nye ejer havejorden, matr. nr. 10 i, hovedbygningen, gartnerboligen og stalden, som han solgte til »Fondet for oprettelse af et homøopatisk Hospital«, mens han selv beholdt forpagterboligen og den dertil hørende staldbygning med gavlen ud mod Godthåbsvej samt den egentlige landbrugsjord¹⁰².

Det er uvist om fondet havde planer om at indrette huset til et homøopatisk hospital eller bygge nyt på grunden. Sådanne planer blev i hvert fald aldrig realiseret og i 1906 solgtes ejendommen til Frederiksberg kommune¹⁰³, der stadig ejer den.

Grosserer Ibsen døde i 1917. Han havde testamenteret Godthåbs forpagtergård til et af ham selv oprettet fond, kaldet »P. J. Ib-

sens Sønners Legat til Fordel for private Lærerinder, Sygeplejersker og Husjomfruer«¹⁰⁴, der dog allerede 1921 afhændede ejendommen til Frederiksberg kommune for 272.000 kr.¹⁰⁵.

Det kan tilføjes, at naboejendommen Stormly i 1906 også var blevet overtaget af Frederiksberg kommune, der således havde genforenet de tre ejendomme, hvorpå Godthåbs bygninger lå.

Uanset skiftende ejere fortsatte brugen af jord og bygninger som på Kuhns tid. Hovedbygningen udlejedes som to lejligheder, gartnerboligen, stalden og haven til gartner A. Jensen, der også havde forpagtet Stormlys jord¹⁰⁶, og her drev et betydeligt gartneri. Forpagtergården blev i Ibsens tid endnu drevet som landbrug, selv om også bygningerne i tidens løb udlejedes til en fouragehandler, en fiskehandler, en vognmand og en smed¹⁰⁷.

Lejerne i hovedbygningen var ikke videre stabile, før i 1917 overretssagfører P. Sand-

Optagelser fra stuelejlighedens istandsættelse 1977. På billedet til venstre ses i trefagssalen mod haven det langsgående skillerum og døren ud til den lille gang. Det oprindelige tværskillerum mellem forstuen og Johan Jacobs kammer har været ud for stolpen til venstre for døren. Denne og panelerne stammer fra Abraham Schneiders tid, da de to rum blev lagt sammen. På et senere tidspunkt er der atter blevet opsat en skillevæg til venstre for stolpen. På billedet til højre ses havestuens skillerum mod spisestuen. Døren er fra Schneiders tid, panelerne er yngre. Stolpen til venstre for døren har et taphul efter skillevæggen mellem Wiiums køkken og sengekammer.

Godthåb 1898. Indgangsdøren er endnu i nordsidens østligste fag. Foto på Frederiksberg hovedbibliotek.

holt flyttede ind i stuelejligheden og kontorchef i Frederiksberg Begravelsesvæsen, Marc. Kalckar, der desuden blev kendt som digter, flyttede ind på 1. sal. Kontorchef Kalckars enke blev boende til sin død i 1952, mens fru Sandholt først flyttede 1976. Disse to familiers indflytning afstedkom enkelte bygningsmæssige ændringer. I begge etager blev der således fra det nordvestre hjørneværelse taget til et badeværelse, og den store firefags sal blev delt til to tofagsrum (som på Wiiums tid), og for at kunne opvarme det vestligste af disse blev der nyopført en skorsten, der på uskøn vis stikker sin pibe op gennem den vestlige valm. Endvidere blev der i hver etage indsat tre nye vinduer: et i gavlen til det formindskede nordvestre værelse, et lille i badeværelset og et lidt større til en forstue mod øst. I 1. salslejligheden blev denne etableret ved at fjerne en del af skillevæggen til det lille etfagsrum mod øst og opføre en ny i øst-vestlig retning,

så der ligesom blev taget et hjørne af den trefags dagligtue. I stueetagen blev der endelig etableret en korridor, der blev taget fra køkkenet (en tilsvarende eksisterede allerede i 1. salslejligheden). Den ny skorsten fik ikke nogen lang funktionstid, for allerede o. 1930 blev der installeret et centralvarmeanlæg, som gjorde den overflødig.

Som årene gik bredte den store nabo mod syd, Frederiksberg Hospital, sig mere og mere på såvel Godthåbs som Stormlys beboelse. Haven indskrænkedes, og gartneren blev til sidst blomsterhandler, men bevarede sit udsalgsdrivhus ved Fasanvejen. I 1951 blev de to forpagterbygninger nedrevet for at give plads for plejehjem og børneinstitution, og senest, i 1975, blev det sidste åbne areal bag Godthåb inddraget, for tilligemed det året før nedrevne Stormlys grund at blive bebygget med en sygeplejeskole i en etage.

Vi har nu fulgt Godthåbs historie fra ud-

Forpagtergårdens vestlige længe, set fra vest 1908. Foto i Københavns bymuseum.

Gartnerlængen og den stråtekte staldbygning 1915. Foto i Københavns bymuseum.

Hovedbygningen set fra nordvest ca. 1940. Alle gavlvinduerne i de to hovedetager og skorstenen i valmtaget skyldes ombygningen i 1917.

stykningen af hømarken og bygningernes opførelse gennem talløse ejeres fallitter og jordens gradvise decimering, til der kun var haven tilbage, og storbyen omsider havde omringet den gamle gård. Trods omgivelsernes totale forandring har bygningsanlægget imidlertid stadig fastholdt sin karakter. Ingen, der kaster et blik på den stakithegnede gårdsplads og dens tre omgivende bygninger: hovedbygningen, gartnerlængen og stalden, kan et øjeblik være i tvivl om, at man her står over for en gammel landbrugsejendom, der på næsten mirakuløs vis er blevet liggende som et levn fra den frederiksbergske fortid, som udviklingen andetsteds er faret så hårdt frem imod.

Noter og henvisninger

For en lang række af artiklens henvisninger takker jeg hr. E. Friis, der har tilladt mig at benytte sine righoldige samlinger til frederiksbergske ejendommers historie. Artiklen er i en lidt ændret form trykt i tidsskriftet »Arkitektura« 7, 1985.

- 1) Landsarkivet for Sjælland m.m. (herefter: LA). Sjællandske retsbetjentarkiver. Københavns amts rytterdistrikts birk. Skøde- og panteprotokoller (1819–1888: Københavns amts søndre birk. 1888–1927: Frederiksberg birk, herefter: Skøde- og panteprotokoller) D, fol. 857f.
- 2) Københavns stadsarkiv (herefter: KSA). Borgerskabsprotokol 1749–84, s. 10.
- 3) LA. Frederiksberg sogns kirkebog 1737–77.
- 4) KSA. Magistratens resolutionsprotokol 1750–52, s. 167.
- 5) KSA. Magistratens kopibog 1750 B, fol. 199.
- 6) Rigsarkivet (herefter: RA). Rentekammeret (herefter: Rtk.). Københavns renteskriverkontor. Journalsager. Indlæg nr. 10.554, 1751.
- 7) KSA. Skattemandtal 1751–52.
- 8) Byrettens skødeprotokol.
- 9) LA. Københavns Byting. Obligationsprotokol 1752, fol. 220ff.
- 10) LA. Trinitatis sogns kirkebog.
- 11) KSA. Kæmmerregnskab 1758, s. 16.
- 12) Københavns rådhus. Stadskonduktørens arkiv. Målebrev, 1. juni 1768.
- 13) RA. Rtk. Rytterdistrikternes, Møns og Amagerlands renteskriverkontor. Journalsager. Indlæg nr. 5558. 1764.
- 14) Villads Christensen: *Et Areal som København har mistet*. Historiske Meddelelser om København 1.rk. V, København 1915–16, s. 161–180; *Fonden ad Usus Publicos* I. København 1897, s. 17f.
- 15) RA. Rtk. Rytterdistrikternes, Møns og Amagerlands renteskriverkontor. Journalsager. Indlæg nr. 5558; LA. Amsarkiver. Københavns amt. Rentekammerbreve (herefter: Rentekammerbreve) 16/6 1764.
- 16) RA. Rtk. Rytterdistrikternes, Møns og Amagerlands renteskriverkontor. Journalsager. Indlæg nr. 5890.
- 17) LA. Amsarkiver. Københavns amt. Kopibog (herefter: Amtmandens kopibog) 21/1 1765.
- 18) RA. Rtk. Sjællands stifts renteskriverkontor. Journalsager. Indlæg nr. 1412, 14/9 1780.
- 19) LA. Rentekammerbreve.
- 20) RA. Rtk. Rytterdistrikternes, Møns og Amagerlands renteskriverkontor. Journalsager. Indlæg nr. 6300, 11/7 1765.
- 21) RA. Rtk. Rytterdistrikternes, Møn og Amagerlands renteskriverkontor. Journalsager. Indlæg nr. 6096, 6097, 6318 1765. 25

- 1765; LA. Rentekammerbreve 23/4, 27/4, 11/5, 17/8, 14/9, 26/10 1765; LA. Amtmandens kopibog 1765, nr. 967, 976, 977, 1053, 1094.
- 22) LA. Skøde- og panteprotokol D2, fol.682.
- 23) LA. Sjællands stiftamt. Københavns amt. Brandtaksationer 1771–74. Oplysningen om at alt træværket var perlefarvet vedrører muligvis kun det udvendige træværk; i 1775 (beskrivelse 6/9 i Wiums skifte, se note 42) oplyses det, at tre af stueetagens fire værelser var betrukket med blå voksdug og havde blåmalede paneler, og at 1. salen havde fire værelser med voksdugsbetræk og blåmalede paneler. Såvel de ældste bevarede paneler som trappen viser blågrønt som ældste farvelag.
- 24) KSA. Vurderinger. Udenbys Vester kv., nr. 27, nyt nr. 52.
- 25) LA. Skøde- og panteprotokol E1, fol.49.
- 26) RA. Rtk. Rytterdistrikternes, Møns og Amagerlands renteskriverkontor. Journalsager. Indlæg nr. 6300; LA. Rentekammerbreve 19/10 1765, 7/1 1766; Amtmandens kopibog 29/10 1765; 1/6 1766; LA. Amsarkiver. Københavns amt. Breve fra diverse embedsmænd og partikulære personer (heretter: Breve fra diverse) 4/1 1766; RA. Rtk. Rytterdistrikternes renteskriverkontor. Kopibog 2/11 1765.
- 27) RA. Rytterdistrikternes renteskriverkontor. Kopibog 3/5, 26/7 1766, 6/6 1767, 19/12, 30/12 1769, 10/2, 24/2 1770; LA. Amtmandens kopibog 2/4, 20/12 1768, 8/2, 27/2 1769; LA. Rentekammerbreve 20/2, 11/4, 3/5, 14/5 1768, 16/12 1769.
- 28) LA. Amtmandens kopibog 24/8, 12/9, 18/9, 3/3, 17/10, 19/10, 19/11, 27/12 1771, 5/5, 7/8, 26/10 1772, 22/3 1773; Rtk. Rytterdistrikternes renteskriverkontor. Kopibog, 1/12 1770, 16/2, 30/3 1771; RA. Rtk. Danske kammer. 4. bureau. Journalsager, 3/1, 18/9 1771, 6/7, 25/7, 10/8, 11/9, 7/11, 16/11, 21/11 1772, 16/1 1773; RA. Rtk. Sjællands stifts renteskriverkontor. Ordres og missivebog 1771–72, 22/1 1772; RA. Rtk. Sjællands stifts renteskriverkontor. Journalsager, 17/7 1772, 5/2, 18/2, 31/3, 16/4, 30/4, 4/5, 6/5, 22/5, 28/6 1773; RA. Rtk. Sjællands stifts renteskriverkontor. Kopibog, 1/5, 15/5, 5/6 1773; LA. Rentekammerbreve 29/12 1770, 21/8, 14/9, 16/11 1771, 6/6, 8/8, 23/10 1772, 20/3 1773; LA. Amsarkiver. Københavns amt. Regimentskriverbreve (heretter: Regimentskriverbreve) 28/1 1771, 29/10, 29/10 1772; LA. Breve fra diverse, 30/8, 23/9, 19/10 1771, 11/9 1772.
- 29) RA. Rtk. Sjællands stifts renteskriverkontor. Ordres og missivebog.
- 30) Eiler Nystrøm: *Frederiksbergs Historie. København 1953*, III, s. 119.
- 31) LA. Københavns skiftekommission. Konceptskifte no. 124; Forseglingsprotokol XXI, s. 460f; Behandlingsprotokol XI, s. 678; KSA. Magistratens kopibog 1770, no. 80.
- 32) RA. Rtk. Sjællands stifts renteskriverkontor. Journalsager. Indlæg no. 567, 9/2 1775.
- 33) LA. Hof- og stadsrettens skiftekommission. Forseglingsprotokol 5B, s. 261.
- 34) RA. Vestindisk Guineisk generaltoldkammer. Vestindisk Journalsager 1772–73, nr. 30, 149, 462, 469, 1774 nr. 236, 420; Vestindisk kopibog s. 203.
- 35) Formentlig sigtes der til søofficeren Henrik Wium (1749–1806), der på dette tidspunkt var premierløjtnant, søn af justitsråd og kancelliforvalter ved søetaten Henrik Wium (1707–70). Denne familie synes ikke at have nogen slægtsformindelse med Godthåbs ejer.
- 36) LA. Amsarkiver. Københavns amt. Kongelige reskripter og breve 16/12 1774; LA. Amsarkiver. Københavns amt. Breve fra birkedommeren (heretter: Birkedommerbreve) 30/1 1776.
- 37) LA. Skøde- og panteprotokol E1, fol. 182.
- 38) RA. Rtk. Sjællands stift og 1. sjællandske distrikt. Journalsager. Indlæg nr. 1712, 2/12 1774; RA. Rtk. Sjællands stifts kontor. Kopibog 1774, nr. 698, 2067.
- 39) RA. Rtk. Sjællands stifts kontor. Kopibog 1775, no. 993; Journalsager, indlæg nr. 817, 922; LA. Amtmandens kopibog 18/1, 15/2 1775; LA. Regimentskriverbreve 18/1, 2/2, 28/2 1775.
- 40) LA. Hof- og stadsretten. Forhørsprotokol E, nr. 4–5.
- 41) LA. Amsarkiver. Københavns amt. Konceptskifter, Henrik Wium. Pakke A.
- 42) LA. Amsarkiver. Københavns amt. Konceptskifter, litra M 34, 1789. Henrik Wium. Pakke B.
- 43) RA. Danske Kancelli. Supplikprotokol 1774, nr. 885; RA. Danske Kancelli. Sjællandske Registre 1774, nr. 142.
- 44) LA. Breve fra diverse, 28/2 1775.
- 45) LA. Skøde- og panteprotokol E 1, fol. 332 f.

- 46) RA. Danske Kancelli. Supplikprotokol 1779, nr. 1309.
- 47) RA. Generaltoldkammeret. Extraktprotokoller 12/5, 30/6, 17/8 1779, 4/1, 1/7, 18/7, 14/9, 18/11 1780, 23/7, 1/9 1781, 5/1, 17/9, 20/10 1783.
- 48) RA. Rtk. Sjællands stifts kontor. Journalsager nr. 1412, 14/9 1780.
- 49) RA. Rtk. Sjællands stifts kontor. Journalsager nr. 20, 21/12 1782.
- 50) RA. Partikulærkammerets regnskabsbøger. 1780 nr. 252, 1781 nr. 117, 169, 1782 nr. 116, 133, 301, 1783 nr. 208, 284.
- 51) RA. Danske Kancelli. Supplikprotokol 1785, nr. 1692.
- 52) LA. Vor Frue latinske skoles ligbog 1783 f.
- 53) LA. Skøde- og panteprotokol F 2, fol. 344.
- 54) LA. Hof- og stadsretten. Forseglingsprotokol 5 I, nr. 3914.
- 55) RA. Rtk. Sjællands stifts kontor. Journalsager 1789, nr. 2303.
- 56) LA. Hof- og stadsretten. Skifte kl 5, s. 186 nr. 229.
- 57) LA. Hof- og stadsretten. Behandlingsprotokol 1806–7, nr. 5, s. 405.
- 58) LA. Københavns amt. Brandtaksationer 23/12, 1776.
- 59) RA. Rtk. Sjællands stifts kontor. Journalsager 1777, nr. 568; Kopibog 2/8 1777.
- 60) LA. Skøde- og panteprotokol E 2, fol. 490.
- 61) LA. Skøde- og panteprotokol 2/6 1783.
- 62) RA. Danske Kancelli. Supplikprotokol 1783, nr. 412.
- 63) RA. Rtk. Sjællands stifts kontor. Kopibog 1784, nr. 1951; LA. Breve fra diverse 19/4 1785.
- 64) LA. Skøde- og panteprotokol F 1, fol. 285.
- 65) RA. Rtk. Sjællands stifts kontor. Journalsager 1786 nr. 899; kopibog 1786, nr. 2487.
- 66) LA. Skøde- og panteprotokol F 2, fol. 582 f.
- 67) LA. Skøde- og panteprotokol F 2, fol. 554.
- 68) LA. G1. Københavns amt. Sokkelund herred. Brandtaksationer. Frederiksberg 1787–1800.
- 69) LA. Skøde- og panteprotokol F 2, fol. 662 f.
- 70) LA. Amtmandens kopibog 8/1 1791.
- 71) LA. Skøde- og panteprotokol G, 8/9 1794.
- 72) LA. Amtsarkiver. Københavns amt. Ekstraktprotokol, 16/2, 23/11, 7/12, 10/12 1793.
- 73) LA. Skøde- og panteprotokol G, 15/9 1794.
- 74) LA. Amtsarkiver. Københavns amt. Konceptskifte, Friderich Fugl.
- 75) LA. Skøde- og panteprotokol H 2, fol. 403.
- 76) LA. Skøde- og panteprotokol H 2, fol. 407.
- 77) LA. Skøde- og panteprotokol H 2, fol. 428.
- 78) LA. Skøde- og panteprotokol 21/10 1799.
- 79) LA. Skøde- og panteprotokol J, fol. 517 f.
- 80) RA. Folketælling 1801.
- 81) LA. Brandtaksationer. Sokkelund herred 1800–09, s. 108 f.
- 82) KSA. Vurderinger af Udenbys sogne.
- 83) LA. Skøde- og panteprotokol K, fol. 343 f, 467.
- 84) LA. Skøde- og panteprotokol L, fol. 437.
- 85) LA. Skøde- og panteprotokol N 2, fol. 692 f.
- 86) LA. Skøde- og panteprotokol N 2, fol. 387.
- 87) LA. Skøde- og panteprotokol M 2, fol. 683.
- 88) LA. Skøde- og panteprotokol N 2, fol. 416 f.
- 89) LA. Skøde- og panteprotokol O, fol. 447 f.
- 90) LA. Skøde- og panteprotokol O, fol. 447 f; P 1, fol. 176 f.
- 91) LA. Skøde- og panteprotokol P 1, fol. 176 f.
- 92) LA. Brandtaksationer. Sokkelund herred 1809–19, s. 271 f. Beskrivelserne er forvirrende, da der konsekvent er vendt op og ned på verdenshjørnerne.
- 93) LA. Skøde- og panteprotokol R, fol. 218 f.
- 94) LA. Skøde- og panteprotokol R, fol. 30.
- 95) LA. Skøde- og panteprotokol Æ, fol. 359 f.
- 96) LA. Brandtaksationer. Sokkelund herred 1839–42, s. 1.
- 97) LA. Brandtaksationer. Sokkelund herred 1839–42, s. 1, 284.
- 98) *Frederiksberg. Minorerede matrikelkort 1811–1957*. København 1957.
- 99) LA. Brandtaksationer. Sokkelund herred 1863–66, nr. 171, 1.
- 100) RA. Folketælling 1870.
- 101) LA. Skøde- og panteprotokol 4 J, s. 184 f.
- 102) LA. Skøde- og panteprotokol 4 M, s. 476 f.
- 103) LA. Skøde- og panteprotokol 6 S, s. 21 f.
- 104) LA. Skøde- og panteprotokol 7 Q, s. 164.
- 105) LA. Skøde- og panteprotokol 7 S, s. 624.
- 106) LA. Sjællandske retsbetjentarkiver. Frederiksberg birk. Realregister 1 A, 1856–1920, fol. 45.
- 107) Kraks vejviser, div. årgange.

BILAG I

Vurdering af Godthåbs bygninger forud for auktionen 1775. Københavns Stadsarkiv. Vurderinger af udenbys sogne.

Ifølge Høye og Veløde *Magistratens respektive* Ordre have vi undertegnede ind-

fundet os paa Aaestæderne og forefunden samme *Conditioneret* som følger:

1. Vaanings Bygningen i mod Veyen bestaaer af 7 Fag Grundmuur 2de *Etagier* høy med Gebrokket Tag og Kielder under heele Huuset samt imod Gaarden ligeledes, begge Ende Gavlene og af Grundmuur.

Første *Etagie*: een Forstue paa 1 Fag, deri anlagt en durchsigtig *Italiensk* Trappe, samt en liden Trappe fra opgangen af Gaarden, i mitten af Forstuen afdeelt med Bræde skillerum; næst Forstuen en Stue 3 Fag med Bryst og Pille Pahneel, Loftet Gibset med *Stokkatour* Arbeide, Vægene betrokken og Mahlet; ved Hovedindgangen een dobbelt Dør, hvoraf den eene er en Glass Dør, dernæst een Stue 3de Fag ligeledes Bryst og Pille Pahnel, Vegene betrokken og Mahlet samt Loftet gibset med *Stokkatour* Arbeide, deri een 2 *Etagie* Vindovn med Røhr paae Jern Foed, der bag ud imod Gaarden eet Senge Kammer 2de Fag, Bryst- og pille pahneel, Veggene betrokken og Mahlet, Loftet Gibset, deri een 2 *Etagie* Vindovn med Trommel og Røhr; dernæst eet Kiøkken paa 2de Fag, hvoraf et Fag er udgang til Gaarden, deri en Aaben skorsteen med 2de *Comfohrer* hvilende paa een Jern Pille; Loftet gibset, een Retterbænk med 3de Skabe, hyller og Rækker, dernæst eet Værelse 2de Fag, hviide Vægge, Loftet gibset mellem Bielkerne, een Vindovn paae muuret Foed; dernæst er Forstuen paae eet Fag.

2^{den} *Etagie*: een Forstue paae 1 Fag i Breeden og 3de i Dybden, hvori Trappen er anlagt; en Sahl 3de Fag, Bryst og Pille Pahneel, Vegene betrokken og Mahlet, Loftet Gibset med *Stokkutour* arbeide; dernæst een Sahl 3de Fag, ligeledes Pahnelet, betrokken og Mahlet samt Loftet Gibset med *Stokkutour* Arbeide; der ved bagved ud til Gaarden een Stue 2de Fag og i Gaulen eet Fag, Bryst- og pille pah-

nel, Vægene betrokken og Mahlet, Loftet Gibset; dernæst eet Værelse ligeledes 2de Fag, pahnelet og Mahlet samt Vægene betrokken og Loftet Gibset, i Vægene d^{de} faste Skabe, en 2 *Etagie* vindovn paae Jern Foed med Trommel og Røhr; derved eet Kiøkken 2de Fag med Aaben skorsteen, deri 2de *Comfohrer*, 2de Rætterbænke med 3de Skabe under, hyller og Rækker, Loftet Gibset mellem Bielkerne, eet Fade Bord paae et Fag ud imod Trappen afdeelt med Bræde Skillerum, Loftet gibset mellem Bielkerne, hvide Vægge, 2de Rætterbænke med hyller og Rækker, Loftet under Gebrokket er afdeelt i 3de afdeeler af hølvede og pløyede Bræder samt i mitten eet underlag og 4 stk. runde Tagvinduer, Bielkerne er overalt tillagt med hølvede og pløyede Bræder, det øverste Loft er udi eet med 2de Tag Vinduer; Kielderens udgang imod Veyen er i 2de Afdeeler, een paae 3de Fag og een paa 4 Fag, imellem Bielkerne er indskud Dække, der bag imod Gaarden er Kielderens afdeelt i 3de afdeeler, een paa 2de Fag, een do 2 Fag, hvoraf eet Fag er opgang til Gaarden, deri Gevølbet *Fundament*, hvorpaa Skorsteenen er anlagt, et do 2de Fag, overalt indskuds Dække og Bare væge; over needgangen til Kielderens er opgang til Kiøkket af een huggen Kampestens Trappe med Jern Gelænder.

2. Ved den eene Ende af Vaanings Bygningen er een liden Muur og Bindingsværks Bygning til Bryghuus og Meierie, samme bestaa saavel til Gaarden som mod Veyen af 6 Fag muur og Bindingsværk, 1 *Etagie* høy med eet Tægghængt vinkel tag; imod veyen een Stue 2de Fag i *Cumuniation* med Hovedbygningens Værelser, hviide Væge og Loftet Pahnelet, og i mitten afdeelt med eet skillerum af Bræder, dernæst eet Værelse 2de Fag, hviide Væge, deri een Bilægger oven paa muuret Foed; ved siiden af er Bryghuus og

- Brænde Huus paa 2de Fag durkigiennem Huuset med en Indmuuret Pande med behørig Brændevins Reedskab, Panden ongefæhr paa 3 Tdr. størrelse; dernæst ud til Gaarden eet Kiøkken 2de Fag med Aaben Skorsteen, Rætterbænk med 2de Skabe under, og Vask samt hyller og Rækker; eet Værelse 2de Fag, hvide Vægge, Loftet pahnelet og Mahlet, der i en Vindovn paae Jern Foed med Trommel og Røhr, Loftet derover er i 3de Afdeelingen med Bræder afdeelt; i Gaarden uden for indgangen eet Bieslag af Bræder paa eet Fag.
3. Een til alle siider Grund Muuret Stald Bygning, 13 Fag lang, 1 *Etagie* høy med 2de Qviste hver over eet Fag, eet Tæglhængt Vinkel Tag, een Afdeeling til Stald for 14 stk. Hæste med Spilbomme, Krypper og strøe Krypper samt hækker paa 3de Fag; een Afdeeling ligeledes paa 3de Fag, indrættet til 18 Hæste, ligeledes med Spilbomme, Krypper og Strøe Krypper samt hækker, dernæst eet Karle Kammer paae 3de Fag, hvide Vægge, hvorfra Indgangen er fra Staldene; ved Siiden af een Vogn Remiss paa 2de Fag med 2de Porte foere; dernæst eet Værelse 2de Fag med Foed Pannel, Væggene og Loftet gibset, der bag en Haugestue, ligeledes med Foed Pannel og Vægene og Loftet Gibset, ved siiden af een Ruulle stue 2de Fag, hvori er anlagt een Trappe til Sahlen, deroven over er Loftet, som er udi eet undtagen i den eene Ende er een Sahl paa 3de Fag, under Taget og Loftet pahnelet og Mahlet.
4. Een paa alle siider Grundmuuret Lade Bygning een *Etagie* høy med eet Tæglhængt Spits vinkel Tag over, inddelt i 39 smaae Fag med eet Grundmuuret Skille- rum tvers i Bygningen, og paae langs een staaende Dræger, som tillige gjør afdeeling for Foeret, Gulvet belagt med Plan- ker og overalt godt forbunden med Gulve og Krydsforbandt, 4 Indkiørseler, hver forsynet med 2de Porte med behø- rige Hengsler, Laase og Stabler; Bygnin- gen er lang 78 Alen og Dyb 20 Alen.
5. Et Fæe Huus af muur og Bindingsværk 21 Fag lang, 1 *Etagie* høy med et Spits Straae Tag, indrættet til 80 stk. Høveder, med behørige Baase og afdeelingen, i den eene Ende eet Hugge-Huus 3de Fag; uden for bemeldte Fæe Huus er et Skuur lige lang med Huuset af Tømmer og Tæglhængt Tag til at indsætte Vogne og andre til stædet hørende Ager Mattered- alier.
6. Gaarden tillige med Haugen er indhæg- net med 37 Fag Stakittværk og 94 Fag Plankeværk; i Gaarden een Brønd med een opstander og behørig pompe Reed- skab; een stoer rummelig Gaard, broe- lagt.
- Til Stedet behørig Brand Reedskab.
- Disse forommeldt Bygninger med alle deres tilhørende Muur og Nagelfaste *Specificerede Apertinentier Taxeres* og vurderes af os underskrevne til *Auctions Eftterrætning Postviis* for følgende *Sum- mer*:
	Rdr.
1) Vaaningshuuset med aldt dets tilhørende for <i>Summa</i>	2200
2) Den liden Bindingsværks Bygning ved Enden af Vaaningshuuset	500
3) Stald Bygningen for <i>Summa</i> . . .	2000
4) Lahde Bygningen for <i>Summa</i> . .	2800
5) Fæe Huuset med samt Mattered Huuset for <i>Summa</i>	260
6) Indhegningen om Gaarden og Haugen tilligemed Gaardens Broelægning og Brynden samt Brand Reedskab for <i>Summa</i> . . .	180
For alle oven anførte Poster den <i>Summa</i>	7940

Skriver Syv Tusinde Nie Hundrede og
Fyrretyve Rixdaler.

Kiøbenhavn d. 18de Junij 1775.
A. Kirkerup. G. Morhauer.

BILAG II

Andragende fra Henrich Wium 1780. RA.
Rtk. Sjællands stifts kontor. Journalsager
nr. 1412.

Til Kongen!

Hr Geheime Raad Grev Reventlou, udi den Tiid hand var Rente Cammerets 1ste Deputerede, loed mig som en particulier Mand og Borger her i Staden kalde, efter andres Forslag i Collegiet, der kiendte mig, og proponerede om jeg in Cognito, ville paatage mig at giøre en Plaen, hvorefter Friderichsberg Slots Hoved Gaards Mark, paa meest profitableste Maade, og til faststaaende høyeste aarlige Interesse, for hans Maj^{ts} Casse kunde bortsælges, og da naar saadan af mig indleverende Plaen kunde viise og give kiendelige anseelige Fordeele, imod udi forrige Tiider, saa vilde den formodentlig finde Biefald til allernaadigst Approbation, og hvorfore jeg i saa Fald kunde forvente Hans Maj^{ts} Naade med een anseelig Belønning.

Paa saadan Tilsagn i Hans Maj^{ts} Salige og Høilovlige Ihukommelse Kong Friderich Den Femtes Navn, lagde jeg strax i haardeste Vinters Tiid 1764 og 1765, Haand paa Arbeidet, ved at opmaale Marken, og paa et Charte inddeele samme i 30^{ve} smaae og større Loeder eller Portioner, alt efter Jordens Belæghenhed, smaae næst ved og større længere fra Alleen belæggende Jorder, med det Overlæg, at det saaledes maatte forskaffe Liebhaveere af adskiellige Folk, efter Vilkaar, Stand og Omstændigheder til høyeste Priiser.

Bemelte Opmaalings og Inddeelings Charte indleverede jeg i Foraaaret 1765 til Geheime Raaden, der efter Ham givne Grund og Oplysning, om saadan Jordernes Inddeeling, med samme i alle Maader var fornøyet, og derefter gjorde allerunderdanigst Forestilling til Markens Salg, der allernaadigst blev approberet efter min gjorde Plaen og Inddeeling hvorpaa Hr Geheime Raaden tillige med de forommeldte i Collegiet endvidere proponerede, om jeg vilde fuldføre det begyndte Arbeide, ved at giøre Bud og Overbud for Hans Maj^{ts} Regning paa Auctionen over Jordloederne, da jeg i saa Fald kunde være forsickred paa, at Hands Maj^{ts} Naade og den belovede Belønning icke lidet derved imod mig ville forøges, hvilked ieg og indgik og fuldførte med største Nidkierhed og Troeskab, til Hans Maj^{ts} Casses særdeles anseelige Forøgelse, udi Høe og Penge til aarlige Revenuer af den Capital 100.000 Rdr, meere end Marken nogensinde forhen Aar i andet, har aarlig indbragt, hvilked alt ved Eftersyvn og Overreigning skal befindes rigtig, og som der nu i saa Maade blev en anseelig Deel af Jordloederne for Hans Majestæts høyeste Bud og Reigning, hvormed Collegiet icke var lidet forlegen, da det icke gierne ville, at en saadan Mængde Loeder, nemlig 10, skulle uden Eyere henlægge iblandt de andre Kiøbere, der alle vidste, at samme var for Hans Maj^{ts} Bud, hvilked villed og forarsaged, et icke lidet Halt hos Kiøberne, i at antage sig disse saa overdrevne Jorders Værd, der og skeede af 2de Kiøbere som og endelig slap fra samme med en Mulct, altsaa blev mig endvidere proponered, under da paanye tilsagde og belovede taalelige Conditioner, som jeg derpaa indgik, og lod mig derved overtale, at antage bemeldte Jordloeder, som blev for Hans Maj^{ts} Reigning, og paa dem opførte behøvende Bygninger, som jeg paa denne øde Mark anlagde, opbyggede og fuldførte til en complet og lige saa anseelig som bekostelig Gaard, Got-

haab kaldet, der kostede mig nogle og 20.000rd, og icke mindre med store Bekostninger cultiverede, forbedrede og istandsatte Jorderne, samt gjorde Moeser og Moradserne paa samme til største Frugtbringende Fuldkommenhed, hvilked Anlæg tillsammans blev fuldført med mine egne Midler /: som var over 20.000rd :/ og Credit, og derhos maatte jeg uden sær Lindring i samme Tiid svare og betale, den svære aarlige Afgift af de antagene Jordloeder, som var for hans Maj^{ts} høyeste Bud og Reigning, som jeg derefter maatte opfylde, der beløb sig, da jeg maatte betale 5rd og derover for hver Læs Høe det første Aar, med Høe og Penge Afgiften, for det første Aar 2940rd af 27 Tdr. 7 Skpr. Hartkorn, der er over 100rd i aarlig Landgilde af hver tønne Hartkorn, der var tvert imod de paa nye mig tilsagde og belovede Conditioner, jeg antoeg Jordloederne efter hvoraf icke det allerringeste, for mig blev opfyldt eller efterkommet, fra Begyndelse og indtil Slutning, som var 10 Aar, men allsammen forblev heele Tiiden ved tomme Løfter, ligesom og er skeed med tilsagde og forsickrede Høy Kgl. Naade og stoere Belønninger, for de her ommeldte og fuldførte Forretninger, saa jeg udi ingen Maade for det heele har nydt ringeste Soulagerment eller Understøtning, men allene ved saadan uventende og vedvarende bare tomme Løfter, er jeg bleven indleedt i største Ulykke og en Totall Ruin, da jeg derved har forliist alt mit Goeds, Formue og Credit til sidste Skielling, saa Lønningen og Frugten er bleven Bettel-Staun for mig nu paa 6te Aar, allene fordi jeg af yderste Magt har vigileret for Hans Maj^{ts} høyeste Interesse, som allene ved disse Forretninger er forøged til den anførte Summa af en Tønne Gulds Revenüer, hvilked de derom passerede og paa behørige Steder befindende Forretninger beviiser, ja har endog derefter her foruden, Tiid efter anden saavel I som uden Landet udført, ja paa min egen Hazard og Bekostning, alt i Haab eengang at

nyde Belønning og Opreisning, adskiellige andre og fleere Commissioner udi Deres Maj^{ts} Høie Erinder, til endvidere største Interesse, efter indleverede Documenters Omformeldende, der endog udgjør en anseelig Summa, foruden det ommelte og hvortil jeg alletiid paa første Vink har stoed parat;

Men af saadan alt svækkedes mine Kræfters Formue, i Særdeleshed ved det jeg loed mig overtale, at indgaae i Hans Maj^{ts} Sted for Jorderne, og deraf maatte tvertimod de mig tilsagde taalelige nye Conditioner, betale det som var hans Maj^{ts} Bud aarlig, da jeg udi ingen Maade blev rakt Haand med ringeste Understøtning, der foraarsagede at een af mine Creditorer uventende overfaldt mig, hvorover jeg blev saa utaalmoedig, at jeg strax uoverlagt opgav mit Boe, som Nødvendigheden dog icke, om Overlæg i Forveien havde skeed, udfordred, men skeede i Overjilelse, og hvorpaa jeg vel strax efter at saadant var skeed, søgte Hielp og Understøtning, til mine Creditorers Afbetaling, der ei nær var halft imod mit Boes Værdi, men som jeg ingen saa hastig Hielp kunde obtinere, maatte jeg taae og paa-see, at samme blev ruineret og hensmeltede saaledes, at andre høster Frugten af mine Bestræbelser og gandske Formue.

ALLERNAADIGSTE KONGE! Jeg needknælende allerunderdanigst Bønfaller og beder, at det her allerunderdanigst fremførte allernaadigst af Deres Kgl. Maj^t maa tages i Betragtning og Overvejelse med hvad Iver, Nidkierhed og Troeskab, jeg har befordret, søgt og udført, i adskiellige mig antvortede Commissioner, udi Deres Kgl. Høye Erinder, Deres Maj^{ts} Intraders anseelige store Forøgelse, Ja endog indgaaed i Hans Maj^{ts} høyeste Bud, og derefter maattede betale samme aarlig udi 10 Aar, hvoriimod icke det allerringeste af tilsagde Høi Kgl. Naade og anseelige Belønninger med videre, er vederfahredes mig, for de saaledes paatagne vitløftige, besværlige og paa

min egen Bekostning og Hazard Høie Commissioner, der alle ere udførte til saa anseelige stoere aarlige Intrader, men i den Sted derved medgaaed og forliist, all min anseelige Formue til sidste Skielling, saa Lønningen for saadan min beviiste Nidkierhed og Troeskab, alleene er bleven Bettel-Staun, med all den derved følgende Jammer, Nød og Elendighed.

Denne min Skiæbne med sine Omstændigheder, som passeret og anført er, har jeg vel paanye ongefehr for et Aars Tid siden, allerunderdanigst andraget, hvorpaa i Deres Kgl. Maj^{ts} Høye Navn blev mig da paanye tilsagt en Convenabel Tieneste til Leve Brøed, saasnart Vacance faldt, og om saadant ei skeede til nye Aar sidstafvigte, da kunde jeg til samme Tiid vente nogen Understøtning og Hielp til Livs Ophold, indtil saadan Vacance faldt, men jeg maae beklage, dette er altsammen ligesom forhen, hidtil forbleven ved bare tomme Løfter, uagted i saadan Tiid, efter Høie Ordre, stedse ved Vacancerne har indlevered mine allerunderdanigste Ansøgninger, men forgieves, og hvortil ingen anden Aarsag er, end jeg bestandig i saa Maade bliver forglemt, at bringes i Deres Kgl. Maj^{ts} allernaadigste

Erindring, thi i anden Fald havde min Nød og Elendighed icke continuered indtil nu, ja aldrig kommed dertil engang, naar et og alt af det anførte, til sin Tiid var bleven Deres Kgl. Maj^t bekiendt, desaarsag min saa uskyldig ikomne Nød og Elendighed, tvinger mig til, at see dette levered i den Haand, som jeg er betrygget ved, der allernaadigst overgiver det til Deres Kgl. Maj^t, hvorefter jeg da allerunderdanigst vil forvente en allernaadigst Afløsning af min Nød og Elendighed, som jeg er geraaden udi for min beviste Nidkierhed og Troeskab imod MIN KONGE, ved en allernaadigst Understøttelse til Livs Ophold, indtil saadan Vacance af Embede maatte falde, som Deres Kgl. Maj^t, til Ophielpelse og Levebrøed, allernaadigst ville forunde og benaade mig med, hvorom jeg allerunderdanigst Bønfalder og beeder og henlever med allerstørste Devotion.

Kjøbenhavn,
d. 14de Sept. 1780.

Deres Kongelige Majestæts
allerunderdanigste
Henrich Wium.

To parceller på Frederiksberg Allé

af Lars Nevald

Man går ind gennem en port, man lægger mærke til opgangen, og selvfølgelig har man dagligt sin lejligheds indretning for øje. Men en dag lægger man mærke til husets facade, dets detaljer, helhed og stil. Når der indløber huslejev forhøjelser eller noget bliver istandsat, tænker man på, hvilke ejere der i tidens løb har tjent eller tabt på ejendommen. Og holder man af stedet, bliver man interesseret i at lære dets historie at kende. Sådan er det i hvert fald gået for mig i løbet af de tolv år, jeg har boet på matrikel nr. 76 a + f, Frederiksberg Allé 8–10.

Ved en tilfældighed eller snarere en fejltagelse fik jeg også historien om matrikel nr. 51 a + l med i købet. I »Frederiksberg gennem 300 år« findes et billede af en gammel gård »Vennerly«, som står opført som Frederiksberg Allé gl. nr. 8. Senere artikler i »Frederiksberg gennem Tiderne« har stiltiende slettet det væsentlige ord 'gammel', som i dag faktisk er identisk med gadenummer 12–22. Men lad os imidlertid tage tingene i den rigtige rækkefølge og rekapitulere udviklingen af Frederiksberg Allé ned til den såkaldte »lille runddel«, nemlig Sankt Thomas Plads, i korte træk¹.

Størstedelen af alleen blev anlagt 1700–1704 fra Frederiksberg Have op til Sankt Thomas Plads og førtes igennem til Vesterbrogade/Værnedamsvej i 1734. Ved hjørnet af Værnedamsvej var der et porthus, hvis indehaver skulle sørge for at åbne og lukke for »Jernporten«, der nedlagdes i 1872 for senere at blive genopstillet som indgang til Søndermarken – hvor den står den dag i dag. Portnerens funktion kan nu ikke have varet så længe, for allerede i 1845 opførtes på denne – den første – grund i Frederiksberg Allé (nuværende nr. 2 og 4) et vokska-

binet af mechanicus Møller. Det var af træ og nedbrændte 31. maj 1870².

Året efter opførte arkitekt V. Friederichsen for løjtnant Wildau på denne hjørnegrund en ejendom med karyatider i første-salens højde. Den står der endnu, rummede en tid Edisonbiografen, men i dag er stue-etagens kvaderindrammede romanske vinduer gjort skæmmende firkantede. Frederiksberg Allé nr. 4 opførtes i 1881 af tømmermester W. Hahn, mens nr. 6 – i dag posthuset – allerede rejstes i 1869, igen med løjtnant Wildau som bygherre. Dette »højhus« på fire etager har således ligget helt frit i tolv år.

Vi er nu nået til de to parceller, som skal omtales nærmere i det følgende, men enkelte almene oplysninger om dem hører med til deres historie. I bogen »Frederiksberg« nævner Carl C. Christensen, at »Hollændermarken« eller »Hovmarken«, som strakte sig fra Frederiksberg Allé 6 over til Gammel Kongevej og ned til nuværende Dr. Priemes Vej, blev stillet til offentlig

Johan Wolfhagen (1779–1840), kommitteret i Rentekammeret, ejer af lyststedet »Sommerroe« fra ca. 1812–1840).

Stik fra ca. 1814.

Original hos Det kgl. Bibliotek.

auktion af Rentekammeret i marts måned 1765. Køberen blev Peter Abraham Oberkampf. Arvingerne efter enkefru Oberkampf sælger i 1775 jorden til bager Henrik Michael Mentz, og ved dennes fallit i 1783 overtager hestehandler Carl Henrik Ording arealet for at udparcellere det et år eller to senere³.

Herved gaves der mulighed for, at den enkelte rige borgermand fremover kunne få opført lystgård eller landsted på alleen. Men før dette tidspunkt lå der kun ganske få bygninger ud til alleen med tilhørende stalde og tjenesteboliger på tilliggendet mod Gammel Kongevej. På den modsatte side (de »ulige« numre) lå der kun gården »Engtofte«, hvis beliggenhed nogenlunde præcist var, hvor Engtoftevej slår et sving. Det var stort set alt, hvad der var dengang før år 1800.

Parcel nr. 76

Når vi konkret skal forestille os, hvordan det her opførte lyststed så ud, må vi gå forsigtigt til værks. Der findes nemlig endnu ingen overleverede dokumenter, som fuldt ud kan forsikre os om dets udseende – ej heller er der oplysninger om dets opførelsesår. På matrikelkort kan vi kun se, at det endnu ikke var opført i 1799, men eksisterede i 1811. I 1799 ejedes grundstykket af en Gottschalck.

Lidt næring til fantasien får vi dog af Adamine Gerbers erindringer, som for hendes personlige vedkommende strækker sig tilbage til fra ca. 1830:

Op til det [matrikel nr. 51] stødte Wolfhagens [matrikel nr. 76], en smuk og herskabelig Ejendom, som gik over i Groserer Gottschalcks Hænder og senest i Børres og Lorentzens, som boede der i mange Aar. Det var en aflukket Ejendom. Ingen indlodes uden at ringe paa Porten, det gjorde den ret fornem, og

naar den blev aabnet, saa man Espalier op ad Huset, Lygter ved Indgangsdøren, det var fint og hyggeligt. Paa det Areal byggede Børre to møgtige Gaarde, med 10 Værelses Lejligheder. Der boede Christen Berg til sin Død⁴.

De to sidste bemærkninger kræver nok et par kommentarer. Gerber bruger betegnelsen »to Gaarde« som 'større bygningskomplekser'. Christen Berg (1829–1891) er den bekendte venstrepolitiker, som blev arresteret ved et folkemøde i Holstebro i 1885 og idømt 6 måneders fængsel. Ved sin løsladelse var hans fysiske og politiske kraft nedbrudt, og på grund af politiske intriger i foråret 1887 nedlægger han sit formandshverv i Folketinget og mister dermed samtidig sin embedsbolig i Frederiksholms Kanal. Umiddelbart efter flytter han til Frederiksberg Allé 8 st., som skal blive hans bolig de næste knap 5 år.

Men tilbage til den noget fjernere fortid igen: På matrikelkortet fra 1811 går grundstykket ud til Gammel Kongevej, og der er da opført en hovedbygning ud mod Frederiksberg Allé og en staldbygning lidt længere inde på grunden, vinkelret på alleen. I Byggesagsarkivet på Frederiksberg Rådhus kan man finde en grundtegnning fra 1876 af huset, som fremstår næsten kvadratisk, og som har lignende proportioner som på matrikelkortet, hvor det dog synes en anelse mere rektangulært. Huset er ca. 20 × 20 alen eller ca. 13,5 × 13,5 meter.

Kortet fra 1811 angiver i marginen, at Conferenceraadinde Wærn ejer eller bebor stedet. Det gør hun ikke ifølge folketællingen fra 1801, og som nævnt var lyststedet ikke med på matrikelkortet fra 1799. Så foreløbig kan vi kun konstatere sandsynligheden for, at det er opført efter 1801. Længere bagud i historien kan vi ikke komme, men lyststedets videre skæbne kan vi følge.

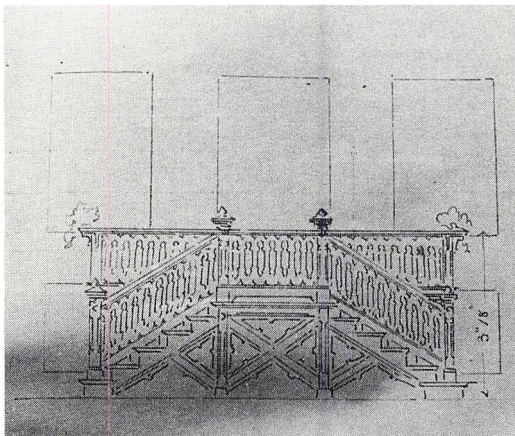
Martha Wærn⁵ var fra Kristiania – født den 22. april 1741, datter af købmand Poul

Haslef og dennes første hutru. I 1767 indgår hendes storesøster ægteskab med rådstueskriveren i Kristiania, Morten Wærn, men hun dør efter fire års barnløst ægteskab. I 1771 gifter Martha Haslef sig med Morten Wærn, og i 1781 drager de til København, hvor manden dør 67 år gammel i 1796.

I hele den periode fra 1796 og fremefter, som er af interesse for denne historie, noterer KRAKs vejviser, at Martha Wærn har bopæl på Kongens Nytorv nr. 2. Ligeledes har det vor interesse, at hun ved sit testamente »af 12. December 1800... har bestemt en betydelig Kapital til Oprettelsen af et Opdragelses- og Undervisnings Institut for Pigebørn af Borger Standen«. Også Martha Wærn døde nemlig barnløs. Det skete 27. januar 1812. Til det Wærnske Institut var der afsat 200.000 Rigsdaler.

I jubilæumsskrivelse om det Wærnske Institut hedder det:

Det første, der maatte gøres [for boets eksekutorer etatsråd P. A. Kolderup Rosenvinge og konferensråd P. J. Monrad], var at finde en Ejendom, som egnede sig til Hjem for den ny Stiftelse. Fru

Frederiksberg Allé nr. 8–10.
 Manufakturhandler Børres veranda til villaen Sommeroe, som var tegnet i 1876 af arkitekt Emil Schwanenflügel (1847–1921).
 Affotogr. af L. Nevald.

Wærn havde ejet et »Lyststed«, kaldet »Sommerroe« i Frederiksberg Allé. Dette var imidlertid for lille og vilde kræve for megen Om- og Tilbygning for at kunne bruges. Derfor solgtes det for 68.200 Rdl. Cour. og i Stedet for købtes for 80.000 Rdl. afdøde Silke- og Klædekræmmer Bøttgers Ejendom i Frederiksberg Allegade Nr. 11 [nuværende Allegade nr. 6] med tilhørende Jorder, 16 Tdr. Land.

Boets Behandling blev meget langvarig, navnlig paa Grund af den almindelige finansielle Misere, som fremkaldte Statsbankerotten og Forordningen af 5. Januar 1813. Nogle af Debitorerne var ikke i Stand til at betale, hvad de skyldte, og først efter langvarige Processer kunde Boet sluttet 1820. Da var Institutet for længst oprettet og havde virket i omtrent seks Aar.

Vi springer nu frem til året 1834, da der finder en folketælling sted efter 33 års pause. I »Sommeroe« finder vi en kommitteret i Rentekammeret, Johan Wolfhagen, som er gift og 55 år gammel. Hans kone bor her ikke – om lidt skal vi få at vide hvorfor. Han lever sammen med sine børn Frederik Hermann på 16 år, Carl Wilhelm på 11 år, Minna på 21 år og Johanne på 15 år. Desuden er der en ugift guvernante på 36 år ved navn Marie Louise Heidike og tjenestefolkene Hans Jensen og Magdalene Jürtz. Folketællingen fra 1840 noterer de samme personer som boende her – på nær tjenestefolkene, som er skiftet ud.

Hvem Johan Wolfhagen er, har et familiemedlem givet følgende beskrivelse af⁶:

Johan Wolfhagen blev – ifølge selvskræven Biografi fra 1828 – født i Tønning den 15de Oktober 1779, demitteret fra Altona 1798, studerede Jura ved Universiteterne i Göttingen og Kiel og tog Examen – 2ter Character mit vølliger

Ueberzeugung – ved slesvigske Overret på Gottorp den 25nde Oktober 1802, [derefter halvandet års studierejse]... kom 1804 til Kjøbenhavn, hvor han den 20nde Oktober s. A. blev Voluntør i det tyske Kancelli, Kancellist 1805, Kancelliraad 1811, Justitsraad 1813, Kammersekretær ved Rentekammeret 1815, Etatsraad 1819.

Han bliver gift 12. maj 1812 med Friederike Wilhelmine Henriette Ricaradi (født 15. januar 1794, død 26. oktober 1855), men ved det sidste Barns Fødsel blev Moderen sindssyg, idet Mælken gik til Hovedet, og hun tilbragte Resten af sit Liv, 32 Aar, dels paa Sindssygeanstalten i Slesvig og dels hos en Læge i Satrup, hvor hun døde. Som en Mærkelighed kan anføres ved dette Ægtepar, at de blev lige gamle og døde samme dato. [Nemlig 61 år gamle og 26. oktober].

Ifølge beretningen om det Wærnske Institut bliver »Sommerro« solgt mellem 1813 og 1820. KRAKs vejviser har ægteparret Wolfhagen boende forskellige steder i København, senest på Sankt Annæ Plads fra 1815–1818. Fra og med 1818 bor de på Frederiksberg Allé, så vi kan nok med nogenlunde stor grad af sikkerhed slutte os til, at Wolfhagen køber »Sommerro« omkring 1813 – først til brug som lyststed og senere som helårsbolig – og at årstallet 1820 for afslutningen af det Wærnske bo gælder dettes samlede aktiviteter. Til gengæld ved vi med sikkerhed, at Wolfhagen bliver boende her til sin død 26. oktober 1840.

Når vi nu skal finde lyststedets næste beboer, støder vi ind i nogle inspirerende vanskeligheder. I 1844 finder er en mindre matrikelregulering sted mellem naboejendommen »Vennersly« og en etatsråd Wolfhagen, altså én af arvingerne til Johan Wolfhagen. Efter 1840 bor der imidlertid ingen

af dette navn på »Sommerro«, hvilket dog ikke udelukker, at stedet kan have været benyttet som sommerbolig. Det, som forvirrer, er at KRAKs vejviser fra 1842 noterer, at grosserer Eduard Gottschalck bebor Frederiksberg Allé nr. 2, altså »Sommerro«, hvormed der også er angivet mulighed for, at han allerede er flyttet ind i begyndelsen af 1841 – ihukommende vejviserens lille fejlmargin i forhold til folks flytning og vejviserens trykketidspunkt.

Når dette punkt er så vigtigt, ligger det i, at afklaringen af det kan føre os frem til den foreløbig eneste overleverede illustration af ejendommen. I 1842 bliver Gottschalck nemlig medlem af Det kongelige københavnske Skydeselskab og danske Broderskab⁷, og som motiv til sin skydeplade vælger han at få malet et hus, som han må have haft særligt tilknytningsforhold til. Huset kan ikke være fra hans tidligere adresse i Kronprinsessegade – og flere kompetente personer, jeg har talt med, genkender det ikke som nogen lystgård fra Københavns omegn. Det skulle da også være underligt at bo både på det landlige Frederiksberg og samtidig have et andet landsted, hvis man da ikke var hovedrig. Så hellere bruge pengene til udenlandsture.

Min løsning på problemet omkring Wolfhagens ejerskab og Gottschalcks adresse her i 1844 går ud på, at Wolfhagen må have givet Gottschalck forkøbsret på huset med en så sikker garanti, at sidstnævnte ser det naturligt at afbilde sit fremtidige eget hus på skydepladen, som så mange andre gjorde (fx fyrværkerimester Amici, nuværende Amicisvej nr. 8). Flere andre ting peger i retning af, at vi har fundet det rigtige hus: den landlige idyl på Frederiksberg Allé, udsigten til højre i retning af Værnedamsvej, som ikke var bebygget i højden endnu, de høje popler på den senere Schneekloths Skoles grund. Vi aner grøften, som vi kender fra andre samtidige afbildninger af Fre-

deriksberg Allé, ligesom den østlige kant af »Vennersly« kan skimtes.

Huset er en femfags bygning med firkan- tet gavlkvist, det er pudset gult og har rødt teglstenstag. Den mægtige port, vi ser på billedet, bekræfter indtrykket fra Adamine Gerber om, at det var en aflukket ejendom – man kom ikke ind uden at have ringet på porten, og først når denne åbnedes, kunne man se lygterne ved indgangsdøren. Ind- gangsdøren må således have været i husets østlige gavl, fra alleen kan man nemlig ikke se noget dørparti.

Eduard Gottschalck blev født 22. novem- ber 1781 i Solingen, og han blev senere gros- serer. Vi kan selvfølgelig kun gisne om, hvorvidt han er en efterkommer af parcel- lens første ejer, men tanken er taltalende. Folketællingen fra 1850 fortæller, at han er enkemand og bor sammen med sin søn Vic- tor på 15 år og en ugift søster Julie Gott- schalck på 49 år, der ligeledes er født i Tysk- land og nu fungerer som husbestyrerinde. Derudover er der tre tjenestefolk. I 1855 er Gottschalck yderligere blevet kurator for Sct. Petri Kirke, sønnen er handelskonto- rist, og husholdet er udvidet med en ugift husjomfru Sophie Susanne Switzer. Der er nu fire tjenestefolk.

Grosserer Gottschalck dør 12. juni 1858, og sandsynligvis overtages »Sommerro« kort efter af brygger Ernst Scheibel, født 26. april 1823. Han kaldte sig for brygger og particulier. I 1859 ansøger han om at få tilladelse til at opføre en bindingsværksbygning og en bygning til latrin. Ifølge folketællin- gen fra 1860 er han gift med Amalie Caro- line (født Mortensen) på 27 år. De har bør- nene Ernestine Frederikke på 5 år, Frede- rikke Christine på 4 år, Jacobine på 2 år og Jacob Ernst på 1 år. Desuden bor hos dem den halvfjerdsårige svigermoder Amalie Caroline Mortensen, som er enke og lever af sine penge. Lystgården må på dette tids- punkt have haft sine velmagts dage, for der

er nu råd til hele fem tjenestefolk. I 1870 er Scheibel blevet enkemand, og svigermode- ren er død i 1864. Børnene passes af en ugift husbestyrerinde, Vilhelmine Marie Krebs, på 33 år. Der er to stuepiger, en kokkepige og en havekarl. (Også Scheibel var i øvrigt skydebroder og valgte som sit skydeplatte- motiv bryggeriet med dets omgivelser ved Nybrogade.)

I 1867 solgte brygger Scheibel en del af sin parcel fra til en kollega, ølhandler P. Han- sen, hvilket blev til parcel nr. 76 b ud til Gammel Kongevej. Hvornår han sælger re- sten af sin ejendom, kan ikke dokumenteres – men vi ved, at han dør den 27. maj 1876. Men allerede fra 1872 figurerer der i KRAKs vejviser en manufakturhandler på Frederiksberg Allé nr. 6, som adressen nu hedder. Af en sag i Byggesagsarkivet frem- går det, at manufakturhandler Børre ansø- ger om godkendelse til en veranda af træ til havesiden af sin hovedbygning, og den god- kendes den 22. maj 1876. Tegningen til ve- randaen er det eneste helt og aldeles sikre indtryk, vi kan få af senere bygningsdetal- jer. Verandaen skal opføres af arkitekt Emil Schwanenflügel (1847–1921). Den synes i dag noget svulstig, men har måske passet til espalieret op ad huset og medvirket til Ada- mine Gerbers indtryk af huset som »fint og hyggeligt«.

Grosserer Julius Sophus Anthon Børre, som hans fulde navn lyder, var født den 13. februar 1823 i Ledreborg. Som grosserer havde Børre i Østergades daværende nr. 13 en silke- og klædehandel, hvis interiør blev motiv for *hans* skydeplatte. I 1880 er han en- kemand og bor sammen med børnene Hans Christian på 14 år og Ellen Bolette Mar- grethe på 12 år. Der er en husbestyrerinde, Caroline Lemprecht, på 45 år, en logerende frk. Marie (efternavnet er ulæseligt i folke- tællerens håndskrift) på 33 år, to tjenestepi- ger og en karl.

*Frederiksberg Allé nr. 8–10. Illustration til artiklen i Frb. gennem Tiderne 1981. Facaden.
Foto L. Nevald aug. 1981.*

I 1884 frasælger Børre det midterste stykke af grunden til cand. pharm. Herskind (sikkert bestyrelsesformand for Schneekloths Skole), der bestiller tegninger hos arkitekt Philip Schmidt (1855–1938) til en udvidelse af Schneekloths Skole, der siden 1856 havde til huse på Værnedamsvej nr. 13. Ligeledes i 1884 sælges det resterende stykke af grunden ud mod Frederiksberg Allé til en muremester R. Hansen, som – guderne må vide hvorfor – opdeler det i to matrikler nr. 76 f og 76 a. Landstedet rives ned, og i 1885 opføres der én sammenhængende bygning (dengang nr. 6 A og 6 B og fra ca. 1895 nr. 8–10) med tegninger af arkitekt D. W. Leerbeck.

D. W. Leerbeck dør den 22. november 1904, men inden da nåede han at blive én af Frederiksbergs meget omfattende arkitek-

ter. Han beherskede stilarterne – som man jo gjorde i denne den »frie historicismes tid« – uden at han dermed blev nogen arkitektonisk flakker. Ud over den her omtalte ejendom har han bl.a. tegnet Worsaaesvej nr. 5 i 1890 (Kristi Kirke ved Kristi Menighed), Howitzvej nr. 10 i 1896 (Baptistmenighedens Fredskapel – nedrevet ved udvidelse af Falkoner Centrets parkeringsplads og tilkørsel), Dronning Olgas Vej nr. 74 i 1896 (Opfostringshusforeningens Stiftelse) og Mariendalsvej nr. 30 i 1900 (Hjem for Blinde Kvinder – Leerbecks nok smukkeste bygningsværk). Flere andre bygninger (fx hele Hollændervej) har han tegnet, ligesom han har forestået en mængde til- og ombygninger af frederiksbergske villaer. Fra 1896–98 var han konstitueret bygningsinspektør for Frederiksberg kommune, og

ved sin død boede han på Gammel Kongevej nr. 92.

Frederiksberg Allé 8–10 er en 8-fags ejendom i 4 etager, opført med forbillede i italiensk renæssance. Byggemyndighederne var – trods principiel streng censurvirkosomhed i visse kvarterer, bl.a. omkring Frederiksberg Allé – noget lemfældige i deres godkendelse af denne bygning. De godkendte tegninger svarer nemlig kun i meget store træk til det færdige resultat. På tegningerne er de to porte firkantede og andensalens vinduer, som realiseres som smukt romansk buede, er på tegningerne firkantede som i de øvrige etager. Der er ingen altaner, og stueetagens cementpudsede kvaderfugning er slet ikke angivet.

I den lakoniske ansøgning beder man om tilladelse til at opføre en »4-etages Beboel-

sesbygning med Portnerlejlighed i Kælderen«. Byggeattesten til den færdige bygning foreligger den 11. september 1885. Den færdige bygning er en lidt tung, men stilren italiensk nyrenæssancebygning. Ejendommen får et solidt fundament gennem stueetagens refend-fugning, hvor portenes slutsten udgøres af løvehoveder. Førstesalens beletage med et spaderformet smedejernsgitter for altanen synes afstemt til andensalens modificerede beletage med romansk buede vinduer (og i øvrigt det smukkeste tænkelige parketgulv af forskellige træsorter). Ligeledes var der oprindelig meget enkle, svensk-inspirerede kakkellovne i de større rum. I de to portes buer er der indsat meget smukke kassetter, portrummets bjælkelagsloft er stukprofileret og dets sider er udsmykket af pudsede guirlander og kanelerede pilastre.

Indgangsdørene til lejlighederne er rigt udskårne med snoet midtersøjle, der afsluttes med en udfletning af blade. Over disse er der relieffer i stuk med legende delfiner og amoriner. Ligesom ved altanerne er der i opgangen gjort meget ud af trappens støbejernsgelænder. I lejlighedernes stadsstue og spisestue er dørenes gerigt (dørkarme) forkrøppet ved de øverste hjørner, og dørfyldninger er profilerede med samme omhu som ved indgangsdørene. Lejlighederne har den traditionelle opdeling i herreværelse og stadsstue mod gaden, spisestue som er oval i den ende hvis ene hjørnevindue vender ud mod gården, en lang gang med anretterværelse, køkken og køkkentrappe. Herefter er der barneværelse, påklædningsværelse og forældrenes soveværelse, og til sidst vender gangen 90 grader i en slags sidefløj med tre værelser til tjenestefolk, og en bagtrappe fører til tjenestefolkenes retirader med adgang fra gården. WC-rummet og badeværelset har adgang fra forældrenes soveværelse.

Frederiksberg Allé 8–10. Opgang.
Foto L. Nevald 1981.

Denne opdeling var i en skrabet grundform traditionel for de fleste Bredgadeejendomme, men med en slags bygningsmæssig tværstreg over U-et i bygningsformen skabte Leerbeck langt mere beboelsesplads på en måde, der ikke gik ud over friarealerne. Gårdspladsen lukkes af som et hele, samtidig med at der ligger et beskyttet grønt område bag bygningskomplekset. Men som en økonomisk »hensynsløshed« – som det ses på så mange bygninger fra denne tid – bemærker man, at der er brugt røde, ensartede mursten og puds i facade-muren, gule, ensartede mursten og puds i gårdsiderne, men mod nabogrundene mursten af meget blandet kvalitet og farve. Naboernes æstetiske interesser kan jo ikke vedrøre husejeren og beboerne i deres »splendid isolation« som privatmennesker – et fænomen, der ikke kan tænkes i forbindelse med villaer.

En særlig interesse tiltvinger bygningen sig ved, at vi kan få en del kendskab til enkelte af dens historiske personer. Vi har allerede været inde på Christen Berg i nr. 10, stuen. Men under de bedst tænkelige omstændigheder kan den mundtligt overleverede historie bringes videre i et åremål på mere end 75 år. I 1894 havde en uddannet lærerinde, Marie Boberg, børnehave og kursus for unge piger på Carit Etlars Vej. I 1898 flytter hun ind i den stuelejlighed, som enkefru og godsejerinde Thomasine Ludvigne Emilie Grüner havde boet i fra 1894, og som denne havde fraflyttet eller døde fra, nemlig stuelejligheden i Frederiksberg Allé nr. 8. En elev af Marie Boberg berettede telefonisk så levende for mig om sin skoletid hos og sit samvær med Marie Boberg i denne lejlighed, at man – når man bor i samme lejlighed – næsten kan fornemme lyden af de små unger, som må have elsket at kunne løbe i den lange gang på 35 meter mellem skolestuer og legerum. Folketællingen fra 1906 fortæller, at den ugifte Inger Marie Boberg, født den 31. juli

1858, var skolebestyrer og boede her. Hun havde taget en ugift tjenestepige på 30 år til sig med hendes »uægte« barn på knap 1 år. Fotografisk er bevaret 10 unger piger fra Frederiksberg, som gik hos Marie Boberg, i alderen fra 15–16 år. Billedet er fra skoleåret 1910–11. Min kilde er desværre ikke med, idet hun var til konfirmation hos en kusine i Jylland.

En skriftlig skildring af Marie Bergs liv findes i nekrologen over hende – den er fra forsiden af Berlingske politiske og Avertissementstidende fra den 15. februar 1913:

Skolebestyrinde Marie Boberg er i Gaar afgaaet ved Døden i sit Hjem på Frederiksberg [Dr. Priemes Vej 3], 55 Aar gammel. For nogle Aar siden frejrede Frk. Boberg sin Skoles 25 Aars Jubilæum. Denne Skole havde hun selv stiftet og oparbejdet fra en meget ringe Begyndelse til en stor og anset Skole. Hun, der ikke selv havde modtaget nogen skolemæssig Uddannelse, begyndte som ung Pige at undervise et Par Elever – og 25

*Portræt af Marie Boberg, som bestyrede sin højere pigeskole (Børnehave og Kursus for unge Piger). På denne adresse 1909–17. Marie Boberg (1858–1913) var uddannet og døde af hjertesygdom.
Foto ca. 1910 6,5 × 6,5 cm*

Aar senere var hendes Skole, til hvilken der i Aarenes Løb knyttedes en Stab af udmærkede Lærerkræfter, optaget blandt De forenede Skoler.

Marie Boberg var umaadelig populær blandt sine Elever. De modtog da ogsaa Budskabet om hendes Død med stor Sorg. For øvrigt indtraf Døden ret uventet. Frk. Boberg havde kun ligget syg i kort Tid og deltog for nylig i Familiefestlighederne i Anledning af sine højt bedagede Forældres Diamantbryllup. Hendes Død skyldtes en Hjertelidelse, men til det sidste udfoldede hun en beundringsværdig Energi. Hun laa endnu de sidste Dage, før hun døde, og rettede Elevernes Stile. Skolegerningen var Maie Bobergs eet og alt. Hun elskede sine Elever og betragtede enhver af dem som sit eget Barn.

Min kilde fortalte mig, at Marie Bobergs far var en yderst inspirerende kristendomsunderviser. I øvrigt var skolen blevet så rig i 1909, at den kunne overtage skolen på Dr. Priemes Vej nr. 3 (den senere Falkonergårdens Gymnasium og endnu senere Solbjergskolen). Bygningen var opført 1898–1899 af arkitekt Fritz Koch.

I 1887 flyttede som nævnt politikerens Christen Berg ind i nr. 10 stuen, og i 1890 var den tidligere ejer af lystgården, den nu forhenværende grosserer J. S. A. Børre, flyttet ind i ejendommen i nr. 8, 2. sal, hvor han dør den 5. november 1898. En anden, for eftertiden mere kendt, person boede i 1901 i nr. 10 på tredje sal.

Det var Amalie Munch, enke efter den norske digter og professor Andreas Munch. Folketællingen fra 1901 fortæller, at hun bor sammen med sine to døtre, Helga Marie Christiane født den 17. marts 1868 og malerinden Anna Elisabeth født den 18. juni 1876. Selv om Amalie Munch i sit ægteskab (hun blev enke 1884) boede enten i Norge eller i Kronprinsessegade nr. 28, må hun

*Amalie Munch 1832–1905.
Anna E. M. 1876–1960.*

have haft stærke følelser forbundet med Frederiksberg. Her mødte hun nemlig sin vordende mand.

Første gang, de så hinanden, var i Kristiania i Norge i 1857. Først fem år senere genså de hinanden ved en større udstilling i London i 1862. Datteren og malerinden Anna E. Munch beretter⁸:

Bekendtskabet forsattes da i København den følgende Vinter, hvor Amalie Raben boede i en Villa på Lampevejen [nuværende Howitzvej nr. 44], som hendes Fader havde lejet til hende. Munch, der opholdt sig i København den Vinter, besøgte hende jævnlige, men det var ikke saa let at faa Adgang, da Greven ikke yndede, at hans Datter modtog Herrebessøg.

Amalie Raben var Adoptivdatter af Grev Gregers Christian Raben til Aalholm. Han var gift med hendes Moster, Anna, født Lund. I sine Breve fra den Tid beder hun Munch forstaa og bære over med Faderens Særheder.

Frederiksberg Allé 8–10.

Lyststedet Sommerroe, opført mellem ca. 1802–06 af konferensrådinde Martha Wærn. Nedrevet 1885.

Affotograferet skydeplade fra Sølyst, Klampenborg. Foto Lars Nevald 1981.

Lyststedet »Sommeroe«, opført ca. mellem 1802 og 1806 af konferensrådinde Martha Wærn (1741–1812). (Se også Allegade 6). Fra ca. 1812–1840 bebos stedet af kommitteret i Rentekammeret Johan Wolfhagen (1779–1840). Den næste ejer er grosserer Eduard Gottschalk (1781–1858) og som først lejer huset og fra 1844 ejer det. I 1843 afbilder han sit hus på sin skydetavle – han er medlem af Det kgl. københavnske Skydeselskab og danske Broderselskab. Til venstre ses Frb. Allé nr. 12–20 »Vennersly«.

Affotogr. af L. Nevald som har negativet.

I ét af brevene skriver Amalie Raben til Andreas Munch:

Professor Steins Ejendom paa Lampevejen, Frederiksberg d. 6te Nov. 1862.

... Jeg haaber, at den lange Vej til vort Hjem ikke vil afskrække Dem, men at De, naar De har lyst, vil glæde os med Deres Besøg. Desværre afslutter min Fader sig ganske fra al Omgang med Andre, men han forstaar dog, at jeg kan trænge til Mennesker, og da han egentlig har et kjærligt Hjærte, giver han sin Datter al den Frihed, som kan bestaa med

hans egen Uafhængighed og Ro. I disse Dage er min Fader på Lolland, saa jeg er ganske Herre over min Tid den hele Dag igjennem. Baade Løverdage og Søndage ere vi hjemme fra om Middagen, hvis een af disse Dage passer for Dem, vil det glæde os at see Dem. Der gaar hyppigt Omnibus ud igjennem Frederiksberg Smallegade; De staar af ved No. 10, finder Porten aaben, gaar ligeud igjennem en Have, bliver lukket ud af en Laage og staar da lige over for vor Gaard. Lev vel! til vi sees!

Amalie Raben

(I dag ville det hedde, at han skulle tage linje 1, stå af ved Smallegade 34, gå igjennem porten og gårdspladsen, og han vil da stå lige over for det køkkenkækkel-beklædte højhus, som for et par år siden erstattede Steins gamle gård på hjørnet af Howitzvej og Solbjergvej.)

En anden kvinde⁹ så Andreas Munch på Frederiksberg 24 år før denne forelskelse:

Et stille Aftenbesøg mindes jeg endnu ude fra Frederiksberg; det var en ung, melankolsk udseende Nordmand, som jeg syntes lignede Ewald; han talte om Venedig, om sin unge, afdøde Hustru, jeg tror vist han fortalte om en Gondolfart med hende; hans Tale var tung og elegisk, men man lyttede dog gjerne til den; – det behøver næppe at siges, at det var Digteren A. Munch.

Hvorom alting er, blev Amalie Raben og Andreas Munch gift den 10. oktober 1865 til hendes fars store forbitrelse. Det var den gængse historie om faderen, der indtil sit dødsleje slår hånden af barnet. I 1884 bliver hun som nævnt enke og flytter i 1898 ind i Frederiksberg Allé nr. 10, 3. sal, til engang i 1904, hvor bopælen kommer til at hedde Sankt Markus Plads 12, 2. sal. Her bor hun imidlertid kun nogle få måneder, idet hun dør 24. februar 1905.

Det kongelige Bibliotek har fået overdraget nogle billeder fra hendes hjem på Frede-

riksberg Allé. Spisestuen må være optaget et sted mellem jul og påske. Der hænger endnu granguirlander under loftet foran det mørkt blomstrede tapet. Møblelementet ser tungt, men ikke svulstigt viktoriansk ud. Der er en skænk, et skab og et frastillingsbord op imod væggene. I midten ser man et ovalt spisebord med fire stole omkring. Sandsynligvis er disse møbler af nøddetræ. På den hvide dug ses en buket med påskeliljer og nogle glas og en karaffel med rødvin i. Gangen er derimod lysere. Den er med en enkel løber, og de rå brædder står frem ved siderne. Udsmykningen på væggene er store malerier af fin kvalitet, enkelte sikkert udført af den yngste datter, Anna E. Munch. Hun var elev i Paris i 1894, fra 1895–1897 elev af Julius Paulsen, og i et enkelt semester besøgte hun Kunstakademiet

(1909–10) for at lære frescoteknik. For Frederiksbergs vedkommende førte det til, at hun udsmykkede Lindevangskirkens Menighedshus.

Omkring 1944 overtoges ejendommen af Dansk Bibelskole, som indtil da havde adresse på Filippavej nr. 1, og som bortset fra ejendommens ejerligheder stadig væk i 1984 ejer bygningskomplekset som helhed.

Parcel nr. 51

Når vi bevæger os en anelse mod vest, kommer vi til parcel nr. 51, nuværende Frederiksberg Allé nr. 12–22. Herom skriver Carl C. Christensen¹⁰:

Da Ording havde købt Hollændermarken, udparcellerede han denne i de nærmest paafølgende Aar, saaledes at der paa Strækningen mellem Værnedamsve-

Frederiksberg Allé 10.
Interiør fra Anna Maria Amalie Muncks (1832–1905, født Nordberg) lejlighed. Spisestuen.

jen og Alleenberg, hvor de saakaldte Oberkampfs Kobler havde været, kom til at ligge en Række Grundarealer strækkende sig mellem Alleen og Gammel Kongevej. De Grundstykker, der vendte ud mod sidstnævnte Vej blev dog frasolgt Hovedgrundene, ligesom der langt ind i det 19. Aarhundrede blev anlagt Veje hen over Oberkampfs Kobler, og paa disses tidligere Grund strækker sig nu Hauchsvej, Alhambravej, Mynstersvej, Martensens Allé, Madvigs Allé, Nyvej... og Amicisvej med omliggende Huse.

Da Ording udparcellerede sit Grundareal, beholdt han selv Stykket foran i Alleen og byggede sig her en lille Ejendom, »Vennersly«, hvor han boede baade Sommer og Vinter.

Vi kan nok regne med, at når Ording købte disse »kobler« i 1783, så er det nok i løbet af 1784, at han har opført sin »lille Ejendom«. Omkring 1885, hvorfra vi har fotografier af den, må den i så fald være betydelig udvidet. Den er blevet til en nifags bygning i klassicistisk stil med trekantsgavl. Hvis vi har ret i, at Gottschalcks skydeplatte fremstiller »Sommerro« med et glimt af det østlige hjørne af »Vennersly«, så må bygningen i 1842–43 være i rødt puds med sort tegltag, mens vinduerne først i en senere tid skulle være forøget til den dobbelte højde. På tegninger i Byggesagsarkivet kan man se, at den lå helt ud til alleen, som det også fremgår af selvsamme skydeplattes gengivelse.

Bygherren er den navnkundige Carl Ording, som en tid lang ejede Gammel Bakkehus og Slotskroen (på hjørnet af Pile Allé og Vestebrogade), og som Johan Herman Wessel lavede følgende vers om: »Den Mand, som sælger Heste, Han gjorde vel det bedste, Ifald han gik sin Vej, Thi man ham lider ej.« I de senere år er der afdækket en mindeplade på den østlige side af Frede-

riksberg Kirke, som kunne tænkes at være opsat af samme Ording til minde om hans forældre, og hvorpå der står: »Her gemmes det Jordiske af Johan Ording og Hustru Birgitte Ording, som begge oplevede 80 Aar. Med samme Omhue vil jeg hedre den Grav, som gemmer mine Fædre ved Minde om de var mig kier og ønsker mig elskte Mage, naar Gud vil ende vore Dage, at vi maae samlet hvile her. Kald Gud vor Fader i din Haand, befaler vi vor Sjæl og Aand. Carl Ording. Marie Ording«.

Folketællingen fra 1787 fortæller, at han er 39 år og gift med Marie på 43 år. I husholdet indgår to tjenestekarle og en tjenestepige. Der er åbenbart ingen børn. Helt frem til 1799 noterer KRAKs vejviser, at Ording (eller Ording, som den staver ham) har adresse her.

Samme år, 1799, overtager etatsråd Rothe »Vennersly«. Hans far havde gjort ham opmærksom på Frederiksberg¹¹:

Sommeren 1795 boede de, tillige med Faderen paa Frederiksberg. Ved Faderens Død blev Rothe Eier af dennes Gaard paa Garnisonspladsen; solgte den imidlertid Aaret efter igjen; købte 1797 Gaarden paa Hjørnet af Kronprinsensgade og Pilestræde og boede der et Par Aar, og købte da den Eiendom i Frederiksberg Allé, som han beholdt og beboede i nogle og fyrretyve Aar og hvor han gjennemlevede mange gode og glædelige Dage, men ogsaa onde og mørke.«

I det følgende går sønnen August Rothe lidt mere i dybden i sin beskrivelse af familielivet:

I Rothes Huusliv og private Fond have vi ovenfor fulgt ham indtil hans Bosættelse i Frederiksberg Allé i Foraaret 1799. Begyndelsen var ikke smilende. Skjøndt Eiendommen var købt til høj Pris, var Huset dog slet indrettet og maatte tildeles bygges om, hvorved Købet blev endnu kostbarere. Kort efter Indflytningen blev den sidstfødte, ikkun nogle

Maaneder gamle Søn, syg og døde. Rothe har siden bebreidet sig flere, i oeconomisk Henseende ukloge Handlinger, der knytte sig til denne Eiendom; men paa den anden Side erindrede han 'med dyb og taknemmelig Følelse' den store Lykke og de mange usigelig glade Timer, han har nydt der og erkjendt.

Folketællingen fra 1801 opgør, at der i »Vennersly« befinder sig sekretær i Rentekammeret Christian Rothe, som er 31 år gammel (mon det er Rothe, der i 1812 gør den senere kammersekretær ved Rentekammeret Johan Wolfhagen opmærksom på naboejendommen?), og hans kone Charlotte Christiane (født Møller) på 28 år. De har tre børn: Ludvig August på 6 år, Carl på 4 år, Vilhelm på 1 år. Derudover bor der en pårørende, 2 tjenestefolk og 2 soldater, en national og en geworbener.

I 1840 lyder opgørelsen: Christian Rothe, etatsråd og komiteret i Rentekammeret, nu gift med sin anden kone (den første var født i 1773 og døde den 5. februar 1814) Johanne Marie Selmer (21. juni 1783–5. november 1870). Af børn bor der Christian på 20 år og tømrrersvend, Peter på 19 år og cand. phil., Andreas på 15 år og søkadet, Emilie på 30 år, Charlotte på 24 år, Anna på 23 år, Ursula på 13 år, og Johanne på 10 år. I det første ægteskab fik Rothe i alt 11 børn og i det andet 8 børn.

Christian Rothe var født på Tybjerggård den 27. juni 1770. Tolv år gammel sættes han i lære på det Rybjergske handelskontor, og i 1787 ansættes han som voluntør i Økonomi- og Kommercekollegiets ostindiske Sekretariat. Han tager i 1788 juridisk embedseksamen og udnævnes i 1790 til kopist i Rentekammerets sjællandske landvæsenkontor, og avancerer samme år til fuldmægtig. I 1803 beder greve Rewentlow ham om at lave et udkast til en nyordning af matrikelen. I 1811 bliver han medlem af og sekretær for landbokommissionen, og i 1814 kommitteres han til Rentekammeret. (Og i øvrigt skal det tilføjes, at Rothe fra 1802–1805 var medlem af Fattigkommissionen i Frederiksberg og Hvidovre Sogn.)

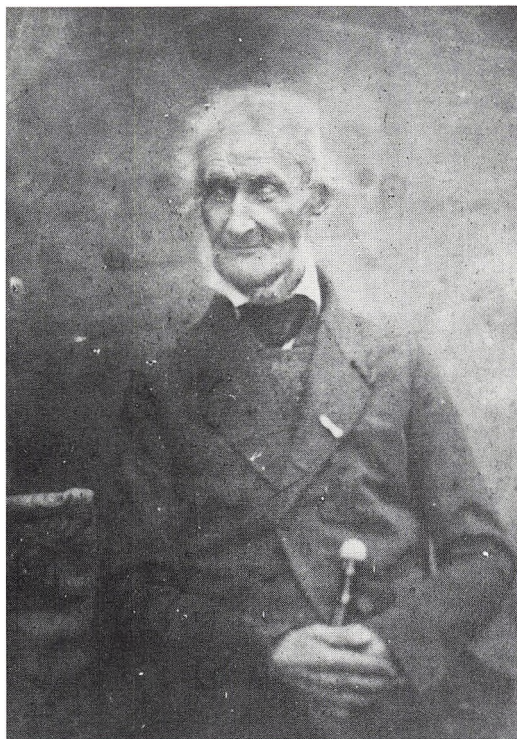
Derudover var Rothe grundspekulant – det var jo også dyrt med de mange børn. Sammen med et konsortium købte han adskillige større godser op med salg for øje, og i visse perioder ejede han flere gårde på Frederiksberg. Det gav store formuer, men også store tab:

...der kom snart flere Børn til Verden; Huset og Livet førtes med Orden og uden Overdådighed, dog tillige uden ængstelig Sparsomhed, saa at Embedsgagen ikke kunne strække til, men Formuen efterhaanden gik ned. – Ved dristig Virksomhed, ved dristige Godskøb og – slagt, i Forening med Andre, der formaaede at gøre Pengeudlæggene, er-

hvervede Rothe sig imidlertid i Aarene efter 1807 en ikke ubetydelig Formue igjen. Skjebnen ville, at heller ikke denne skulle blive mere varig imellem hans Hænder end den første.

Sønnen beretter videre om faderens op- og nedgangstider og konkluderer:

Det er sandsynligt, at uheldige og trykkende Forviklinger af Rothes private Pengevæsen, at Tilintetgørelsen af hans erhvervede Formue traadte hæmmende iveien for hans Forfremmelse til høiere Stillinger paa Embedsbanen, saasom Deputeret i Rentekammeret og desl.; de forbittrede ham hans Dage overmaade meget og have været hans Ægtefælle til dyb og ængstende Bekymring; men paa Kjærlighedsforholdet og i Livet i Huset

Den anden ejer af Vennersly, Frb. Allé nu 12–20, ved Rentekammeret, Christian Rothe (1770–1852). Han ejer stedet fra 1799–1843).

Saltfotogr. ca. 1850.

Det kgl. Bibliotek.

med Hustru og Børn have de aldrig gjort Brud. Rothe var ikke overdaadig, men have han Ret i at anklage sig for 'letsindighed', da er det især i hans Pengevæsen, at dette kan finde Anvendelse. Han var som vi allerede tildeels have sagt, ikke egentlig nøisom eller rettere, ikke nøieregnende med at beherske sine Tilbøieligheder, hvor deres Tilfredsstillelse kunde kjøbes for Penge; han var rundhaandet og naar han kun havde Penge, tog han lidet eller sjelden i Betænkning at give dem ud. Han var uudtømmelig og utrættelig i at tilveiebringe; men det var ikke hans Natur at samle, spare og bevare Penge.

Og om selve det hjemlige liv hedder det hos den så nøgterne og kærlige søn:

Det er allerede anført, at Rothe forlovede sig, da han ikkun var en Snes Aar og giftede sig, da han var 24. Om sin Forlovelse har han selv skrevet: '...min herlige Stine, med sit besynderlig yndige og velsignede Væsen... hun var mere yndig end smuk, men saa rolig, saa aldeles Sædeligheden og Pynteligheden i Person, som vi have kjendt hende til hendes sidste Dage... Jeg fulgte hende Hjem en Aften, og ved et Kys, uden noget Ord, ansaa vi Pagten saa afsluttet, som den siden troelig blev holdt.' Kun i tyve Aar blev det ham beskaaret at leve med sin Hustru; det var i Sandhed et lykkeligt Ægteskab; thi som det var sluttet, saa blev det ogsaa henlevet i inderlig Samdrægtighed og Kjærlighed. Den fortræffelige Kvinde og Husmoder var for øvrigt ogsaa lige høiagtet, elsket og beundret af alle, som kjendte hende og traadte nærmere ind i hendes Kreds. – Frøken Hanne Selmer havde allerede i flere Aar været hende en ligesaa varmt hengiven som kjær, noget yngre Veninde. Faa Timer før sin Død betegnede hun denne for sin sørgende mand, som den der skulde blive deres

Børns Moder og hans fremtidige Ledsagerinde. Saaledes skete det ogsaa. Aaret derefter ægtede Rothe hende, og denne hans anden Hustru har været ham indtil hans sidste Stund en ubrødelig tro hengiven Ægtefælle. Derfor, som hun har følt sig inderlig lykkelig ved 37 Aars Samliv med ham i Kjærlighed, saa sørger hun dybt og levende ved Savnet af ham her-nede.

Etatsråd Rothe var ofte på forretningsrejser dels i statslige anliggender, dels i forbindelse med sit konsortiums forretninger. Men når han var hjemme, var selskabeligheden stor i »Vennersly«:

Huset var livligt og gjæstfrit, fordi Mand og Kone vare hjertelig gjæstfrie, yndede skyldfri Livlighed og frydedes ved at see andre finde Behag i at komme til de, være hos dem. Iblandt adskillige Erindringer fra sin Barndom har Rothe fortalt, at i hans Forældres Hus, lige indtil hans Moders sidste Levedage, samledes hver Søndag et Selskab på henved fiir-sindstytte Mennesker, for en stor Deel udmærkede Personligheder, baade Mandfolk og Fruentimmer, ældre og yngre. Der bødes aldrig paa andet end Smørrebrød, hjemmebagte Smaakager, Viin til de Gamle og ellers Øl, kun ved Høitiderne Punsch. Omtrent det samme og med samme Tarvelighed i Beværtningen fandt Sted, især tidligere, i mange Aar i vor Rothes Huus, i Frederiksberg Allé, hvilket heller ikke med Urette bar Navnet »Vennersly«. Næsten hver Søndag tyede flere ubudne, men velkomne Gjæster dertil og udgjorde et ofte talrigt Selskab. Der samledes Gamle og Unge, Mænd og Kvinder; der var Alvor og Spøg, Samtale, Musik, Leeg og Dands; stedse var der en stille, men reen Sømmeligheds Aand og Tone udbredt over det Hele, hvorved Forældrene følte sig

vel og vare trygge ved at vide deres børn i den Kreds.

Det kan således ikke undre, at Rothe klagede over den støjende og ofte helt ulovlige handel og vandel, som kom fra Monigattis pavillon til langt ud på natten. Pavillonen, som lå på »den lille runddel« skråt ud for Rothes »Vennersly«, var oprindeligt butik for »Konditori og Forfriskning«, men senere fik Monigatti lov til at opføre baghus med skur og køkken. I sin klage anfører Rothe, at der op til kanten af hans have er en »fuldstændig« kloak, der flyder med køkken-uhumskheder, lokum og lignende. Også gæsterne skal have forstyrret de stille nattimer i den mørke allé, selv om det var et kultiveret klientel, der kom hos Monigatti.

Trods Rothes klage blev pavillonen dog først nedrevet i 1854 og en del af materialerne brugt til »Asgård« på Asgårdsvej nr. 4 og til huset på Vodroffs Tværgade nr. 6. Men på dette tidspunkt var »Vennersly« allerede solgt. I 1845 – syv år før sin død 31. august 1852 – sælger Rothe sit hus, og allerede i 1843 er han flyttet ind i »en Bolig i det saakaldte Lerceske, forudm Harsdorffske Palais' Hauge, bag Børsen«.

I 1845 overtages »Vennersly« af stiftsfysicus Frederik Wilhelm Willemoes, født 12. juni 1778 ved Assens. Han er dr. med. og etatsråd. Rothes salg må være sket direkte til Willemoes, for – som vi allerede har omtalt – fandt der i 1845 en grænseskels-regulering sted mellem sidstnævnte og etatsråd Wolfhagen.

Willemoes blev student 1795, tog medicinsk eksamen 1801, blev dr. med. 1803, stiftsfysicus ved Århus 1817–1844, justitsråd 1826, etatsråd 1844 og etablerede samme år privat praksis. Han var gift med Marianne Elise Hillerup (døbt 9. august 1791, død 25. marts 1861). Af børn havde de Niels Peter Wilhelm (1814–92, distriktslæge), Nathalie Malvine Elfride (1821–60, gift med skolebe-

styrer Christian Carl Brix), Alfred Theodor (1829–74, herredsfoged) og Frederik Christian (1812–90, herredsfoged og kammerherre)¹².

Det er forunderligt at se, hvordan det må have taget på familien, at den ældste datter dør. Det sker, som det fremgår, den 19. maj 1860. Hun er da 39 år. Den 25. maj 1860 (6 dage senere) dør hendes far, sikkert i forvejen afkræftet af sygdom – han var trods alt 81 år gammel. Og allerede året efter, den 25. marts 1861, dør moderen 69 år gammel. Det må have taget utroligt hårdt på hende, at både hendes mand og datter skulle dø næsten på én gang.

KRAKs vejviser noterer i 1861, at kaptajn à la suite af Det borgerlige Infanteri, skomagermester Ferdinand Felix Borch bor på Gothersgade nr. 6, 1. sal. Og i 1862 ses det, at han må være flyttet til Frederiksberg Allé nr. 3 (et ulige nummer, »Vennersly« havde i ganske få år). Ferdinand Felix Borch var født den 4. december 1804, og i folketællingen fra 1885 figurerer han som enkemand. Han skal have taget ophold på Frederiksberg som 55-årig, hvilket indebærer, at han enten har boet et andet sted på Frederiksberg et par år, eller at han allerede har købt »Vennersly« i 1860 kort efter Willemoes' død. Jeg tror, det sidste er mest sandsynligt, og at KRAKs vejviser igen kan være forsinket i sin ajourføring.

Borchs fornemme titel dækker egentlig blot over, hvad vi i dag ville kalde kaptajn af reserven af Hjemmeværnet. Det borgerlige Infanteri eller Borgerbevæbningen (som Det borgerlige Infanteri og Artilleri blev forenet under i 1808) var noget til grin i befolkningen på grund af misforholdet mellem medlemmernes manglende færdigheder og uensartede, men prangende uniformer. Men mange håndværksmestre og lavsme-
stre fik tildelt denne titel.

I 1885 bor Borch sammen med en husbestyrerinde frk. Christine Høst på 39 år, en tjenestepige frk. Marie Hansen på 41 år og

en ugift tjenestekarl. Kvisten er lejet ud til en telegrafist og en forhenværende skibsfører. Baghuset lejes ud til en enke med to børn, en tjenestepige og en logerende.

I 1853 var en del (matrikel nr. 51 e) af parcellen, den ud mod Gammel Kongevej nr. 91 og 91 A, solgt fra til arkitekt Hagemann, som opførte en nu nedreven bygning i gotisk renæssance. Men efter Ferdinand Borchs død den 1. marts 1885 går det stærkt med udstykningerne. I 1885 sælges det midterste stykke (matrikel nr. 51 i) til skolebestyrer Otto Fick, der havde afkøbt forfatteren Carl Ewald Frederiksberg Realskole og trængte til en større bygning. Det blev til en noget uinteressant skolebygning med D. W. Leerbeck som arkitekt.

Mere interessant er resultatet af de næste udstykninger. I 1886 bliver selve »Vennersly« revet ned, og arvingen, læge Georg Borch, opdeler grunden i yderligere tre parceller (matr. nr. 51 k, 51 l og 51 a). 51 k sælges til skolebestyrerinde Marie Kruse, der i 1888 opretter sin senere hen så kendte skole. 51 l og 51 a sælges samme år til murermester Carl Kruse, der på hver sin side af den smalle indkørsel til skolebygningen opfører to pragtfulde bygninger.

Men inden vi går over til bygningerne og deres arkitektur, må det være på sin plads at studse over navneligheden – Marie Kruse og Carl Kruse. Marie Kruse var født den 19. februar 1843 i Flensborg og var, ud over at være skolebestyrerinde, bl.a. bestyrelsesmedlem af Sønderjyds Samfund. Carl Kruse, som var født i 1840, kunne være hendes storebror. I hvert fald var han sønderjyde. Han beskrives således af en samtidig murermester Johs. Zehngraff: »Sønderjyden med den dybeste Kærlighed til alt dansk var den tilfredse Ejer af de to Mønsterhuse« (som vi her omtaler). »Jeg tror, at Marie og Carl er i tæt familiemæssig sammenhæng med hinanden. Som søskende eller fætre og kusiner, der sætter stor pris på hinanden, også vil

holde af at bo i hinandens nærhed, kom de næsten til at bo dør om dør«.

Folketællingen fra 1890 fortæller, at i nr. 8 B (Marie Kruses Skole, nuværende nr. 16) bor: Marie Caroline Kruse på 46 år og ugift, den ugifte søster Adelaide Nicoline Dorothea på 38 år, plejedatteren Poula Luise Crentz på 21 år, samt seks elever fra 13 til 17 års alderen og tre tjenestepiger. I nr. 8 C (nuværende nr. 20) bor ejeren af huset Carl Johan Kruse på 50 år, hans kone Jeanette Mathilde på 50 år, 3 logerende og en tjenestepige. Det tyder mere på familiesammenhold end på blot tilfældig navnelighed. Desuden må der have været enighed i valg af arkitekt til henholdsvis beboelsesejendomme og skole.

Det blev J. E. Gnudtzmans (1837–1922). Han begyndte først på en uddannelse som polytekniker, men efter tre år ved denne læreanstalt, forlod han den i 1859 for i stedet at uddanne sig til arkitekt. Som sådan tog han afgang fra Akademiet i 1866. Under studierne havde han blandt andre arbejdet under arkitekten J. D. Herholdt, som foretrak upudset mur, og som overalt fremhæves for at være foregangsmanden for at få de naturlige materialer frem i lyset. Gnudtzmans har givetvis også lært at arbejde med murstensmønstre, som det kunne findes i herholdts nu nedrevne villa fra 1851 på Grundtvigsvej 3, og stadig kan ses i villaen fra samme år på Carit Etlars Vej 3.

I Dansk Biografisk Leksikon fra 1934 beskrives Gnudtzmans på følgende måde:

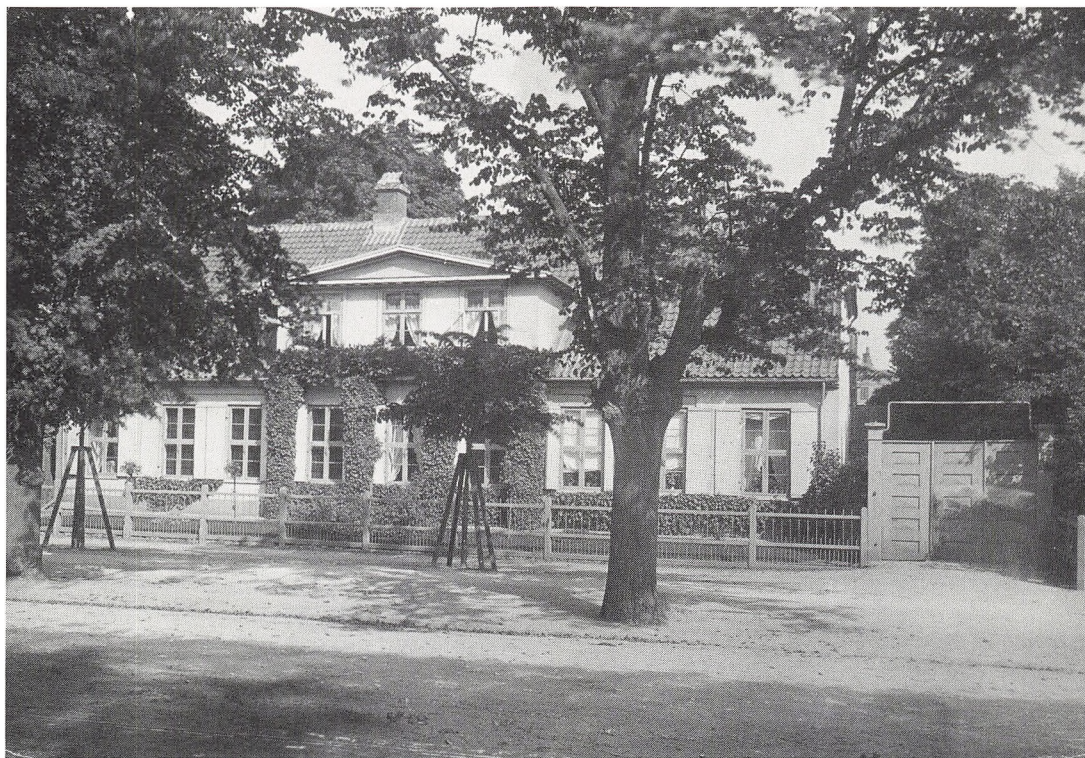
Gnudtzmans arbejdede i nær Tilslutning til Herholdt: i historie Stilarter med et særligt dansk-italiensk Præg. En noget haard og tør Maade at behandle Formen paa karakteriserer mange af hans Arbejder. Det er dog hans Fortjeneste at have bidraget til Bruddet med den stukprydede Arkitektur ved Opdyrkningen af rene Murflader mønstrede i forskellig Farve med glaserede Tegl og andre Stensorter, en Retning, der i Gnudtzmans

Udformning en kort Tid dannede Skole (Colbjørnsensgade 3 – nu nedrevet –, Frederiksberg Allé 12, 14 og 18, 20...).

Denne meget tilknappe karakteristik, som må have medført, at Gnudtzmans er gledet ud af den seneste udgave af Dansk Biografisk Leksikon, synes jeg ikke er helt rimelig. Tværtimod er hans bygning her som »højhus« langt forud for sin tid. Den renæssancestil i stuk, man finder overalt på bygningsværker fra 1880 til 1900 i forskellige mere eller mindre traditionelle og påklippede udgaver, bryder Gnudtzmans afgørende med¹⁴. Jeg indrømmer gerne, at direktør-villaen til Aluminia, Smallegade 47 (også fra 1888) fremstår som uinspireret (noget af skylden ligger dog i dens udsatte facade – beliggenheden ved det stærkt trafikerede og forurenede kryds Smallegade/Fasanvej/Peter Bangs Vej har ikke gjort bygningen kønnere). Marie Kruses Skole er skrabet udført på nær den smukke blåglaserede kant under 1.-salens gesims. Men ejendommen på Frederiksberg Allé 12, 14 og 18, 20 er en meget elegant bygning.

Udadtil giver de romanske buer i underetagen med skiftevis gule og glaserede mursten en basis, der på én gang er fast og letvirkende. Erstatningen af gesimser med brune murstensskifter under de højere etager giver en *grafisk* virkning i modsætning til stukarkitekturens *relief* virkning med pudsede lisener omkring vinduer, oppudsede kvadrer osv. Tandsnittet foroven er vel en modificering til D. W. Leerbecks bygning til højre.

Når man træder ind i opgangen til nr. 12 (som desværre ikke er gentaget i nr. 14, 18 og 20), tror man ikke sine egne øjne. Det lille forrum før trapperummet er gjort med et næsten sakralt præg. I en korridor på 2 meters bredde og 4 meters længde har Gnudtzmans i rummets nederste del trukket virkemidlerne fra facaden ind i bygningen og brugt røde og gule og brunt glaserede mursten i mosaikker indtil mandshøjde.

*Frederiksberg Allé 8. Matr. nr. 76. Tilhørte Kaptajn Borch. Nedbrudt 1885.
Foto: Chr. Neuhaus Eftf. ca. 1880. 16,5 × 23 cm.*

Som grund er brugt røde mursten, og i et felt på ca. 3,5 × 1,5 meter i siderne er der lagt brune mønstre på gul bund. Toppen af rummet er gjort i renæssancestil. Over det brede murstensfelt er der på hver side i rummet syv pudsede lysbeige pilastre med en diskret korinthisk afslutning. I hvert felt mellem to pilastre er der en stor pudset roset (i samme farve som de røde mursten), og over og under denne er der stiliseret bladornamentik i grønne, okkergule og rødbrune farver.

Over døren er der en romansk bue (ganske svagt tilspidset), lagt skiftevis med tre lag røde mursten og et lag brunt glaserede. Endelig er der på hver trappeafsats gipsafstøbninger, sandsynligvis af Bertel Thorvaldsens relieffer. På ét af dem ser man Pan spille på fløjte for en faun. Det er alt i alt et meget varmt syn, som det må være vidunderligt at have for øje flere gange hver dag.

Bygningens udvendige del skulle imidler-

tid ikke få lov at stå færdig i skikkelsen fra 1888. Den 30. marts 1907 indsendes på vegne af læge, professor og formand for Vesterbro-Frederiksberg Lægeforening, Asmund Rovsing denne ansøgning til bygningsmyndighederne:

...af kunstneriske Hensyn [ansøges om] at anbringe den paa medfølgende Tegninger angivne Karnap paa Hjørnet, i Højde med 1. ste Sal. Karnappen tænkes konstrueret saaledes, at den bæres af en paa Stedet indstøbt Monierplade [dvs. jernbeton]. Til denne og til Muren fastgøres Sidevæggene og Taget, der tænkes udført af Træ, udvendig beklædt med hamret Bronzeplade eller Kobber, – indvendig med Brædder og Puds.

Ærbødigst Anton Rosen.

Ganske vist var karnappen i disse år ved at blive genopdaget i Danmark gennem stu-

dier af ældre dansk og både ældre og nyere engelsk arkitektur; men det synes også, som om professor Roving har tænkt: – »Jeg vil have mig en beletage som andre på 1. sal. Denne demokratisering af alle etager huer mig ikke«. Og måske har han så valgt Anton Rosen som arkitekt, fordi denne var særdeles kendt, men sikkert ikke mindre fordi de begge havde fælles initialer, nemlig AR. I karnappens højtsvungne gavl er disse initialer formet med stor fantasi: to R'er – et retvendt og et spejlvendt – med et A i midten, omkranset af blomster og bladløv.

I de foregående år var Anton Rosen (1859–1928) for alvor slået igennem som toneangivende arkitekt i Danmark. I 1904 og 1905 havde han tegnet tre villaer på Frederiksberg, hvoraf de to blev præmierede. Den ene er den utrolig fantasirige villa på Kong Georgs Vej 41, som nu ejes af Odd Fellow Logen, og som rummer alt det, man overhovedet kan ønske sig af disse års mest graciøse jugend-kultur: træværk udskåret i vikingeformer og smedejern med et »Schwung«, der trodser materialet, og alt sammen bemalet med rødt på baggrund af en gult pudset mur. De to præmierede villaer er Tesdorpsvej 39, beskrevet som »et bjerg af en villa«¹⁵, og direktørboligen til den kunstneriske leder af Den kongelige Porcelainsfabrik Arnold Krogh – villaen ligger i bunden af Steen Blichers Vej (nr. 25), men er en del ombygget i dag. På trods af disse 'præstationer' må karnappen på ejendommen Frederiksberg Allé 12, 1. sal, betegnes som mislykket. Dog ikke helt igennem – hvis man ellers kan isolere en detalje fra en helhed. Men mislykket netop på denne ejendom, hvis facade var gjort med så stor omhu for at tilgodese både enkelhed, ensartethed og varierende ornamentik i

murstensværket. Karnappen 'hænger' ganske enkelt på bygningen. En del af årsagen er nok, at karnappens jernbeton-bund skulle fæstnes i bjælkelaget, hvorved den mægtige og brede konsol kommer til at ligge – ikke *i niveau med*, men – *under* det gesims-erstattende flerlagede murstensmønster. Æstetisk set får karnaappen ikke noget fast holdepunkt i bygningskroppen og ser derfor ud som en vareelevator på vej ned, eller som en mand der er ved at tabe sine bukser. På mange andre bygninger ville den bestemt kunne tage sig ud som en organsisk del – for i sig selv er den fornem. Professor Roving skulle dog ikke levnes mange år til at kigge ud ad sin nye vindueskonstruktion, for allerede knap to år efter opførelsen dør han. Og Anton Rosen fik ikke nogen forskønnelsespræmie for sin uheldige karnap.

—

Dette var så historien om de to parceller på Frederiksberg Allé. Det er en personlig historie, fordi den nødvendigvis bliver en del af min historie som boende på den ene af parcellerne. Og det kan blive til en personlig historie, idet den giver udviklingen af en græsmark til en del af et højhuskvarter menneskeligt kød og blod. Og alligevel – i stedet for at gå ind i en standende diskussion om lokalhistoriens berettigelse med en bevinget afslutning vil jeg nøjes med at takke personalet ved Det kongelige Bibliotek, Landsarkivet, og Frederiksberg Hovedbiblioteks læsesal, men sidst og ikke mindst ved Byggesagsekspeditionen og Stadslandinspektørens kontor på Frederiksberg Rådhus. Ligeledes er jeg arkitekt Thorkild Simonsen taknemmelig for gode råd ved bygningsbeskrivelserne.

Noter:

1. Se Charles Haugbøll: *Veje og Gader på Frederiksberg*. Kbh. 1973, side 47.
2. Se Carl C. Christensen: *Frederiksberg*. Kbh. 1937, side 50.
3. Samme, side 51.
4. Adamine Gerber: *Frederiksberg By med Sideveje til Porten*. Kbh. 1955, side 56.
5. De følgende oplysninger bygger på Vilhelm Balslev: *Det Wærnske Institut gennem 100 Aar*. Kbh. 1913, side 7–14.
6. Se Wolfhagen: *Optegnelser om Slægten Wolfhagen*. Kbh. 1958, side 88–144.
7. Denne og senere oplysninger findes i bogen: »*Det kongelige Skydeselskab og danske Broderskab 1334–1934*. Kbh. 1934, bind I-II.
8. Det følgende refererer til Anna E. Munch: *Et nordisk Digterhjem*. Kbh. 1954, side 10–12.
9. Se Mathilde Reinhardt: *Familie-Erindringer* Kbh. u. år, II. side 29.
10. Se Carl C. Christensen, anf. værk, side 52.
11. De næste citater stammer fra August Rothe: *Bidragelse af Conferentsraad, Medlem af Rentekammeret, Christian Rothes Levnet. Et Mindeskrift*. Kbh. 1854, side 34–96.
12. Se Erh. Quistgaard: *Slægten Willemoes*. Kbh. 1924.
13. Se Aug. Rothe, anf. værk, side 9.
14. Når man tager tiden omkring 1892 og den fremherskende stil i betragtning, synes jeg det var rimeligt, at myndighederne – når der nu absolut skulle sættes en ny facade på M. G. Bindsbølls enestående smukke landbohøjskole fra 1854–56 – valgte Gnudtzmann til at opfølge det enkle murstensarbejde i den gamle bygning. Men hvor betyder valget af mursten dog meget! Bindsbøll valgte håndstrøgne sten (vistnok Flensborg-sten), som giver overfladen skyggevirkning og en stærkt virkende fysisk substans, mens Gnudtzmann (måske dikteret af økonomiske forhold) besluttede sig for glatte sten. Hvis noget derfor skal lægges ham til last, synes jeg ikke det er *formen på facaden, men dens mangel på kropslighed*.
15. Viggo Sten Møller: *Arkitekten Anton Rosens arbejder*. Kbh. 1980, side 95.

Laura Jacobsen og Ottilia Jacobsen

To personligheder i Carlsberg Bryggeriernes historie

af *Grethe Holmen*

Alle, der har besøgt Carlsberg Bryggerierne, har hørt om Laura og Ottilia Jacobsen. Man bliver på bryggerierne og ikke mindst i Carlsberg Museet præsenteret for buste og malerier af de to damer – gift med henholdsvis Carlsbergs grundlægger I. C. Jacobsen (1811–1887) og hans søn Carl Jacobsen (1842–1914) – men hvordan var de egentlig som mennesker?

Prøver man at dykke ned i I. C. Jacobsens fortid, erfarer man, at han havde en særledes dygtig far – Christen Jacobsen (1773–1835) – som startede hele bryggeri-eventyret ved at flytte fra Jylland til København, blive bryggerikarl og senere ejer af bryggeriet i Brolæggerstræde. Hvad man ved om I. C. Jacobsens mor er imidlertid meget beskedent. Besøgende på Carlsberg bliver præsenteret for hendes vaskekedel, hvori hendes søn forsøgte at lave bajerskøl, men det siger jo ikke så meget om hende selv.

Caroline Frederikke Schelbek (1787–1844) var hendes pigenavn, og hun var født og opvokset i København som datter af en silkevæversvend, men hvordan hun var som menneske, har hverken hendes søn eller husets venner fortalt om – kun at hun var en gæstfri og elskværdig værtinde i hjemmet i Brolæggerstræde¹.

Det var i dette hjem, at den kun 15-årige Laura Holst (1819–1911) i 1834 gjorde sin entrée, og uden tvivl har bekendtskabet med Laura Holst passet udmærket ind i Christen Jacobsens planer med sin søn. Hendes far var købmand Lars Hilmann Holst i Thisted, men hendes mor – Helene Cathrine – var datter af præstesønnen, proprietær Frants

Vogelius Steenstrup (18121–1854) – ejeren af herregården Nandrup på Mors, og – hvad der måske talte endnu mere for Christen Jacobsen – hendes farbrødre og fætre var akademikere².

Da Christen Jacobsen døde i 1835, blev I. C. chef for sin mors virksomhed, og han havde iøvrigt nået en alder og en social position, hvor han måtte tænke på at gifte sig. Han havde imidlertid lidt svært ved at bestemme sig, men Laura blev gravid, hvad der måske afgjorde sagen, og 20 år gammel blev hun fru Laura Jacobsen. Fruetitlen fik hun, fordi hendes 8 år ældre mand var løjtnant i Borgervæbningen. I. C.'s mor var »kun« gift med en brygger og forblev derfor madam Jacobsen lige til sin død.

I. C. og Lauras første barn døde ti dage efter fødslen, og der skulle gå et par år, inden hun igen ventede sig og den 2. marts 1842 fødte en dreng – Carl Christian Hilmann Jacobsen.

Hvilke tanker Laura gjorde sig om børneopdragelse, forlyder der intet om – måske har hun ment, at hendes velbegavede mand også havde mest forstand på de dele, men var I. C. nyskabende og fremragende på mange områder, så var han det i al fald ikke, når det drejede sig om børneopdragelse. Kravene var store, den formanende pegefingervar ustandselig fremme, og stakkels Carl kunne ikke altid leve op til sin fars forventninger – intet under, at han både kom til at stamme og bide negle.

Laura Jacobsen var først og fremmest husmor, og der var meget at se til. Til en bryggergård hørte der dengang folkehold, så hun stod for en stor husholdning, og pligterne blev endnu flere, da familien i 1854 flyttede til Carlsberg til den nuværende æresbolig. Her skete der meget nyt for Laura, som hverken i Thisted eller i Brolæggerstræde havde været vant til at omgås de mennesker, som nu fik indpas i hendes hjem.

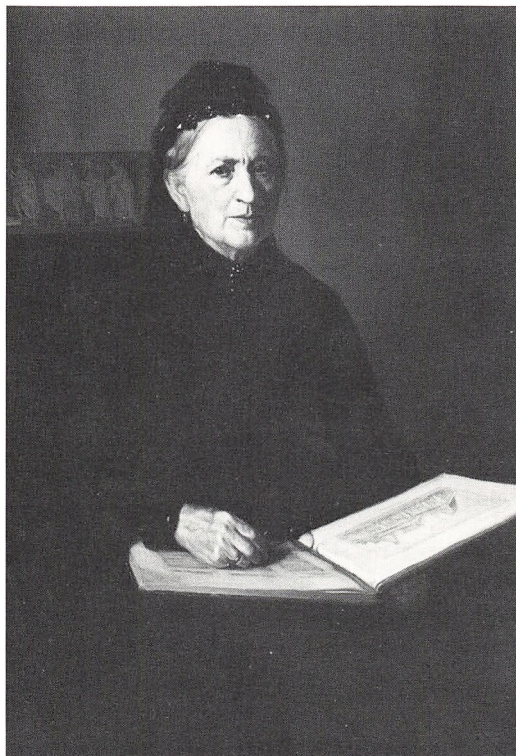
At man levede yderst nøjsomt, fremgår

tydeligt af Laura Jacobsens optegnelser og regnskaber – man har spist sig gennem bjerge af grød og brød. Mange munde skulle mættes hver dag – foruden I. C., Laura og Carl var der deres private folkehold – ca. 6 personer – og desuden folkene på bryggeriet – det kom let op på en ca. 30–40 mennesker.

Fordi man boede herskabeligt, var det altså ikke det samme som, at man levede herskabeligt. Kun når der var selskaber, blev alle sejl sat til. H. C. Andersen fortæller i sin dagbog om et middagsselskab på Carlsberg, hvortil han var inviteret³. Han vandrede i dynd og søle ved Søndermarken og med forskellige forhindringer nåede han til brygger Jacobsens hus – »Jakopsen bad mig føre hans kone til Bords; hvor smagfuld var Spisestuen, med Thorvaldsens Basrelief i Marmor, een af hans Statuer ved Bissen, Maskineri til at løfte Maden. Gas i Blusserne og Voxlys i Lysekronerne. Jakopsen udbragte først og smukt min Skaal; hans Beundring for Digteren og »han elskede Mennesket«. Jeg udbragte Fruens Skaal...«

Det var forøvrigt ved dette selskab, at fru Louise Stegmann og hendes to døtre var tilstede. Familien Stegmann boede i Edinburgh, og Carl Jacobsen var under sit ophold i byen blevet gæstfrit modtaget. I. C. ville gerne gøre gengæld, men det forårsagede sprogsproblemer, hvad man nok kan undre sig over, da både Conrad og Louise Stegmann var danske. Familiens daglige sprog var imidlertid engelsk, og de to søstre Stegmann talte meget dårligt dansk. I. C. var helt dårlig tilpas over sit mangelfulde engelsk, Laura har sikkert ikke været istand til at sige et ord, men hendes selskabsdame, Agnes Berthelsen reddede situationen. Hun kunne klare konversationen med »misserne«, og til det omtalte middagsselskab inviterede man hovedsagelig den del af omgangskredsen, der kunne tale engelsk.

Carl Jacobsen var måske allerede i Edinburgh faldet for den unge Ottilia Mary Steg-

Laura Jacobsen (1819–1911).

mann (1854–1903) – i al fald blev kontakten udbygget, men Ottilia havde sine betænkeligheder. Hun skriver i et udateret brev til Sophie Steenstrup, der har problemer med at få lov til at se sin forlovede: »Du skal ikke bryde dig om, hvad de sige om at tage en Mand uden udsigter, det vigtigste er, at I holder af hinanden. Jeg har hørt saa meget om det, da jeg var i mit Hjem, at jeg forsikrer dig, at da Carl begyndte at coure til mig, var jeg så angst, at jeg skulde lade hans uafhængige Stilling veie for meget, at da han friede til mig første gang, bad jeg om at faa Betænkningstid. Jeg sagde til ham, hvordan jeg tænkte, at det var usand imod Gud og ham og mig selv at tage ham til min Mand, naar jeg ikke kunde sige, at det var for hans egen skyld jeg tog ham. Han blev borte i nogen tid, og saa følte jeg Savnet af hans Selskab, saa var jeg glad og da vi saa saaes mange Gange derefter, følte jeg ved mig

selv, at det var ham selv jeg holdt af, og vi blev forlovede, og jeg kan sige dig at i de tre Aar vi har været gifte har vi aldrig været vrede paa hverandre...«⁴ Carl og Ottilia blev gift i Garnisons Kirke den 20. september 1874.

Laura Jacobsen interesserede sig ikke kun for husførelse og familieliv. Hun blev ganske vist ofte hjemme, når I. C. rejste udenlands, men hun var et nervemenneske, og hun har selv sagt, at hun altid forestillede sig, at et eller andet forfærdeligt ville hænde på rejsen. Det skete imidlertid, at hun overvandt sin angst, og hun var da f.eks. med i 1869 i Edinburgh for at besøge Carl – »Carl tog imod os ved Stjernkros Station. Hvilken Fryd... Tirsdag den 8. vare vi paa National Galleriet og Vestminster Abbey, dette lille kjønne Gallerie, som har den Egenskab at være overkommelig«, skriver hun i sin dagbog.

Ellers var det hovedsagelig Tyskland, der var rejsemålet for Laura. I juli 1877 rejser hun med et par damer til Wildbad, hvorfra hun skriver til I. C., at hun gerne vil tilbringe en uge i Dresden på hjemrejsen – »Tre Dage ville jeg i Galleriet. Er det vel for meget?« De har imidlertid også været i Wien, hvor hun har set på kunst – hovedsagelig nederlandske malere, men også italienske – f.eks. Tintoretto og Rosalba Carriera.

Allerede i 1871 – tre år før sit bryllup med Ottilia – var Carl Jacobsen begyndt at virke på Carlsberg, idet hans far havde bygget et nyt bryggeri, som han fik til leje. Far og søn så imidlertid meget forskelligt på både det forretningsmæssige og på det, der angik driften, og desuden var I. C. meget kritisk overfor sønnens kunstindkøb og fandt det helt forkert, at Carl optrådte som mæcén. Carl havde imidlertid succes som brygger, hans kundekreds voksede, og I. C. foreslog, at han byggede et nyt bryggeri. Det blev til »Ny Carlsberg«, der blev indviet i 1879 og forøvrigt i begyndelsen hed »Albertina«.

Carl havde håbet, at denne ordning ville skabe fredelige forhold, men det blev desværre ikke tilfældet.

Var Carl Jacobsen's arbejdsdag således ikke problemfri, var hans og Ottilias privatliv til gengæld lykkeligt. Ottilia Jacobsen var opvokset i Edinburgh som datter af den danske købmand Conrad Stegmann (1819–1880) og Louise Brummer (1825–1914), og hun og hendes søster havde fået den bedste skolemæssige uddannelse, som det på den tid var muligt for piger at få i Edinburgh og desuden havde de lært at male, spille og synge.

Gang på gang hører man – både hos professor Johns. Steenstrup og også i Carl Jacobsens egne breve – om Ottilia's lune og kvikke bemærkninger, som ofte kunne få Carls temperamentsfulde vredesudbrud til at opløses i latter. I bogen »Ny Carlsberg Glyptoteks Tilblivelse« (udgivet 1911) fortæller Carl Jacobsen om hendes interesse for »de skønne Kunster, særligt Skuespilkunsten. Hun sagde ofte, at hvis hun havde været født og opdraget her, vilde hun sikkert være gaaet til Theatret. Hun var i Virkeligheden i ualmindelig Grad Herre over sit Ansigt, sin Person og sine Følelser...« Ottilia skulle i sit privatliv få god brug for sine evner som skuespiller – de blev omsat til en kolossal selvbeherskelse.

Problemerne mellem Carl Jacobsen og hans far voksede, efter at I. C. havde stiftet Carlsbergfondet i 1876 og derefter ønskede, at alle bygninger – og altså også Mellembryggeriet, som Carl lejede – skulle overgå til fondet. Carl protesterede mod at opgive lejemålet, hvorpå hans far sagde ham op, og dermed opstod i september 1882 bruddet mellem far og søn – familiestriden tog nu for alvor sin begyndelse. Den varede i fire år.

Laura Jacobsen holdt med Carl, men alligevel kunne hun ikke godtage hans stejle væsen, og der gik i årenes løb stribevis af breve fra Gamle til Ny Carlsberg. Således skriver hun allerede den 6. oktober 1879:

»...Jeg vilde nu saa gjerne vide, hvordan det staaer til i Din Sjæl, Du mit eneste elskede Barn, om der ikke er kommen mere Resignation... Jeg er undertiden meget ond og bitter i mit Sind, men da jeg ikke kan taale at huse denne Bitterhed, men bliver paa det forunderligste legemlig syg deraf, saa tvinges jeg tit til at see det, som bedrøver og forbitrer mig, fra en anden Side...«⁵.

Den indsats, som både Laura og Ottilia Jacobsen ydede i denne periode, var ikke nem, men den var stærkt medvirkende til, at det værste ikke skete. Var det kommet til en proces, som Carl truede med, er det slet ikke til at vide, hvilken vej udviklingen var gået.

Laura Jacobsen har haft det strengt, og af et brev til Sophie Steenstrup kan man se, at I. C. ikke drøftede problemerne med hende. Hun prøver derfor på bag hans ryg at få tingene opklaret – »Hvis Du eller Johannes skulde høre noget, lader Du mig det nok vide – saa faar jeg den sørgelige Virkelighed lidt før, og den er næsten bedre end det svage Haab. Jeg siger naturligvis ikke til Jacobsen, at jeg ved noget...«⁶.

Hun talte ikke Carl efter munden – tværtimod ses det af hendes breve til ham, at hun kunne sige ham nogle drøje sandheder, og at hun også prøvede at mane ham til fornuft – og få havde han respekt for som sin mor og sin kone. »Prøv paa at tilgive Dine Forældre for den haarde Medfart, som Du ganske vist har faaet, og Du vil da ogsaa se Dine egne Fejl... og Din Faders store Fortrin fremfor andre almindelige Mennesker«⁷.

I 1883 stiftede Carl og Ottilia Jacobsen fire legater for den million kroner, som Carl fik udbetalt, da hans far overdrog Gl. Carlsberg, der ellers skulle have været hans arv, til Carlsbergfondet. Hvert legat var på 250.000 kr. og fik navn efter det formål, hvortil det var tænkt – Kirkelegatet, Kunstlegatet, Museumslegatet og Arbejderlegatet.

Hver gang Carl Jacobsen oprettede et

legat, skænkede en større gave el. lign., var det altid i både hans og Ottilias navn. At han talte med sin kone om de beslutninger, der skulle træffes, er der sikkert ingen tvivl om – lige så tillukket I. C. kunne være overfor Laura – lige så åben var Carl overfor sin kone.

I 1880 skriver Laura Jacobsen i et brev til malerinden Elisabeth Jerichau Baumann (1819–1881), at hun vil høre fra I. C. angående et billede. »De kender ham alt for godt til, at jeg behøver at sige Dem, at jeg aldrig i mindste Maade kunde have nogen indflydelse paa ham i Retning af Kunst. Der betragter han mig med Rette som den meget inkompetente...« Hvor inkompetent hun har været, og hvor kompetent I. C. var, kan måske diskuteres – ingen af dem havde anden baggrund end den, man får ved at se på kunst, og Laura nøjedes ikke med at se, men tog også stilling til det.

I det omtalte brev til Elisabeth Jerichau-Baumann vender hun igen tilbage til emnet og skriver, at »Dresden er et herligt Opholdssted, man kan leve den halve dag i Galleriet... Til Venedig har jeg altid ønsket at kunne komme, men de to gange Jacobsen har været der, har jeg ikke kunnet være med. Der føler man ikke saa meget Manglen på historiske Kundskaber som i Rom. Jeg har læst en Del om Venedig, og har man saa en Smule Poesie og Romantik i sin Natur, ja saa er Venedig det deiligste Sted i Verden...«⁸.

Carl Jacobsen har efter Ottilias død fortalt, at hun tog »levende Deel i Alt, hvad der rørte sig herhjemme og i Udlandet paa Kunstens Omraade, og da vi havde stiftet Glyptoteket, var hun en skarp Kritiker lige overfor de Kunstværker, som bleve foreslaaede til Anskaffelse. Som ægte Englænderinde vilde hun kun have det Bedste, og det Bedste var hende ikke altid godt nok. »No second violins«, var et af hendes Yndlingsmundheld.

Derfor glædede hun sig i Hjertet over en-

hver betydelig Erhvervelse; og naar jeg undertiden i min Iver kunde fristes til at modtage Gjenstande, som syntes hende mindre betydelige, gav hun mig uforbeholden sin Advarsel eller Dadel, for at ikke det tilsigtede Niveau skulde sænkes, og hun bidrog derved i høieste Grad til, at Samlingen ikke skjæmmedes af noget overflødig. Den archaiske Kunst var hende Hjerte nær. Kalvebæreren paa Akropolis var hendes Kjælebarn, og »Kvindestatuerner«, som netop vare fundne kort førend vi i 1887 kom til Grækenland, kunne give hendes Øine Glands.

Hendes Impuls har været stærkt medvirkende til, at Glyptoteket blev det, som det er...«⁹.

Ottilia tog undervisning i klaver, historie, dansk og fransk, var interesseret i litteratur og læste meget. En del af den litteratur, hun interesserede sig for, kan vi læse om i et par breve, hun i 1902 og 1903 skrev til sønnerne, der uddannede sig i England. Hun formaner dem til at tage tiden iagt, og hun spørger, hvad de læser og fortæller så, at hun har læst en interessant biografi om Goethe, og at hun derefter har læst hans digte. Nu vil hun læse »Faust« og andre af hans værker – »Det er godt at læse biografier om personligheder...«

Ottilia var stærk i troen og læste derfor en del religiøs litteratur, men også bøger om kunst havde hendes interesse, og så var hun forøvrigt en stor beundrer af Shakespeare. På en højst original måde viste hun familiedlemmer og venner, hvordan Shakespeare i virkeligheden ofte siger det samme, som Bibelen giver udtryk for. For hver dag i året fandt hun et citat fra Bibelen og sammenstillede det med et Shakespeare-citat, som på en eller anden måde sagde det samme. Hun samlede dem i en bog – »ORD – som i 1898 blev trykt i 200 eksemplarer, der blev brugt som gaver. At de valgte citater ofte har haft relation til aktuelle hændelser indenfor familien, får man et indtryk af, når

man for den 4. januar ser, at hun har valgt:
»I Fædre! værer ikke urimelige mod Eders Børn,
på det de ikke skulde tabe Modet.

Brevet til Collos 3, 21 v.

Vind de forvildede med Mildhed atter;
stød ingen bort.

Henrik d. 8., Act 5, Sc. 3.«

Iøvrigt får man et indtryk af husets litterære smag ved at kikke i kataloget over de bøger fra Carl Jacobsens dødsbo, der kom på auktion¹⁰. Det var et ret varieret udvalg, hvor man blandt andet fandt »Fru Gyllembourgs Skrifter«, Madame de Sévignes breve, Alexander Popes digte og George Sands bøger fra både 1857, 1866 og 1869. Man var åbenbart interesseret i, hvad der rørte sig i tiden.

I 1879 havde Henrik Ibsens »Et Dukkehjem« premiere på Det kgl. Teater, og så gik bølgerne igen højt i det lille København. Det var ikke så meget selve opførelsen, man diskuterede, men derimod emnet og i særdeleshed stykkets slutning, hvor Ibsen lader Nora forlade hjem og børn for at finde sig selv som menneske.

Laura Jacobsen har åbenbart været til premiere, eller hun har set stykket hurtigt derefter, for i et brev af 3. februar 1880 til malerinden Elisabeth Jerichau Baumann skriver hun: »De spørger mig, om jeg er indtaget i Dukkehjemmet. Nej, ingenlunde, jeg har formelig sørget over, at næsten alle mine venner, men dog især Qvinderne kan finde Nora i sin gode Ret, naar hun løber fra en Mand, som hun har berøvet Æren, fordi han taler haarde Ord til hende, og da han fortryder disse haarde Ord og næsten beder om Tilgivelse for at have sagt dem, lader Digteren hende skrue sig op til en meningsløs Idealitet, som er aldeles parodisk, man kan næppe bare sig for at le af hende, hvor Forfatteren mener, man skal røres, og hvor det største Publikum græder Strømme. Han har jo ganske vist forkjælet hende, men han

Paula og Otilia.

har dog paa en smuk Maade tilrettevist hende, fordi hun ikke talte Sandhed. Man skulde dog troe, det ogsaa kunde have en god Virkning. Men det er saaledes nu til Dags, de unge Koner vil forkjæles, de vil have Mændene til at rette sig efter dem i alt det Smaa, og naar saa det Store møder, har de ingen Øvelse i at taale og lide. Frihedsfølelsen gjør Moraliteten Skade. Der er ingen Moral i Dukkehjemmet, dog har det gjort sin Nytte, thi det bringer dog mange til at angre, naar De lader en lille Nødløgn løbe af Stabelen. Jacobsen er naturligvis saa enig med mig i Bedømmelsen af Dukkehjemmet. Han skal ikke siges at have forkjælet sin Kone eller givet hende formegen Selvstændighed...«¹¹.

Det væsentlige i »Et Dukkehjem« er altså slet ikke gået op for Laura Jacobsen, men hendes bedømmelse af Noras handlemåde

stemmer iøvrigt godt overens med et udklip, der lå (udateret) i en af hendes notesbøger. Det er fra »Illustreret Tidende« og fortæller, at »Det, at den offentlige Mening er saa streng overfor Feiltrin af Kvinder, er en Anerkjendelse af, at de i Almindelighed ere Mændene overlegne i Dyd og gode Sæder«. Laura Jacobsen levede ikke i en tid og et miljø, hvor det var naturligt at overveje, om det mon nu ogsaa kunne være sandheden.

Mon Otilia forøvrigt har været blandt de »Kvinder«, som Laura i denne forbindelse har sørget over? Med hendes interesse for skuespil og litteratur kan man næsten ikke forestille sig, at hun ikke har set Ibsens Dukkehjem og Betty Hennings som Nora. Hendes præstation blev rost til skyerne af en enig presse – hun spillede rollen ialt 100 gange – og Otilia var desuden en god ven af Betty Hennings, som efter Otilias død modtog en erindringsgave.

Vi ved desværre ikke, hvad Otilia mente om Dukkehjemmet, men Carl er lutter begejstring – »Det var virkelig Toppunkt af Spil. Jeg fik en mægtig Laurbærkrands med Dannebrog's Silkebaand. Der var tomt paa 1. Parquet, jeg gik da derned i anden Akt og kastede egenhændigt Krandsen efter Tarentellen. Den faldt fortræffeligt... Idet Krandsen faldt paa Gulvet, og man hørte dens Lyd, brød et bragende Bifald løs«¹².

Begejstringen drejede sig altså om Betty Hennings' præstation, men hvad Carl Jacobsen mente om selve stykkets emne og om Noras reaktioner overfor sin mand – det forlyder der intet om. Man gætter imidlertid næppe galt, hvis man går ud fra, at familien Jacobsens sympati for det moderne genembruds mænd og kvinder var stærkt begrænset.

Laura Jacobsen fortæller forøvrigt i det omtalte brev, at hendes »Svigerdatter har ligget i 3 Uger og skal fremdeles vedblive at ligge, skjønt hun føler sig temmelig rask, hendes Læge vil have det saaledes. Hun skal nemlig til Efteraaret have en Baby, da det et

par Gange er gaaet forkert, mener Lægen, at hun maa ligge...«.

Det var Alf, der var på vej – han blev født i oktober 1880 – tre år efter Theodora. Derefter gik det imidlertid hurtigt – med mellemrum fra 1 1/2 til godt 2 år kom i rækkefølge Beatrice, Helge, Vagn, Erland, Thorvald og Paula, der så dagens lys i 1890. Både Carl og Ottilia Jacobsen var lykkelige for deres børneflokk.

Man skulle tro, at Carl Jacobsen som opdrager havde lært af sin fars fejl, men nej – historien gentog sig. Ofte var den hævede pegefinger fremme – man skulle være i spidsen, udvikle sin ånd, og »blive til noget«. Pigerne havde det lettere, for de blev jo nok gift, men når Ottilia og Carl rejste til udlandet med børnene, var det nu ligeegyldigt, hvilket køn man tilhørte – navnene på Roms kirker og kupler eller Londons broer over Themsen skulle kunnes på fingrene, inden man rejste hjem. »Det var sandelig ikke nemt at være barn af Carl Jacobsen«, siger hans yngste datter, fru Paula Høegh-Guldberg, og hendes brødre har i breve givet udtryk for det samme. Børnene voksede op i et rigmandshjem, men det betød sandelig ikke, at de skulle have »fine fornemmelser« eller tro, at det var lige meget, hvad tingene kostede – tværtimod.

Ottilia har sikkert ikke altid været enig med Carl i hans opdragelsesprincipper, men ingen skulle i så fald få hende til at sige det højt til andre end ham selv. Hun prøvede at bøde lidt på det med sin yderst veludviklede humoristiske sans, der ofte kunne få selv Carls aggressioner til at opløse sig i latter. Hendes sønner har efterladt sig breve, som hun har sendt dem, da de var i England, og heri ser vi lidt af hendes forsøg på at få tingene til at glide. Hun siger sådan set det samme til dem som Carl, men på en mere menneskelig måde. Er der noget at bebrejde dem, får de det at vide, men uden trusler og ydmygelser, som Carl ustandselig benytter sig af.

Det var lidt af den samme recept, Laura Jacobsen brugte i Carls barndom og ungdom – hun havde blot ikke fået humorens nådegave som Ottilia, og hun havde heller ikke den indflydelse på sin mand, som Ottilia havde på Carl, hvad han selv var den første til at indrømme.

Ottilia Jacobsen var ikke den, der ønskede at brillere i selskabslivet. Selv holdt de kun to store selskaber om året – for dem man skyldte, og så var der jo modtagelsesdagen. I. C. og Laura havde modtagelse om fredagen – Carl og Ottilia om onsdagen, hvor man mødtes med gode venner, hvor iblandt var mange kunstnere og videnskabsmænd. Iøvrigt var der jo rigeligt at gøre – familien var stor og ofte kom der udenlandske videnskabsmænd og kunstkyndige for at tale med Carl Jacobsen, og de blev naturligvis inviteret med til bords.

Ottilia var ikke på nogen måde mondæn, men hun ville gerne gøre nytte, og var der brug for hende, var hun parat, hvis ellers kræfterne slog til. Hun vidste, hvor privilegeret hun var, og at det forpligter. Der er ingen tvivl om, at hun interesserede sig for de mennesker, hun havde med at gøre i det daglige udenfor familiens kreds – de skulle have det godt, men hun interesserede sig for mennesker i det hele taget. Hun var med til at oprette en vuggestue i Valby, ligesom hun støttede arbejdet med professor Howitz fødehjem på Frederiksberg. Efter hendes død oprettede Carl Jacobsen et legat til »Fordel for værdige uberygtede og trængende Patienter eller Arbejdersker paa Frederiksberg Fødehjem«. Det kom til at bære hendes navn, og en buste af hende blev opstillet i stiftelsen.

Carl og Ottilia Jacobsens kunstsamling voksede i størrelse, og Gl. Bakkegaard kunne dårligt rumme den. De fik da den idé at lave en tilbygning i form af en stor sal, hvori mange af skulpturerne kunne opstilles. Resultatet blev så godt, at man i 1882 besluttede at åbne samlingen for offentlig-

heden, men tilbygningen viste sig naturligvis hurtigt at være for lille. Fra det tidspunkt i 1887, da Carl Jacobsen fik kontakt med den tyske videnskabsmand Wolfgang Helbig (1839–1915), skete der en konstant forøgelse af samlingerne.

Det truede med at sprænge alle rammer, og Carl Jacobsen fremkom da igen med sit forslag om at lade hele samlingen overgå til offentligt eje. Kommunen skulle give grunden – stat og kommune skulle dele udgifterne til Glyptotekets opførelse. Den 8. marts 1888 – Thorvaldsens romerske fødselsdag – fødte Ottilia en søn, som selvfølgelig fik navnet Thorvald. Samme dag skrev hun sammen med Carl under på gavebrevet.

I mellemtiden var det lykkedes Laura og Ottilia at mildne stemningen mellem far og søn, og tilsidst blev isen brudt. Carl og Ottilia's ældste datter, Theodora blev sendt over med en påskebuket, og 2. påskedag skrev I. C. til sin søn, takkede og gav udtryk for glæde over, at den lange lidelseshistorie var slut – »Langfredag var en bitter dag, men skøn var Paaskemorgen«, sluttede han sit brev.

Den lykkeligste i familien var måske Laura Jacobsen. Hun levede i en tid, hvor der ikke var tradition for, at en kone kunne mene noget andet end sin mand, men Laura havde i denne sag vist sig som en personlighed. Hun var ikke enig med I. C., og det gav hun udtryk for, men tog hun end parti for Carl, var det ikke som en mors pylren om sin søn – tværtimod – han fik læst og påskrevet ikke *en* men mange gange.

Også Ottilia havde naturligvis lidt under uvenskabet, men hun indså samtidig, at der intet er så slemt, at det ikke er godt for noget. Det fortæller Carl om i et brev til Vagn i 1906: »...som min kære Ottilia ofte sagde til mig: de (år) have modnet mig som Mand langt mere, end om alt var gaaet glat, og det er sandt«.

Man lagde rejseplaner den følgende vin-

ter. I. C. vilde til Rom, og denne gang skulde hans kone med. Carl og Ottilia Jacobsen ville være sammen med dem nogle dage, men derefter måtte de over til Grækenland for at slutte sig til det selskab af videnskabsmænd og kunstnere, som de havde inviteret til at deltage i en ekspedition til de historiske steder.

Der var ikke just nogen rekreation for Ottilia, som man bestemt ikke tog specielle hensyn til, hvad hun næppe heller havde forventet. Rejsen foregik mest på æselryg ad små bjergstier, og både Carl og Ottilia havde taget rideundervisning, før de tog hjemmefra.

Hun fortæller i sine breve hjem om strabadserne, men også om middagen hos kongeparret – »Til Taflet var der tilsagt alt, hvad der var fint i Aandernes Rige. Carl havde en meget berømt arkæolog til Bords, Dr. Sophus Müller*) havde Schliemann**) – jeg har ikke set nogen med saa mange Ordner og kan tænke mig, hvordan Baby vilde gramse efter det fine Legetøj – Prof. Holm***) den lille søde prinsesse (Maria), jeg den unge Prins Andreas...«

At alle deltagerne beundrede Ottilia forstår man, når man hører, hvad hun selv beretter: »Nu begyndte Rideturen, vi sad paa højre Side af Dyret paa Sadler, lavede af 3 Brædder, en Snor tjente som Stigbøjle, nogen Tømme var der ikke og behøvedes heller ikke, da Føreren ledede Æslet. Turen gik igennem det dejligste Land, og vi naaede Kl. 10 Ligurio... Befolkningen var forbavset over at se et kvindfolk, alle Byens Damer og Børn var inde at føle paa mit Tøj og beundre Snittet af min Person...«¹³

Dr. Sophus Müller skriver hjem til sin kone¹⁴ om turen og fortæller om brevet, der kom fra Laura Jacobsen i Rom, som skrev, at »gamle Jacobsen var meget alvorlig syg. Nyt Brev bragte en Timestid derefter Meddelelse om god Bedring, og da jeg ilede ned til Udgravningerne med denne Efterretning til Jacobsen, brast den haarde Mand, som

*) Sophus Müller, arkæolog dr. phil. (1846–1934)

**) Heinrich Schliemann, tysk arkæolog (1822–1890)

***) Edvard Holm, historiker, professor (1833–1915)

altid skjuler sine Følelser, i en hæftig Graad på min Skulder. Jacobsen er en ualmindelig Mand, jeg er kommen til at sætte stor Pris paa ham...«

Der kom dog hurtigt igen et telegram, der bad dem komme til Rom, hvor de nåede at få talt med I. C., inden han døde den 30. april 1887 – lykkelig over at have fået talt ud med sin søn.

Laura Jacobsen var med til at fuldføre, hvad hendes mand ikke havde nået på Frederiksborg Slot. Også andre opgaver optog hende – hun stiftede i 1888 et legat »for ugifte Kvinder og Enker i Kjøbenhavn« og endnu et i 1890 for »Husjomfruer, Syjomfruer, Tjenestepiger samt Sygepleiersker i Staden Kjøbenhavn«.

I sommeren 1887 fik Carl og Ottilia's seks børn mæslinger og derefter de frygtede følgesygdomme, som i løbet af halvandet år bortrev tre af børnene. Derefter gik der knapt et år, så fik Alf skarlagensfeber, og den 3. januar 1890 døde han, efter at en lungebetændelse var stødt til.

Carl Jacobsen har nedskrevet sygdommens forløb for hvert enkelt barn – bogstavelig talt dag for dag. Hans og Ottilia's håb og glæde, når det gik bedre og deres dybe ængstelse, når der igen var tilbagefald – det er hjerteskrærende læsning. Deres stærke tro, tanken på de andre børn og – i et par af tilfældene – på det barn, der var på vej, har vel hjulpet dem til at komme videre.

Ottilia Jacobsens helbred fik uden tvivl et

Aftenselskab i Ny Carlsberg Glyptotekets Festsal (1888). Malet af P. S. Krøyer. (nu Carlsberg Museum).

alvorligt knæk i disse år, og hun fik brug for al sin selvbeherskelse, hvad der sikkert heller ikke var til gavn for hendes helbred. Imidlertid kunne hun ikke holde ud til at blive på Gl. Bakkegaard længere – man var faktisk overbevist om, at smitten sad i vægge og gulve. Laura Jacobsen fortæller således i et udateret brev til Emil. Chr. Hansen¹⁵, at Carl har været ovre hos hende med Ottilia, der ellers er tilbøjelig til at mure sig inde »i sin sygelige Tilstand«. Hun fortæller også, at huset skal rives ned, da det ikke kan desinficeres.

At belastningen har været for stor for Ottilia, skriver Laura Jacobsen om i januar 1890 til en slægtning i Jylland – »det sortnede ofte for hendes øjne, og det var, som skulle hun besvime«.

I november 1891 blev Jesuskirken indviet, men den var endnu uden klokketårn, for det var der ikke penge til – i forvejen var kirken blevet meget dyrere end forventet. Pengene kom imidlertid hurtigere end antaget – derom har arkitekt V. Dahlerup (1836–1907) fortalt i et interview i Politiken. Laura Jacobsen beklagede sig over, at det var så besværligt at finde på en gave til Carl. »Du kan jo forære mig en Kampanile til Jesuskirken, lille Mor!« »Det kan Du saamænd godt faa, min Dreng!« – og Carl fik den halve million, som kampanilen kostede.

I sin beretning om Glyptotekets tilblivelse fortæller han, at han foreslog hende »at overlade mig en Deel af hendes Capitaler, som engang skulde blive min Arv, og som nu laae hen i værdipapirer... Hun gik beredvilligt ind paa Tanken. Min Fader havde rigtignok givet hende en Værg eller Overformynder til at administrere hendes Formue. Denne yderst hæderlige Mand kunde imidlertid slet ikke gaae ind paa vor Tankegang og modsatte sig Planen med en seig Stædighed. Desto mere fortjenstfuldt af min Moder var det, at hun saae stort paa Sagen...«

I et brev til den omtalte overformynder spørger Carl Jacobsen samme år, hvorfor hans mors hjælp ikke skal omtales offentligt. »Det er jo i Virkeligheden min Moder og ikke mig, som skaber Glyptotekfondet og derved muliggør Glyptotekets Overgang til offentlig Samling. Dette skal ikke skjules – *det skal tværtimod vides*«¹⁶.

I foråret 1897 var Glyptoteksbygningen færdig, og indvielsen fandt sted den 1. maj ved en fest, hvori også den kongelige familie deltog. Bygningen viste sig jo snart at være for lille, og i januar 1899 underskrev Carl og Ottilia Jacobsen endnu et gavebrev. Igen fik Carl brug for at låne penge af sin mor – det vil sige, at han skulle have dem som forskud på sin arv. Og igen var der besvær med overformynder Petersen, men nu syntes Laura åbenbart, at det var på tide at vise, at det var hendes penge, det drejede sig om. »Hvorfor skal han betale 7%, naar han kan nøjes med 4%, og han handler i sin Faders Aand«? spørger Laura Jacobsen i et brev til overformynderen og henviste dermed til de renter, som Carl skulle betale til hende. Herefter overtog Carl Jacobsen administrationen af sin mors penge.

I 1889 deltog Ottilia sammen med sin mand i Verdensudstillingen i Paris. Året efter kom det sidste barn i rækken – Paula – til verden, og så fik hun lov til at holde sig i ro et par år, men i 1893 var hun igen på farten – dennegang i Italien, hvor hun altid nød at se på kunst. Carl skrev hjem til sin mor fra Venedig, at Ottilia havde det fint, og at de begge nød turen, men allerede det følgende år, da de besøgte Strasburg, blev hun alvorligt syg og svævede et stykke tid mellem liv og død.

At hun med kortere og længere mellemrum fik feber og måtte ligge, betragtede man ikke som noget alvorligt – hun kom sig dog. Ottilia kæmpede imidlertid med sin sygdom, men havde også andre problemer, som igen tærede på helbredet. Sønnerne Helge og Vagn var begge i England og Skot-

land som led i deres bryggeruddannelse, og de kunne hverken stå eller gå deres far tilpas. Ottilia måtte som altid prøve at dæmpe Carl, men samtidig syntes hun også, at hun overfor sønnerne måtte stå ved siden af ham, når han udtrykte sin ængstelse for, at de aldrig blev til noget. Det har ikke været en let opgave for hende, og desuden var hun dybt bekymret for deres økonomiske fremtid.

Carl Jacobsens kunstindkøb havde efterhånden antaget sådanne dimensioner, at der ikke samtidig var råd til de nødvendige forbedringer og nyanskaffelser på bryggeriet. Vagn Jacobsen gav udtryk for situationen, da han i 1918 fortalte om sin far til bladet »Verden og Vi« – »Hans i de senere Aar noget ubeherskede Fædrelandskærlighed og næsten nervøse Givelyst fremkaldte nogen Frygt og Kritik fra min Moder, hvilket kulminerede, da hele Hjemmet blev rensset for Billeder, Skulpturer og Kunstgenstande. Den tidligere Harmoni havde lidt et Skaar«¹⁷.

Carl Jacobsen fik den tanke at oprette en pendant til sin fars Carlsbergfond – et Ny Carlsbergfond til støtte for kunst og kunstvidenskab. Ottilia Jacobsen sympatiserede altid med tanken om at støtte kunsten, men hun var i dette tilfælde meget bekymret, som både hun og hendes svigermor havde været det, da I. C. overdrog sit Carlsberg til Carlsbergfondet og således lod det gå ud af familiens besiddelse. Hun tænkte først og fremmest på sine børn og nøjedes åbenbart ikke med at tænke – af breve til Carl Jacobsen fra familiens ven og juridiske rådgiver, højesteretssagfører Michael Lunn (1843–1920) fremgår det tydeligt, at hun har drøftet sagen med ham.

Carl Jacobsens løfte til sin kone og sine børn om at ville sikre dem arvemæssigt overbeviste imidlertid Ottilia om, at hun ved at underskrive gavebrevet medvirkede til at sikre sine børn i al fald nogen erstatning for den arv, som hun kunne se blev

stærkt truet af Carls dispositioner. Den 20. januar 1902 skrev de begge under på gavebrevet – Carl Jacobsen og hans arvinger skulle have 1/3 af Ny Carlsbergbryggeriets indtægt – Ny Carlsbergfondet de 2/3¹⁸.

Efter at Ottilia havde været syg i Strassburg, skete det oftere, at Carl rejste alene til udlandet. Det samme havde hans far gjort mange år tidligere, og de breve, som de sendte hjem til deres respektive koner, viste, hvor forskellige de var. Var I. C. Jacobsens breve til Laura strålende og meget detaljerede rejsebeskrivelser, så indeholdt de ikke mange bemærkninger, der kunne tyde på, at han blot af og til savnede hende. Carl Jacobsens breve til Ottilia er præget af lige det modsatte. Lige som han med sin sædvanlige kærlighed til latinen havde udskiftet e'et i navnet ottilie med et a, så kunne han naturligvis heller ikke begynde sine breve med et banalt »Kære Ottilia«. Gjorde han det, var det, fordi han havde en af sine dårlige dage, og det skete jo. Ellers hed det »Min darling Ottilia«, »Min elskede Ottilia« eller slet og ret »Amata«! Det var som en fanfare, der ligesom passede til Carl Jacobsens temperament og brevenes indhold passede stort set til overskriften.

Carl har altså således ikke spor imod at vise, at han virkelig savner sin kone, men der bliver dog også fortalt om de oplevelser, han har undervejs. Han er i oktober 1902 i München og fortæller, at han har besøgt billedhuggeren Adolf von Hildebrand (1847–1921). »Kuglespilleren, som Du synes saa godt om, har han heldigvis Lyst til at udføre i Bronze. Bare den nu ikke bliver for dyr...«¹⁹ Det var ellers ikke ofte, at Carl Jacobsen havde eller i al fald gav udtryk for den slags betænkeligheder.

Brevene fra 1903 – Ottilias sidste år – er præget af sygdommen. Ingen – og altså heller ikke lægerne – var klar over, hvor syg hun var. I slutningen af juni har hun været overanstrengt og haft »Maveuorden«, og han fortæller i et brev til Helge og Vagn, at

hun »derfor har været »very slow« i 14 dage. Nu er hun igen helt rask«. I begyndelsen af juli – den måned hvori Ottilia døde – skriver han til hende fra Hamborg: »Du veed jo, at Du ikke har nogen Sygdom, ikke nogen »skjult Feil«, som man siger om Heste. Blodmangel er jo en almindelig Svaghed i vore Tider...«²⁰

Alligevel begyndte han at overveje, om det ikke kunne være opmuntrende for hende at få sønnerne hjem – han mente, at hun længtes efter dem, og han besluttede sig til at glæde hende med deres besøg. »I maa nu slet ikke blive længe – der er ikke Fare paa Færde...«, skriver han til Helge og Vagn, der heldigvis nåede at komme hjem, inden deres mor blev uklar. Den 20. juli 1903 døde Ottilia Jacobsen stille og fredeligt i hjemmet – omgivet af sin mand og de ældste børn.

Hun efterlod sig et stort savn og ikke alene i sit eget hjem. Avisernes nekrologer fortalte, hvor afholdt hun var, og den strøm af breve, som Carl Jacobsen modtog i de dage, var udtryk for det samme. Laura Jacobsen, som nu var en gammel dame på 84 år, holdt meget af sin svigerdatter. Det kom tydeligt frem i et brev, hun sendte til hende i marts 1902 – »Du kjære Ottilia, som gjør mit eneste Barn saa lykkelig, vær selv saa lykkelig, som Din Svigermoder ønsker Dig«²¹.

Et tidligere brev fra Ottilia til Laura tyder på, at de varme følelser var gengældte. Det var, mens man boede på Frydendalsvej og ventede på, at den nye bolig på Carlsberg skulle blive færdig. En feltlig anledning skulle fejres hos Laura Jacobsen – måske Carl og Ottilia's bryllupsdag, og Ottilia skriver til sin svigermor: »Tak fordi Du vil have os den Dag. Jeg glæder mig dertil. Og Tak fordi Du undte mig din Gut for atten Aar siden. Jeg er saa glad for min Darling og vil med Guds Hjælp altid prøve paa at være *det*, jeg lovede den Dag – en *trofast* Hustru. Tak også fordi Du kikkede herind idag og strø-

ede Roser paa min Vei – Tornene komme af sig selv, men naar blot Roserne følge med, stikke de ikke saa fælt...«²²

Efter Ottilia's død forsøgte Laura Jacobsen at støtte og hjælpe børnebørnene og sin søn. Hun kendte så udmærket hans svage sider, og hun var helt klar over den betydning, Ottilia havde haft for ham og dermed også for familien og for bryggerierne – ikke mindst i de år familiestriden stod på.

Carl led meget under ensomheden efter Ottilia's død og giftede sig igen i 1906 med den 24-årige Laura Louise Henriette v. Kohl – kaldt Lili. Han skulle nu skifte med sine børn, og da de ikke fik, hvad der tilkom dem, kom det til et brud, som først blev helet, da han i 1908 blev skilt fra Lili.

Hans mor levede med i det hele og sendte ham et bekymret og formanende brev, da det viste sig, at han interesserede sig mere end almindeligt for Lili v. Kohl. »Jeg var en daarlig Moder, hvis jeg vilde være bange for at sige Dig Sandheden, som Du ikke *helt* kan faa af andre... Pas paa din Fornuft ikke forstyrres. Frk. Kohl har ved Ottilia's Død fundet, her var rørt Vand at fiske og hendes gode Evner har hun brugt paa det veldigste, og hun har snart set, at hendes Methode var probat. Du elskede Ros og Smiger, naar den blev serveret paa en dannet og fin Maade...«²³

Carl's »fornuft *var* imidlertid blevet forstyrret, og han giftede sig på trods af sin mors og sine børns ønsker. Da Laura havde truffet Lili et par gange, så hun åbenbart lidt anderledes på situationen. Hun skriver til Vagns kone, Jo Jacobsen, at »naar Carl maae have en, som han kan tale med tidlig og silde, saa kan jeg ikke troe andet end dette Valg kan være ligesaa godt som et andet«²⁴. Hun synes, at Lili opfører sig pænt og korrekt, indtil hun to år efter stikker af til Amerika med en anden – så griber Laura igen pennen og skriver til Carl, og denne gang lægger hun ikke fingrene imellem i sin omtale af Lili²⁵.

I 1909 fejrede Carl Jacobsen sin mors 90-års fødselsdag. Derefter gik det ned ad bakke med hendes kræfter og helbred, og den 14. august 1911 døde fru Laura Jacobsen – kun tre år før hendes søn lukkede sine øjne. På hendes 100-års dag – den 29. august 1919 – viste hendes børnebørn deres taknemlighed mod hende ved at sætte hende et minde i Jesuskirken – en bronzemedaljon, udført af billedhuggeren Ludvig Brandstrup (1861–1935) og indfattet i marmor af arkitekt Otto Langballe (1880–1959).

En epoke i Carlsberg Bryggeriernes historie var slut, og når man virkelig kan tale om en epoke, skyldes det ikke alene de to mænd, der havde skabt bryggerierne og stået i spidsen for dem. De var begge i

mange henseender højst usædvanlige mennesker – på godt og ondt, men de havde også begge det store held at være gift med personligheder, som havde ikke så lidt af æren for, at de rystelser, der havde fundet sted undervejs, ikke var endt i katastrofer.

Laura og Ottilia Jacobsen var med til at præge Carlsberg Bryggeriernes skæbne. Vidste de det selv? Hvorfor ikke lade Ottilia selv besvare spørgsmålet – med et af sine Shakespearecitater:

«Troskab prydes mer med Daad end Ord²⁶ –

og måske ville hun have tilføjet:

»Forklar al Ting i Kærlighed«²⁷.

Grethe Holmen

Noter:

1. Strømstad, P.: *J. C. Jacobsens Bryggergård i Brolægger Stræde*. København 1977.
2. Engelstoft, P. og S. Dahl: *Dansk Biografisk Leksikon*. 1942, XXII, 463.
3. Olsen, Kåre og H. Topsøe-Jensen: *H. C. Andersens Dagbøger 1825–1875*, bd. VIII, som er udgivet af Kirsten Weber. København 1975, side 22.
4. Carlsbergfondets arkiv.
5. *ibid.*
6. *ibid.*
7. Steenstrup, Johs.: *Carl Jacobsens Liv og Gerning*. København 1922, s. 266.
8. Det kongelige Bibliotek.
9. *Ny Carlsberg Glyptoteks Tilblivelse*. Fortalt af Carl Jacobsen, København, s. 66.
10. Carlsberg Bryggeriernes arkiv.
11. Det kongelige Bibliotek.
12. Brev i privat eje.
13. Se note 7.
14. Carlsbergfondets arkiv.
15. *ibid.*
16. *ibid.*
17. »Verden og Vi«, årg. nr. 3.
18. Ordningen ændret i 1951, hvorefter Fondet får hele indtægten.
19. Ny Carlsberg Glyptoteks arkiv.
20. *ibid.*
21. Carlsbergfondets arkiv.
22. *ibid.*
23. Se note 7, side 146.
24. *ibid.*
25. Carlsbergfondets arkiv.
26. »De to Herrer fra Verona«, Act 2, Sc. 2 (iflg. Ottilia Jacobsens bog »ORD«).
27. »Henrik den 8.«, Act 1, Sc. 2

Erik Pauelsens Rahbekske portrætter

En studie i Louis Seize tidens portrætkunst

af Jens Fr. Nørbæk

I det 18. århundrede var det københavnske og dermed det danske portrætmaleri domineret af Jens Juel, der forstod at levere kongehus, adel og senere det gode borgerskab elskværdige portræt gengivelser, der ikke formåede at støde an hverken på den afportrætterede eller beskueren. Som sådanne var Juels foregivelser heller ikke præget af en dybere personkarakteristisk, men denne kom udelukkende til skue i de store, glasklare øjne, han havde forsynet sine modeller med, et modetræk i rokokoens billedkunst, afledt af de klassiske græske skulpturers store øjne, men i videste forstand også en gengivelse af kunstnerens egne, venlige øjne.

Men blandt andre portrætmalere, der måtte regnes med, var der Erik Pauelsen (1746–1790)¹. I sine helt unge år malede Pauelsen hoffets medlemmer og dets embedsmænd, og han havde derved opnået en vis status som kunstner, dog figurerer han ikke på noget tidspunkt blandt de kunstnere, der blev benådet med hoffets nytårsgratiale, og efter den korte gang i dets kreds, synes hoffet at have glemt ham.

1788 ledsagede Pauelsen dog kronprins Frederik (VI) på dennes rejse til Norge² som vedutemaler. Kronprinsen købte flere af hans billeder fra rejsen og lod dem op hænge samlet i et værelse på Frederiksberg slot, hvor Adam Oehlenschläger så dem i sin barndomstid. Disse gjorde som bekendt et meget stærkt indtryk på den følsomme digter³.

Havde hoffet og dermed adel og borgerskab kvitteret Pauelsen som portrætmaler,

var dette dog ikke ensbetydende med, at han ikke fik bestillinger på portrætter, men de indløb nu især fra litteraturens og teatrets verden.

1780 malede han således to portrætter af Søren Gyldendal og dennes anden hustru Bollette⁴, datter af Sorø-professoren Jens Kraft, men allerede året forud havde Pauelsen for Kunstakademiets lærerforsamling forevist det følsomme portræt af den unge skuespiller og senere instruktør Frederik Schwarz, fremstillet som 'den tænksomme skuespiller', samt de nu helt forsvundne portrætter af skuespilleren Adam G. Gielstrup og J. C. Almer⁵.

Samme år, som han skabte Gyldendal-portrætterne, malede han vennen Johs. Ewald, inden Pauelsen tiltrådte sin uddannelsesrejse. At Ewald er fremstillet med store, strålende øjne, er ikke som hos Juels modeller et udslag af et modetræk, men er rent naturalistisk bestemt. Digterens øjne både tiltrak og frastødte flere af hans samtidige.

Det er værd at lægge mærke til, at Pauelsen også malede Johan Herman Wessel i et ret stort, men ufuldendt portræt som pendant til et ligeledes ufuldført mandsporæt (Ewald igen?). Portrættet, der er overset i hele Wessel-ikonografien viser, at Pauelsen ved at male dette og også Ewald ikke tog parti i den standende strid mellem Norske Selskab og Ewaldianerne på grund af forskellig opfattelse af litteraturbegrebet. Pauelsen har ligesom Rahbek søgt begge lejre.

Blandt Pauelsens venner taltes også K. L. Rahbek. De to havde truffet hinanden i et af de mange private teaterselskaber, der prægede tidens kulturliv, nemlig det selskab, der efter dets adresse i folkemunde bar navnet Skindergades Selskab⁶. Dets officielle navn var Det Skiønnes Muntre Dyrkere, oprettet 1772, og det forblev på adressen indtil 1812. I huset boede desuden en té- og porcelænshandler Søren Blach, der også var

ejer af ejendommen. Dette kan måske på anden måde have sat sig spor i Pauelsens teaterinteresse⁷.

Rahbek var kun femten år gammel, da han blev indtegnet som medlem nr. 31 i det unge selskab, og det var her, han med lidet held førte sig frem som skuespiller. Men det var også her, at spiren til hans kritikervirk-somhed begyndte at skyde i vejret. 10 år efter hans indtræden i selskabet måtte han 1782 mere eller mindre frivilligt tiltræde den udenlandsrejse med fast station i Kiel, som skulle bringe ham ud af sit Wertherforhold⁸ til skuespillerægteparret Michael og Johanne Rosing. Senere blev rejsen udvidet til en formelig dannelsesrejse. På paketbåden undervejs til Kiel fuldendtes hans i 1778 påbegyndte romance 'Mariehøjen', hvortil han var blevet inspireret af en spadseretur med Rosings i Lille Hestehave. To gravhøje var scenen for de ulykkeligt forelskede, en munk og en smuk pige, og deres selvmord. Romancen blev først trykt 1786 i det af Rahbek redigerede tidsskrift 'Minerva', senere blev den anbragt bagest i førstedel af hans 'Poetiske Forsøg' (1794). Bindet var forsynet med A. Flints kobberstik efter Pauelsens smukke maleri af de to ulykkelige elskende⁹.

Om sig selv sagde Rahbek, at han var en stuesidder, og dermed mente han, at han aldrig gik ud, undtagen når der var en teaterforestilling i farvandet. For eksempel spadserede han ikke i de skønne bjergegne omkring Pirna ved Dresden, og i Dresden¹⁰ forkortede han sit ophold, fordi der ikke var noget skuespil af betydning i byen. Helt utroligt lyder det, i hvert fald for et moderne menneske, at en åndsperson som Rahbek komplet negligerede den billedkunst, han kunne se i byen. 'Om Dresdens Gallerier, Kunstsamlinger etc. har jeg intet at sige', nedfældede han i sine erindringer mange år efter rejsen.

Men forklaringen er den, at Rahbek udelukkende koncentrerede sig om at se teater.

Hans rejsefælle og ven, digteren Ole J. Samsøe, der også led af kærestesorger, som han dog hurtigt kom over, lod sig føre rundt i byen af den kunstforstandige Herman Schubart, medens Rahbek fo'r videre til Prag.

Bedre blev det ikke i Paris, hvor han lukkede sig inde på sit værelse. Derfor så han kun den del af Louvre, han nødvendigvis måtte passere, når han var på vej til teatret i Palais-Royal. Indvendig i de store malerisamlinger satte han aldrig sine ben.

L E T T R E
DE LA DUCHESSE
DE LA VALLIERE
A LOUIS XIV.

QUELLE est donc, juste Ciel! cette lugubre enceinte?
Je vois par-tout régner le deuil & la contrainte.
Reine hier, je marchois sous ces lambris dorés,
Où pareils à des Dieux les Rois sont adorés;

Civ

Anonym kunstner. Kobberstik forestillende her-tuginden af Vallière som Marie Magdalena. Ti-dens gud Kronos fjerner en oval portrætmedaillon af Ludvig XIV, medens hans tidligere elskerinde, endnu i verdslig dragt, viser hen mod krucifikset på karmeliterklosterets alter. Kobberstikkets stør-relse: 70 × 90 mm. Privateje.

Sammen med en lejetjener drog han i Paris¹¹ på en pilgrimsfærd til et kloster i Rue-St. Jaques for at se et maleri af Louise de la Vallière som Marie Magdalena. Men iøvrigt havde Paris intet, der kunne lokke ham, som han udtrykte sig i erindringerne. Denne holdning var ikke dikteret af bedreviden, men Rahbek koncentrerede sig helt om den af sig selv pålagte opgave: at se og opleve teatret.

Heri ser vi tydeligt Rahbeks forhold til den bildende kunst. Selv sagde han, at han ikke ville omtale kunsten – og det netop i forbindelse med Pauelsens billeder – med uindviet pen, men dog gav han en meget indgående analyse af netop nogle af Pauelsens landskabsbilleder¹². Rahbek var klar over at han som teatermenneske også måtte tilegne sig færdigheder i den bildende kunst, og derfor begyndte han at tage tegneundervisning hos maleren Johan Herman Cabott¹³, en af de akademielever, der fik Nic. Abildgaards afsky af føle, ganske som Pauelsen. Uheldigvis for Rahbek var Cabott medlem af et dramatisk selskab, og så gik diskussionen om teatret i stedet for om tegnekunsten. Rahbek måtte notere sig, at håndens arbejde ikke var noget for ham.

Hjemkommen fra Paris 1784 fejrede Skindergades Selskab 'Den brændende Fakkel', som medlemmerne på grund af Rahbeks røde hår og brændende teaterinteresse havde døbt ham, med en fordansket udførelse af Voltaires 'Brutus', det stykke hvori Rahbek i en stum rolle i sin tid debuterede i selskabet¹⁴. I den påfølgende fire timers lange diskussion om den diktion, der blev anvendt i opførelsen, deltog Rahbek med megen suffisance under indtryk af det, han nylig havde set og hørt ude på de europæiske teaterscener.

For Pauelsens vedkommende blev han 1778 optaget som såkaldt teatralisk medlem af Skindergades Selskab, det vil sige, at han allerede da forud har været 'publikummer', idet det var den sædvanlige procedure

for medlemmers optagelse¹⁵. Han fik medlemsnummer 37 og havde sin debut på de skrå brædder den 17. februar 1779 som bonden i en tillempet udgave af Holbergs 'Don Ranudo'. Kritikken i selskabets interne dramatiske journal er hård ved ham, især hvad angår sproget. Pauelsen bruger i een replik hele 3 dialekter ('Begyndelsen paa Jydsk, Midten paa Kiøbenhavnsk og Enden paa Sjællandsk'). Denne sammenblanding af sproget skal sikkert ses som et udtryk for Pauelsens jyske afstamning. Af forståelig nervøsitet er han faldet tilbage til sin oprindelige jyske dialekt, hvorefter han, da nerterne er faldet til ro, griber til det københavnske, men så er han pludselig kommet i tanke om, at han spiller bonde og er derfor slået over i det sjællandske. Selv blandt moderne professionelle skuespillere kendes det samme problem.

Desuden var det også galt med Pauelsens evne til at kunne huske teksten, og journalisten sluttede derfor sine barske bemærkninger med at tilråde skuespilleren mere flid¹⁶. Pauelsen kommenterede ikke disse kritiske bemærkninger, sådan var hans temperament slet ikke. Var det derimod Rahbek, der havde fået læst teksten på denne måde, havde pennen spruttet.

Den tvivlsomme debut resulterede dog ikke i, at Pauelsen blev droppet som spillende medlem af selskabet. Foråret 1780 spillede han i 'Den indbildte Syge' og efter hjemkomsten fra sin store udenlandsrejse optrådte han 1784 i endnu et Holbergstykke, denne gang 'Den politiske Kandestøber'.

Hvorfra havde Pauelsen nu sin interesse for teatret? Ja, det lå simpelthen i tiden, at man for at kunne begå sig i det bedre borgerskab skulle være medlem af et dramatisk selskab. Men noget andet er, at han kan have modtaget en vis indflydelse i den retning gennem sin svigerfamilie, hvis overhovede var den rige bagermester Jacob Lobeck, der boede på Østergade i en af Pauel-

sen rigt dekoreret, stadig eksisterende lejlighed. Til leje hos ham boede i 1760'erne¹⁷ hele truppen fra den italienske opera, der huserede på Charlottenborg. Her levede sammen med søstrene Marianne og Victoria Franciscus Galeotti og et par medlemmer mere. Men vigtigst af alle kapelmesteren Giuseppe Sarti, landforvist 1775. Pauelsens kone, Elisabeth, med hvem han giftede sig 11. april 1777, samme år som han vandt kunstakademiets store guldmedaille, var på dette tidspunkt ca. 4 år, så det er sikkert begrænset, hvad hun senere har kunnet fortælle sin mand om italienerne, men teatermilieuet var angivet. Pauelsen kan også være gledet ind i hele hurlumhejet om privatteatrene gennem kunstakademiet, idet senere berømte kunstnere var medlem af et eller flere dramatiske selskaber, blandt andre kobberstikkeren J. M. J. Preislers søn, den senere højt begavede skuespiller J. D. Preisler.

Rahbek, der ligeledes var medlem af flere dramatiske selskaber, har også sammen med Pauelsen dyrket sin interesse for scenen i et andet selskab, nemlig Det forenede dramatiske Selskab. Det var dette selskab, Cabott¹⁸ havde gjort Rahbek opmærksom på, ikke mindst fordi det modsat de andre optog kvindelige medlemmer. Det er derfor også sandsynligt, at Elisabeth Pauelsen har været medlem deraf.

Sammen med vennerne Marcus Wolquartz og Thomas Thaarup, hvoraf den første sammen med Rahbek blev instruktør på teateropførelserne, blev han hurtigt en af de ledende i selskabet. Efter en meget heftig debat og næsten slagsmål om denne for de gamle medlemmer inacceptable fremgangsmåde brød Rahbek og konsorter på en generalforsamling ud og dannede i protest og efter en 'flugt' til Kongens Have 1780 Det dramatisk-litterære Selskab, bedre kendt som Borups Selskab, som andre af den slags foreninger opkaldt efter den adresse, de havde scenen på. Hvorvidt Pauelsen fulgte

med over i det nye selskab, er tvivlsomt. Han figurerer ikke blandt de meget eksklusive medlemmer i en endnu bevaret medlemsfortegnelse¹⁹, og da det var det oprindelige Det forenede dramatiske Selskab, der i 1790 efter Pauelsens tragiske død afholdt en mindeforestilling for ham i lokalerne i St. Kongensgade, må det formodes, at han forblev i det gamle selskab. Hans fastholdelse ved det kan også skyldes, at Borups Selskab ikke optog kvinder – dette skete først 1809 – så hans hustru har sikkert ikke ønsket at forlade det oprindelige selskab, hvor hun ikke blot var publikummer, men også havde mulighed for at være spillende medlem.

Privatteatrenes opgave var ikke alene selskabelig, idet de fra tid til anden kom til at virke som et slags avantgarde-teater. 1772 formåede Det skønnes muntre Dyrkere kort tid efter dets stiftelse, at førsteopføre både Ewalds 'De brutale Klappere' og Wessels 'Kærlighed uden Strømper'. For det sidste stykkes vedkommende løb det af stabelen på en privatscene 3 måneder før Den danske Skueplads førsteopførelse. Ligeledes kunne det i 1777 af Schwarz oprettede Det dramatiske Selskab – en slags teaterskole for professionelle skuespillere af begge køn – spille Ewalds heroiske syngespil 'Balders Død' på Hofteatret på Christiansborg. Men disse sensationelle begivenheder i dansk teaterhistorie var på de små private scener sjældenheder.

Det teatermilieu, Rahbek og Pauelsen færdedes i, var især bygget op af Holbergs komedier, som man gerne gav, ofte omarbejdede²⁰, suppleret med ligeledes omarbejdede udgaver af både Voltaire og andre store forfattere, f.eks. Lessing, bearbejdede, der ofte var foretaget af Rahbek.

Deres specielle milieu blev endvidere beriget med Rahbeks wertherlignende forelskelse i Johanne Rosing, gift med vennen, skuespilleren Michael Rosing. Hun var født Olsen og som sådan er hun benævnt af Rah-

bek som et slags nom de guerre. Rahbek beundrede det tidligere balletbarn, nu skuespillerinde, på grund af hendes medfødte kvindelige ynde, hendes store, lyse hår, næsten hvidblondt og hendes ligeledes store, lyseblå øjne. Samtlige betydende kunstnere har afbildet hendes skønhed, ligefra Madame Clemens stik fra 1784 over Thorvaldsens næsten udslidte og af de mange børnefødsler udtærede kone til Eckersbergs veltilfredse, men dog skeptiske matrone²¹. Til de tidligste billeder knytter sig Pauelsens halvfigursportræt i Teatermuseet i København.

Billedet er ikke signeret og ikke dateret²². Hun er fremstillet som den skælmske kvinde med den ene pegefinger anbragt på kinden for at standse det kokette smil, synligt i de vidunderligt malte øjne, og over det opredte naturlige hår med de indstukne lange krøller ligger et let, molsprikket hovedlin. Kroppen lægger sig kælent op ad en med stof draperet stoleryg med modellens venstre arm anbragt i en for Pauelsen, lidt akavet, karakteristisk. Penselføringen er let og flydende, næsten skitseagtigt, hvorved modellens umiddelbarhed understreges. Det intime i billedet bliver derfor også nærværende. Billedet er ikke et stykke officielt bestillingsarbejde, der ville kræve et helt andet foredrag i netop penselføringen, således at teksten blev glat og harmonisk.

Som sagt er billedet ikke dateret, men da det ligger meget nær op ad Madame Clemens stik i Schwarz 'Lommebog for Skuespilyndere' 1784, med en versificeret hyldest af Rahbek nedenunder, kan vi datere Pauelsens billede til nogle år før, således at Pauelsens portræt forestiller den 24-årige skuespiller, malet 1780. Det er det tidligste af de kendte billeder af den henrivende skuespillerinde, Rahbeks 'Olsen'.

1786 gik Rahbek i Pauelsens atelier²³ på Østergade i København og han gav i 'Minerva' en indgående og begejstret beskrivelse af den store suite dørstykker og vægbille-

Erik Pauelsen. Skuespilleren Johanne Rosing, f. Olsen [1780]. Olie på pap. 20 × 15 cm. Ikke betegnet. Teatermuseet ved Christiansborg, foto ved samme.

der, som Pauelsen i september samme år netop da havde afsluttet. Det drejer sig om de endnu eksisterende udsmykninger i storkøbmanden Frederic de Conincks byejeendom i Dr. Tværgade, forestillende de landlige omgivelser omkring hans sommerbolig 'Dronninggaard' ved Holte²⁴.

Samme år bestilte Rahbeks far, justitsråd Jacob Rahbek, portrætter af sig selv og sin kone nr. 3, Anna Rahbek, født Olrog. Ganske vist siger Rahbek i sine erindringer²⁵, at malerierne blev skabt i 1789 i anledning af hans søster Sophies giftermål, men da hun indgik ægteskab med stadsfysikus i Christiania Niels Wandel tre år før, må Rahbeks hukommelse have svigtet på dette punkt så det korrekte årstal er 1786. Ægteskabet blev iøvrigt kort, idet Wandel døde 1792 efter at have måtte returnere til København. Malerierne har da kun en kort overgang væ-

ret i Norge, men senere kom de igen en tur til den norske hovedstad, dog stadig i familien Rahbeks varetægt.

Billederne, der er i rektangulært højkant-format, er malet som pendants, med de afbildede som brystbilleder i næsten naturlig størrelse. Jakob Rahbek er malet i trekvartprofil til venstre, paryk med to bukler ved ørene. Hans ansigt er rundt og sundt, næsen lidt krum, øjnene er gråblå under mørke øjenbryn, og der er lidt tilbøjelighed til underbid, et træk, der går igen hos sønnen. Han er ikklædt hvid silkevest med kniplingskalvekrøs og en mørk-lilla frakke.

Anna Rahbek er fremstillet i trekvartprofil til højre som en meget statelig dame med et fintformet ansigt, store, mørkeblå øjne. Over det tilbageredte og pudrede hår med indstukne krøller ved halsen er lagt en tyndtvævet, molsprykket hovedlin (ganske som på det tidlige portræt af Johanne Rosing), samlet på brystet af den stærkt nedringede lyseblå silkekjole, hvor hun tillige bærer en rose.

De to billeder har haft en mærkelig skæbne²⁶. De tilhørte en overgang en af slægten, der var borgmester i Fredericia, og hvis hus nedbrændte under Fredericias bombardement under Treårskrigen. Borgmesteren døde et par år efter, men ved et tilfælde fandt en slægtning, der var kommet til byen som underlæge, billederne i husets ruiner, hvor de var blevet reddet fra undergang ved en omstyrtet mur. Senere kom de igen til Christiania, indtil de havnede hos den sidste mandlige bærer af navnet Rahbek, apoteker Ove Jacob Rahbek. Ved dennes død 1951 er de via en af hans søstre gået i arv til et kvindeligt medlem af slægten, der nu hænger om de sjældne billeder.

Naturligvis led de overlaster ved Fredericias bombardement, men dog ikke væsentligt, og de er for ca. 20 år siden blevet nænsomt restaureret af en kyndig konservator, således at de stadig er en pryd for øjet i deres smukke Damborgrammer.

Mærkeligt er det, at apoteker Rahbek, der nærrede særdeles varme følelser for Bakkehusmuseet, Rahbekkernes 'stamhus', ikke har draget omsorg for, at billederne kom på dette museum hvor de rettelig hører hjemme. Dog synes de i sin tid at have været tilbuddt museet, men på sådanne betingelser (ikke af økonomisk art), at de var uantagelige²⁷.

Ove Rahbek sørgede dog for, at Bakkehusmuseet ved dets 10 års jubilæum 1935 fik en kopi²⁸ af Jacob Rahbek til ophængning over skrivebordet i Rahbeks arbejdsværelse, for så vidt en tilsnigelse, for billedets original har i Rahbeks tid aldrig hængt på dette eller andre steder i Bakkehusets værelser.

På sin side har Rahbek elsket portrættet af stedmoderen. For ham var hun et kvindeideal, der i mere end een skikkelse går igen

Erik Pauelsen. Anna Rahbek, f. Olrog [1786]. Olie på lærred. 67 × 53 cm. Ikke betegnet. Privateje. Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek, foto ved Bent Mann Fotografi.

Opslag fra *Goettinger Taschen Calender*, 1781, med gengivelser i kobberstik af frisurer fra Leipzig. Det kgl. Bibliotek, foto ved samme.

i hans fortællinger. Han skildrer hende således som Kvinden som Moder, og 2. bind i den første årgang af 'Tilskueren' er dediceret hende.

Det er også stedmoderen, der søgte at mildne faderens forståelige angreb på hans forhold til Rosings, da planerne om afkølingsrejsen kom frem. Til hende behøvede Knud Lyne ikke at skrive breve, der var *sat på skruer*, som det er tilfældet med et til faderen, skrevet i Kiel om hans rejseplaner. Faderen er tilfreds og sønnen beroliget, men det er en halv snes linier fra stedmoderen, der gjorde Knud Lyne glad og tryg.

For portrættet af Anna Rahbeks vedkommende er dette en videreførelse af typen fra

Pauelsens portræt af hustruen, den smukke bagerdatter, med de svømmende øjne og den dybe décolletage i negligéen, men sat om i en næsten bedsteborgerlig velanstændighed. Portrættet levendegør Rahbeks adoration af stedmoderen: Det lette flor dækker moderbarmen og danner omkring fru Rahbek illusionen af en mandorla, Madonna i københavnsk regi.

I europæisk portrætkunst knytter kvindeportrættet sig til Louis seize tidens følsomme og romantiske verden, især synes man at mærke en svag genklang af de idealiserede portrætter af den ulykkelige dronning Marie Antoinette, dog uden at Pauelsen formår at svinge sig op i samme virtuose

højde som sine franske kolleger, men hans model har sikkert heller ikke appelleret dertil.

Dronningen har endvidere været model for det opredte, pudrede hår med de indstukne lokker ved halsen, idet Marie Antoinettes rødblonde hår havde en tilbøjelighed til purre. Denne skavank rådede hun bod på ved at rede håret op og delvis dække det enten med blomster eller slør eller store hatte. Sammen med den lette klædedragt, hun foretrak at bære, ofte af simple stoffer, var hun med til at skabe mode over hele Europa, og det ser vi en genklang af i Pauelsens portræt af Anna Rahbek. De skiftende moder var københavnske damer fortrolig med gennem de mange Musenalmanakker og Taschenkalendere, der blev udgivet i mange europæiske byer og hvori der var kobberstik med gengivelse af de forskellige frisurer.

Hvorvidt Pauelsen har set malerier af dronningen under sit ophold i Paris 1782, ved vi ikke noget om. Kun ved vi, at han malede et billede med nogle franske bønder og et ufuldendt af en fransk dame²⁹ fandtes i hans atelier efter hans død.

Der er det mærkelige ved Pauelsens studierejse, at akademiet ikke kunne bestemme sig til, om det skulle tildele ham et stipendium for 6 eller 3 år. Det store stipendium gik normalt kun til de såkaldte historiemalere, medens det mindre gik til portrætmalere og kobberstikkere. I sin indstilling til dets præses, Arveprins Frederik, er akademiet ham ikke venligt stemt. Man beder om Arveprinsens afgørelse i spørgsmålet, og den får man også prompte. Pauelsen, der har givet 'Os behag' som Arveprinsen udtrykte det, måtte rejse ud i 3 år som portrætmaler, og herefter haver alle sig at rette³⁰. Med denne bestemmelse søgte Arveprinsen sikkert at dele sol og vind lige, men han bidrog, formentlig ikke i overensstemmelse med hans hensigt, til diskrimineringen af Pauelsen. Da akademiet 1790 må

give Arveprinsen meddelelse om Pauelsens pludselige død, kaldte det ham imidlertid historiemaler, men dette kan dog være dikteret af dets befiippelse over det skete.

Under rejsen beskæftiger Pauelsen sig med alle de discipliner, han var inde i, og dette behagede absolut ikke det bureaukratiske akademi. Juel malede også landskaber men han var forsigtigere end Pauelsen, idet han understregede, at det var noget, han kun gjorde for tidsfordriv, så akademiet kunne af den grund ikke føle sig desavoueret. Måske skal man i hele dette spørgsmål se en vis farvning fra de gamle laugsbestemmelser, der som vore moderne fagforeninger var særdeles emsige i varetagelsen af de enkeltes fagområder.

Pauelsen rejste ud over Holland, Belgien og Paris. Det havde Arveprinsen bestemt. Senere kom han til Rom via Firenze, så den forholdsordre, prinsen bebudede ville efterfølge, må altså være givet. I Rom kopierede han Rafael³¹.

Hjemrejsen gik over Bologna, hvor han som på nedturen i Düsseldorf blev udnævnt til titulær professor ved kunstakademiet, en titel, som selv det hjemlige akademi benyttede, desusagtet han ikke blev professor dér. I Tyskland fik han endvidere tilbudt en professorstilling³², som han dog afslog.

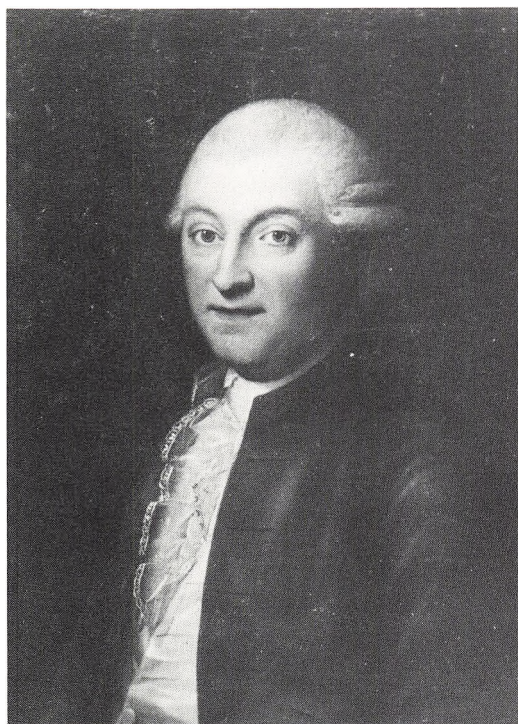
På hjemrejsen besøgte han i Berlin Daniel Chodowiecki, der på Pauelsens nedrejse havde bemærket, at denne havde gjort sig fordelagtig bemærket gennem nogle arbejder i Hamborg. Han medbragte nogle breve fra den i Dresden boende Anton Graff³³. Tvivlsomt er det, om disse to betydende kunstnere har kunnet præge Pauelsens kunst, dertil var besøgene alt for korte.

Alligevel må vi sige, at det er Graffs noget tunge, borgerlige stil, der kommer til at præge visse af Pauelsens portrætter, blandt andre de Rahbekske.

Den stivhed, der karakteriserer portrættet af Jakob Rahbek, skyldes ene og alene

modellens manglende evne til at slappe af, medens han sad for Pauelsen.

Det samme kom til at gælde for den unge Rahbeks vedkommende, idet Pauelsen, da han var færdig med forældrenes portrætter, tilbød Knud Lyne også at male ham. Dette tog Rahbek med glæde imod, men Pauelsen havde besvær med ham som med faderen. Efter flere seancer benyttede Pauelsen sig da af et gammelt fif, kendt blandt portrætmalere, idet han begyndte at fortælle en historie. Han fortalte, hvordan han som barn var stukket af hjemmefra for i København at blive uddannet til kunstner. Undervejs tjente han til føden ved at male kister for folk. Velankommet til hovedstaden, løb han på Ulfeldts plads, nuværende Gråbrødretorv, på en amtsmester, der tog ham i lære³⁴.

Erik Pauelsen. Jacob Rahbek [1786]. Olie på lærred. 67 × 53 cm. Ikke betegnet. Privateje. Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek, foto ved Bent Mann Fotografi.

Denne korte skildring fangede Rahbeks opmærksomhed, og hans ansigt, der hidtil havde skiftet udtryk hver sekund på grund af de mange tanker, der fo'r ham gennem hovedet under den megen stillesiddende, blev nu rolig og harmonisk, så at Pauelsen netop fik det udtryk frem hos digteren, han ville have.

Dette portræt, der er det tidligst kendte af Rahbek, er desværre gået tabt. Formentlig har det fremstillet Rahbek i Wertherkostume: Lyseblå frakke med lædergul vest, der har stået godt til hans flammerøde hår.

Normalt dateres portrættet til 1782³⁵, men dette er urealistisk, idet Pauelsen da opholdt sig i Paris. Rahbek tiltrådte først sin rejse i august samme år og indtraf i Paris 1784. De to kunstnere har altså overhovedet ikke haft mulighed for at mødes, hverken herhjemme eller i udlandet i det nævnte år.

At portrættet er malet 1786, underbygges af en udtalelse af Rahbek i forbindelse med en polemik i 'Minerva' samme år om en linedansers optræden på den for Rahbek hellige Den danske Skueplads. Heri sagde han til sin modpart, digteren Chr. Pram, at 'dersom De for Eksempel gaar op hos min Ven Pauelsen og ser *mit Portræt* selv, saa er denne et resultat af daarlig Hukommelse.« Hvad angår portrættets datering 1789, der skyldes at Rahbek rejste ud på sin anden store udenlandsrejse juli 1789 med hjemkomst medio november samme år. Naturligvis kan han da være malet om foråret og først på sommeren og senere vinteren, men da alle tre Rahbekske portrætter er malet samtidig og ved en bestemt lejlighed, nemlig søsterens giftermål, der fandt sted 1786, er dateringen 1789 helt uantagelig.

Pauelsens portræt er altså 6 år ældre end Poul Ipsens forlæg til et fysiognomiske portræt (1790)³⁶. Er Paulsens forsvundet, ved vi dog, hvor det hang i Rahbeks levetid. Det var ikke i hans egne stuer på Frederiksberg, men derimod i hans mors inde i Køben-

havns hjerte³⁷. Hun døde først 1828, 80 år gammel. I boopgørelsen findes der ikke noget maleri, der er omtalt for sig som værende et portræt af stedsønnen, idet alle hendes malerier er optalt under en og samme post. Hendes eneste arving var Rahbeks ældre søster, Claudine, den hulde, som han så smukt kalder hende, og hun har sikkert fået portrættet tildelt. Ved hendes død 1839 er billedet efter al sandsynlighed gået til broderen Holger Rahbek, der var svensk/norsk generalkonsul i Kristiania, og ved hans død 1851 er det gået i arv i familien og siden forsvundet.

Claudine ejede flere ting efter Rahbek, blandt andet den stambog³⁸, der nu er på Bakkehusmuseet og hvori hun foran på bindet har skrevet sit navn. Det er måske også hende, der for de mennesker, der har skrevet i stambogen, ved deres død har tegnet en lille tue med et kors på.

Hvor svær Rahbek har været som model, understreges af en lignende episode, som den, der er omtalt, denne gang i forbindelse med en anden ven og selskabsbroder, medailløren P. L. Gianelli. Denne ville til Borups Selskab i voks poussere et portræt af Rahbek. Men som i Pauelsens tilfælde, kunne Gianelli ikke få det rette ansigtsudtryk hos Rahbek frem. Han afbrød derfor sit arbejde med portrættet og sagde, at han i stedet ville lægge mærke til Rahbeks ansigtsudtryk en aften i Borups Selskab, når stykket var gået godt. Det lykkedes derefter Gianelli at iagttage Rahbek siddende for bordenden, og det pousserede portræt blev en realitet. At portrættet, der nu er forsvundet, har eksisteret, ved vi helt nøjagtig på grund af en morsom episode, der udspillede sig i kredsen omkring Rahbek.

Man havde megen morskab af, at en af de små Rosinger på spørgsmålet: Hvor er den smukke Rahbek? som svar pegede hen på en voksaftøbning af Gianellis portræt, medens barnet på det andet spørgsmål: Hvor er den stygge Rahbek? pegede hen på

ham³⁹. Hvor portrættet, der var genstand for den lille spøg, nu er vides ikke, men der synes altså at have eksisteret i hvert fald to voksporætter af Rahbek, ét i Borups Selskab, og ét hos enten Rahbek eller Rosing.

Kamma Rahbek er af naturlige årsager ikke malet af den teater- og litteraturinteresserede Pauelsen, idet hun først kom ind i Rahbeks liv 1797, og da var Pauelsen afgået ved døden.

Med de tre Rahbekske portrætter var digterens arbejde sammen med maleren ikke afsluttet, idet en årgang af den af Schwarz påbegyndte og af Rahbek fortsatte udgivelse af Lommebog for Skuespilyndere, årgang 1788, var dediceret Pauelsen med følgende hyldest af Rahbek:

O Ven! hvordan skal jeg belønne Dig
Hvis Konst venskabelig mit Skrivt forskiønner,
Som Musens danske Sønner er jeg riig! –
Dog Guld ei Kunst, og mindre Venskab lønner.
Erkiendtlig gav jeg Dig en Laurbærkrands,
(Skiønt Musen alt har rakt Dig mange sli-
ge)

Da det er altid Brugen her til Lands,
De fattige maae ofre til de Rige.
Men Musen ingen Krands har skienket mig,
Jeg altsaa heller ingen kan bortgive! –
Dig denne Bog, som fik sit værd fra Dig,
Til takfuldt Venskabs Minde hellig blive.

Rahbek

Bogens vægtigste bidrag er et genoptryk af W. H. F. Abrahamsons 16 år gamle afhandling 'Om Syngespil', som da også får et fornyende tillæg af Rahbek, begges bidrag er anbragt bagest i bogen.

Interessantere er imidlertid en del hyldestdigte til den ypperlige skuespillerinde

Caroline Walter, der 1780 flygtede til Sverige for undervejs at gifte sig med en violinist. Uden at komme ind på denne feterede scenekunstnerindes bevægede livsløb skal hun dog trækkes frem i forbindelse med Pauelsen. 1786 har han malet et stort billede med titlen 'Venus Urania'⁴⁰. Portrættet, der kendes i et par gentagelser, menes at forestille et idealiseret portræt af Caroline Walter, og dette skyldes sikkert digtene i Lommebogen. Heri er trykt Ewalds digt fra 1773, hvor han hylder hende som 'Nordens Venus', og i et andet fra 1787 kalder Rahbek hende 'Alceste Walther'. Senere i Lommebogen lader han Amor råbe: I Guder! råbte han, jeg finder/En Venus eller Walther til.

Portrættets tilblivelsesår kan måske også skyldes, at man havde Musernes og Gratiernes yndlingsbarns besøg i hovedstadens periferi, nemlig Skydebanen, det nærmeste hun måtte komme byen, i bevæget erindring⁴¹. Personligt kendte Rahbek ikke den skuespillerinde, som han hylde i sine vers, idet han kun har truffet hende én gang, da de begge var faddere ved en barnedåb. I anden anledning har Rahbek omtalt Pauelsens billede dels som den ophøjede Urania, dels som 'vore uddødelige Dannequinder med den høje Adel, der hersker i hans Urania' uden at sætte dette i forbindelse med skuespillerinden. Man må dertil føje, at ved sammenligning med andre portrætter af Caroline Walter, så er ligheden med Pauelsens billede ikke påfaldende.

Det var ikke praktisk muligt, at Walter i 1786 kunne sidde model for ham, for hun opholdt sig da i udlandet, og han har ikke kunnet opleve hende under de to timers besøg, hun aflagde på Skydebanen, for da var han ude at rejse. Muligt er det dog, at han kan have malet Venus Urania efter den erindring, han havde om hende.

Havde hans billede virkelig forestillet hende, selv i en idealiseret udgave, så ville det så afgjort have fremtrådt som en illustra-

tion blandt de skuespillerindeportrætter, der iøvrigt findes i Lommebogen, især når hyldestversene til hende indtager så stor plads, men dette er ikke tilfældet.

De eneste gange, Rahbek omtalte et portræt af denne elskede skuespillerinde, er i anledning af den tyske⁴² oversættelse af skuespillerbrevene fra 1785, hvor titelkobberet forestiller hende, da er det heller ikke Pauelsens 'Venus Urania', der har været forlæg. Senere var han utilfreds med Juels portræt fra 1790'erne, der i en kopi (hvad Rahbek ikke var klar over) smykker *Theatrets nye elegante Foyer*. Portrættet er ikke godt nok til at gengive denne strålende *pleiade*. Denne udtalelse er forståelig nok. Dels er portrættet en ret trivial kopi, dels har Rahbek hende kun i erindring fra scenen, hvor hendes udstråling er af en anden karakter end den, hun har skullet producere, siddende overfor den uteatraliske Juel i den prosaiske atelier i Stormgade.

I Lommebogens sidste del redegjorde Rahbek for, hvorledes han ikke turde håbe på, at vore hjemlige kobberstikkere ville udsmykke hans Lommebog med deres arbejder. Dette kan lyde mærkeligt, idet der både var en fader og søn ved navn Preisler samt Clemens, der ville kunne mestre opgaven, men det er nok ikke helt fejl at give udtryk for, at de pågældende ikke har villet stikke efter kunstnerens forlæg, når denne var Pauelsen. I stedet henvendte Rahbek sig derfor til en tysk kobberstikker, der også leverede det første blad, men da dette ikke faldt tilfredsstillende ud, måtte han se sig om efter en anden, og det blev den i Berlin boende tyske kobberstikker Daniel Berger⁴³. Efter Pauelsens forlæg stak han tre af skuespillerinderportrætterne, medens Pauelsen selv tog sig af det fjerde.

Som titelkobber i Lommebogen er anbragt Bergers stik af den livlige skuespillerinde Cathrine M. Gielstrup, siden 1778 gift med skuespiller Adam G. Gielstrup. Af ham har Pauelsen også malet et nu forsvun-

Knud Lyne Rahbeks arbejdsværelse på Bakkehuset. Over skrivebordet F. E. Horns [1935] kopi af Erik Pauelsens portræt af Jacob Rahbek.

det portræt. Kobbersticket og ikke mindst verset af Rahbek nedenunder giver os et indblik i den intrigante verden, der beherskede den nationale scene. De to linier nævner Holbergs navn i forbindelsen med skuespillerinden trods det, at anledningen til en masse postyr var en æresaften i teatret for Ewald, der døde 16. marts 1781, især besættelsen af rollen som Melpomene i Abrahamsons prolog. Oprindeligt var denne tiltænkt Madam Rosing, men ved intriger lykkedes det teatrets præses, general Hans H. Eichstedt, at få placeret sin maitresse, skuespillerinden og sangerinden Catharine Møller, hvilket selvfølgelig fik både Rahbek og Michael Rosing til at fnyse.

I Adresseavisen, men over en måned efter digterens æresaften, lykkedes det Rah-

bek at få anbragt et hyldestdigt til Cathrine Gielstrup i anledning af Holbergs Æreminde, hvori han beklager, det ikke blev hende, der bekransede Holberg. I stedet for forfatterbaronens navn skal man læse Ewald. Det er mærkeligt, at Rahbek ikke har tilegnet Johanne Rosing den indpakkede hyldest, men Rahbek skynder sig at fortælle sin dagbog⁴⁴, at 'Olsen' ikke skal vredes over hyldesten til fru Gielstrup, thi der er en finte deri til jomfru Møller. At Rahbek skjuler Ewalds navn er et udtryk for, hvor mægtige kræfter han havde at kæmpe imod ved teatret, dels Eichstedt, dels kammerherre H. W. Warnstedt, to indflydelsesrige personer, der måtte regnes med. Da Warnstedt fik nys om Rahbeks til Adresseavisen indsendte hyldest til fru Gielstrup, søgte han således at standse det, men det eneste, han opnåede,

var at forsinke dens fremkomst i avisens spalter.

Men det var med god grund af Rahbek satte fru Gielstrups navn i forbindelse med Holberg, for sammen med sin mand formåede hun at spille Holberg i dennes ånd. Den smagfulde, vittige, korrekte og fine skuespillerinde med de talende øjne gav Pernille med ét liv og en jovialitet en fornem plads på den scene, han var med til at skabe. I Lommebogens lille portræt i visitkortstørrelse har Bergers noget tørre punktérmaner ikke formået at dræbe Pauelsens levende karakteristik af denne beåndede kunstnerinde.

Det næste blad med en scenekunstnerinde har Pauelsen selv raderet. Det forestiller den 24-årige danserinde Marie Christine Bjørn, der 15 år gammel kom på danseskolen, og hun udviklede sig hurtigt til en yndig danserinde, der i forskellige balletter formåede at henrive publikum, også Rahbek, der forfattede et vers nedenunder Pauelsens radering, hvori Rahbek søger at tolke publikums angst, henriven og fryd, når det så hende svæve over scenen. Året før Pauelsen lavede sin radering, havde hun fået tildelt 500 sølvperler for at doublere⁴⁵ en rolle. 1802 blev hun udnævnt til solodanserinde.

Raderingen er præget af den fine van-

Erik Pauelsen. Balletdanserinden Marie Christine Bjørn, f. Lorentzen. Radering. Ikke betegnet. Titeltavle i Lommebog for Skuespilyndere 1788. 116 × 67 mm. Universitetsbibliotekets 1. afd., foto ved Det kgl. Bibliotek.

dring af radernålen over kobberpladen, som Pauelsen lærte sig under opholdet i Paris. Over de vagtsomme øjne hvælver danserindes pande sig under det tilbageredte hår, medens de indstukne lokker som små lette bække risler ned over nakke og skuldre.

Berger stak også 1787 det næste og sidste bidrag til Rahbeks Lommebog, forestillende den begavede, men tragiske sangerinde og skuespillerinde Marie Cathrine Preisler, født Devegge. Hun var gift med den letsindige skuespiller J. D. Preisler. Allerede som barn kom hun på teatrets syngeskole, men havde da fungeret som prostitueret, tilskyndet hertil af sin letfærdige fader. Hun var skøn og ubesindig, koket og forfængelig, og har sikkert følt sig tiltrukket af Preislers svage karakter. 1792 forlod han hende, fædreland og karriere for at flygte til udlandet sammen med en yngre skuespillerinde efter at have bedraget teatret ved at pantsætte nogle af dets musikaler. Og dermed var både hans og hendes liv bragt til fald.

Imidlertid viser Bergers stik os den Marie Preisler, der formåede at henrive både Rahbek og Pauelsen.

Pauelsen passede ind i tidens romantiske digterverden som hånd i hanske. Både Ewald og Rahbek følte sig draget af malerens karakter, der havde rod i jysk tilforlædelighed. Det var ikke blot hans yndige *Compagnonne*⁴⁶, som Ewald med et betagende og altomfattende verbalt favntag benævnedes Pauelsens mere end smukke hustru, der trak, men også malerens person. Ewald, selv dødsygt, anså det ikke for umuligt, at han kunne mødes med Pauelsens enten på Markuspladsen eller i Pederskirken under deres nærforestående rejse. Det er i denne periode, at Pauelsen malede Ewald i det karakteristiske portræt, der kendes i flere gentagelser⁴⁷.

Om Pauelsens popularitet i samtiden vrisede Abildgaard, at han var en dårlig tegner. Det samme kunne Abildgaard have

sagt om sig selv, dersom stoltheden tillod det. Men publikum var blevet bedraget af Pauelsens skønne pensel, og at dette betød noget, når det var Abildgaard, der fældede denne dom, fik Pauelsen at føle.

Medens det lykkedes Rahbek at vikle sig ud af kærlighedsforholdet til hans romantiske heltinde, Johanne Rosing, formåede Pauelsen ikke at frelse sig gennem den intrigante akademiverden, der florerede i København. I tidens ånd blev selvmordet resultatet, ikke som følge af sindsforvirring, men som resultat af en livsholdning.

Under indtryk af den svære sygdom, Rahbek på grund af uoverskuelige pengesorger havde pådraget sig, besluttede han 1788 at begå selvmord og udfærdigede i den anledning et slags testamente⁴⁷. Heri fremsatte han det ønske, at dersom salget af hans *Samlede Arbejder* kunne indbringe så meget, at Juel kunne male et portræt af hans ældste og kæreste veninde Johanne Rosing, så skulle dette stikkes af hans ven og selskabsbroder, kobberstikkeren I. G. Preisler og sættes foran som tiltelkobber, forsynet med en tilegnelse, som man ville kunne finde blandt Rahbeks papirer.

Selv mordet blev ikke til noget, ej heller Juels portræt og dermed gled Preislers indsats også ud.

Omkring 1785 har Juel dog i pastel lavet et ovalt portræt af Johanne Rosing. Det er den endnu unge 'Olsen', vi har for øje, men den yppige skønhed, vi så med Pauelsens øjne i hans fem år tidligere portræt, er forsvundet og erstattet af en af mange børnefødsler hærget kvinde.

Det eneste kobberstukne portræt af hende, der fandt anvendelse på en måde, der tangerede Rahbeks ønske, er A. Flints efter Thorvaldsens (1796), der sidder forrest i 4. Samling af *Prosaiske Forsøg*. Her er hun tydeligt afmagret og skarpe furer markerer ansigtet. Mærkeligt nok blev det ikke Pauelsens tidlige portræt af den helt unge skuespillerinde og elskede genstand, der skulle

smykke Rahbeks Samlede Arbejder, men han har måske ønsket sig et portræt, der viste hendes udseende på det tidspunkt, da testamentet blev udarbejdet.

I Pauelsens skuespillerportrætter aner vi et ekko af det 18. århundredes hverdag og

fest. Vi fornemmer endvidere det intime i Rahbeks forhold til Rosings under deres ophold i Fredensborg og spadsereturene i skovene, hvor Rahbek skar sit navn i et træ, en skik han også praktiserede i sin barn- og ungdom på Herlufsholm.

Noter:

1. Torben Holck Colding. *I de 'Store's kølvand* i: Dansk kunsthistorie, København 1972: III, s. 196 ff. Den nyeste fremstilling af Erik Pauelsen, skæmmet af en nedladende holdning over for emnet.
2. Jens Fr. Nørbæk. *Maleren Erik Pauelsens voyage pittoresque i Norge 1788* i: Konsthistorisk tidsskrift, Stockholm 1971: XLIV, s. 27f.
3. *Oehlsenschlägers Ungdomserindringer*. København 1963 (Pios kulturserie), s. 21.
4. Jens Fr. Nørbæk. *Søren Gyldendal og hustru, en studie i portrætkunst* i sammes Bilag. Erindringer, København 1976: I, s. 16f.
5. 'Den takksomme skuespiller' cf. marmorstatue 'Siddende græker', Vatikanet, katalog III², Galleria dei Candelabri, tav. 114, s. 15. Kunstakademiets arkiv, dagbog litra C, 6.4. 1779. Rigsarkivet.
6. 1899 har Sv. Rønne kopieret Pauelsens Ewald-portræt (Frederiksborg).olie på lærred, rentoileret, 46 × 38, ikke bet., ikke dat. Tilgået Bakkehusemuseet som arv 1925. Museumsprotokol, Bakkehusemuseets Mindestuer. Wessel-portrættet er optaget i Pauelsens auktionskat. 1790, nr. 67. Weilbachs Kunstnerleksikon anfører ikke portrættet, vel sagtens fordi, det nu må anses for at være forsvundet, ligesom Juels. Skindergades Selskab er omtalt i K. L. Rahbek. *Erindringer af mit Liv*. IV. København 1827, s. 26f.
7. Frokoststel, Kunstindustrimuseet, tilhørt Erik Pauelsen og hustru Elisabeth, f. Lobeck. Bredo L. Grandjean. *Kongelig dansk porcelæn*. København 1962, s. 116f. Resultatet af en nærmere undersøgelse af dette stel forventer jeg at kunne publicere andetsteds.
8. Julius Clausen og P. Fr. Rist. *Memoirer og Breve XV*, Knud Lyne Rahbeks Ungdomskærlighed 'Fra de skønne Følelsers Tid', København 1968 (fotografisk genoptryk).
9. Auktion Arne Bruun Rasmussen, nr. 365, april 1977, kat. nr. 116. Solgt som 'Abélard og Eloise'. Stik herefter er geng. i Hans Kyrre. *Knud Lyne Rahbek, Kamma Rahbek og Livet paa Bakkehuset*. København 1914, s. 92.
10. Rahbek, op.cit. II. s. 172.
11. Rahbek, op.cit. s. 299. Pierre Mignard. Louise de la Vallière (1644–1700), en af Ludvig XIVs maitresser, der 1674 indtrådte i karmeliterklosteret i Rue Saint-Jaques. Ikke identificeret i Chr. Grünwald. Kommentar og Personregister til Knud Lyne Rahbeks Erindringer. København 1953. Cf. kobberstik i *Lettre de la Duchesse de la Vallière à Louis XIV*.
12. Minerva, sept. 1786, s. 385–387.
13. Rahbek, op.cit. I, s. 361.
14. Rahbek, op.cit. III. s. 18. Kaj Nielsen. *Den store Teatergalskab*. København 1953, s. 47.
15. Journal for Det skønnes muntre Dyrkere 1778–80. Teatermuseet. Løbende Møde den 25.11.1778, jfr. samme den 13.11.1778, prøvemøde, Pauelsen valgt som tilskuer.
16. Journal Det skønnes muntre Dyrkere 1772–1783. 47. stykke, 17.2.1779. NKS 1218^{ho}, 4°, Det kgl. Bibliotek.
17. Ekstraskatten 1762, jfr. Louis Bobé. *Rewentlowske Papirer*, København 1908: VIII, s. 26 (bagest i bindet), henvisning til bd. V, s. 257.
1962 er Pauelsens vægudsmykninger i svigerfaderens lejlighed opmålt af undertegnede. Desuden er der fundet signaturer, dateringer og andre indskrifter på billederne. En undersøgelse af forbilleder og skjulte familieportrætter vil fremkomme andetsteds.
18. Rahbek, op.cit. I, s. 362.
19. Borups Selskab, medlemsfortegnelse, NKS 767^s, Det kgl. Bibliotek.
20. Lessing, Journal op.cit. (Det kgl. Bibliotek), 7.10.1778, dobbeltprogram: Lessing. *Philotas*, oversat til selskabets brug af Ranøe [Andreas Broberg, læge og professor].

- 30.10.1788, Molière. *Det tvungne Ægteskab*, forandret ved Rahbek.
21. Portrætterne er geng. i *Memoirer og Breve*, XV, foran ss. 1 (Mad. Clemens), 65 (Thorvaldsen/Flint), 193 (Eckersberg), 129 (Pauelsen).
 22. Billedet, der 1935 blev fundet i en rodekasse ved en antikvitetsforretning, erhvervedes 1936 af museet.
 23. Minerva, op.cit.
 24. Jens Fr. Nørbæk. *Maleren Erik Pauelsens Dronninggaardbilleder i de Conincks palæ i Søllerødbogen, Historisk-Topografisk Selskab for Søllerød Kommune*, 1969, IV rk. hæfte 8, s. 387f.
 25. Louis Bobé i Pers.hist.tidskr., 10. rk., 3. bd. s. 231f.
 26. Optegnelser ved Ove Rahbek 17.4.1942. Privateje. Fotografier i kabinetsstørrelse efter Jacob og Anna Rahbeks portrætter findes på Bakkehusmuseet, sat ind i grafiske rammer med putti, udført af Willy Flint, Sorø. Samme teknik gælder for Hans Heger, der af Anne E. Jensen i særtrykket af *Fr.berg. gen. Tid.*, 1975, VX, fejlagtigt kaldes kobberstik.
 27. Just Rahbek i brev af 28. oktober 1972 til nærværende forfatter.
 28. Maleriet mål 66 × 53, olie på lærred, betegnet nederst til h.: *cor. v. F. E. Horn. Dresden*. Ikke dateret. Blændrammen betegnet bagpå: *Justitsraad Jakob Rahbek 1728–90 mesterligt copieret af Fritz Horn, Dresden, efter Maleri af Professor E. Pauelsen. Ove Jakob Rahbek skænker dette Billede til Bakkehuset i Anledning af 10 Aarsdagen for de Rahbekske Mindestuers Invielse i 1925 (27/5 1935)*.
 29. Auktionskatalog Erik Pauelsen 28./29. april 1790, kat. nr. 94: *To franske bønder. Original*, og kat. nr. 109: *Et fransk Fruentimmer*, ej fuldført.
 30. Brev fra kunstakademiet til dets præses Arveprinsen: [har ikke besluttet, hvad genre han vil dyrke. Rejser han som historiemaler, må han ikke beskæftige sig med andet, og han må da blive ude i fulde 6 år. Som portrætmaler må han iflg. reglementet kun rejse 3 år. Arveprinsen må bestemme]. Kunstakademiets arkiv, kopibog 2.5.1780, samme 9.5., 29.5. og Arveprinsens svar af 4.11.1780. Rigsarkivet.
 31. Louis Bobé: *Friederike Brun født Mûnter og hendes Kreds hjemme og ude*. København 1910, s. 80 og note 14.
 32. Brev af 1788 fra Erik Pauelsen til Finantskollegiet. *Kunstmuseets Aarsskrift*, København: XXX, 1943, s. 146f (Louis Bobé).
 33. Charlotte Steinbrucker. *Daniel Chodowiecki* I. Berlin 1919, s. 408 og 412.
 34. Rahbek, op.cit. IV, s. 27f.
 35. *Weilbachs Kunstnerleksikon*, København 1947, II, s. 529.
 36. Ove Rahbek anfører i sine optegnelser, at han har foræret Bakkehuset et miniaturbillede, tegnet af G. L. Lahde 1790. Det er sikkert Poul Ipsens tegning, han har forvekslet. Såvidt vides er dette billede ikke stukket af Lahde eller af nogen anden kunstner, men det har sikkert været hensigten. Ipsens tegning tidl. i Hans Kyrres eje.
 37. Rahbek, op.cit. IV, s. 443.
 38. Claudine døde 27.1.1839. Forseglingsprotokol 1 B 1838–39 og Behandlingsprotokol samme sign. Landsarkivet for Sjælland. Supercargo Frederik Warming (1758–1820) lånte 1780 Rahbeks stambog, men leverede den ikke tilbage. Tabt. Rahbek, op.cit. II. s. 231 fodnote.
 39. Rahbek, op.cit. III, s. 28f fodnote.
 40. Katalog Statens Museum for Kunst, København 1970, kat. nr. Sp. 878, jfr. Pauelsens auktionskatalog 1790, kat. nr. 8. Et eks. i Det kgl. Teater samt et i privateje, sidste formentlig identisk med J. L. W. Førsters kopi efter Pauelsen, forevist for Kunstakademiets lærerforsamling 7. april 1795. Dagbog Litra E, Rigsarkivet. Førster, der forlod landet 1797, huskes ikke mere for sin kunst, men mere for, at han kom i slagsmål med Gianelli, og at han var den første, der røg pipe på Kunstakademiet, jfr. Niels Hansen. *Portrætmalerens Dagbog* (1793–1797). Memoirer og Breve VI, København 1966 (fotografisk genoptryk).
 41. *Memoirer og Breve XV*, op.cit., s. 161. Brev 7. april 1783 fra Rosing til Rahbek (der var på rejse): *Salig Fruen* [Caroline Walter] har været tæt uden for Byens Mure.
 42. K. L. Rahbek. *Briefe eines alten Schauspielers an seinen Sohn*, von dem Verfasser neu bearbeitet, und unter seinen Augen aus d. dän. übers. von Chr. Heinrich Reichel. Kph. und Leipz. 1785, jfr. Rahbek, op.cit. II, s. 194f og IV, s. 126.
 43. Daniel Berger (1744–1824), tysk kobberstikker, 1778 medlem af og 1787 professor ved Kunstakademiet i Berlin. *Weilbachs Kunstnerleksikon* (artikel Erik Pauelsen) anfører fejlagtigt, at B. 1787 stak Madame Preislers portræt under navnet Hanna v. Ostheim. W.

- forveksler det refuserede portræt af Madame Bjørn med B.s senere af Madame Preisler, i de fleste eks. af Lommebogen anbragt inde i tekten (Universitetsbibliotekets har dog portrættet som frontespice). B. anføres også ukorrekt som ophavsmand til det refuserede portræt af Madame Bjørn, men denne kunstner kendes ikke. Senere kan B. godt have behandlet portrættet med roulette, en teknik, som B. ofte brugte, og derved er hans navn kommet ind. Stikket, der er *in verso* i forhold til Pauelsens, er som frontespice anbragt i Rahbeks *Prosaiske Forsøg*, 2. Samling, Kbhvn. 1790.
44. Rahbek, op.cit. I, s. 367. *Adresseavisen* nr. 72 den 25.4.1781. *Memoirer og Breve XV* op.cit., s. 37.
45. Rahbek, op.cit. III, s. 233.
46. Louis Bobé. *Johannes Ewalds Levnet og Meninge*. København 1911, s. 226f (brev fra Ewald til Pauelsen).
47. 1835 tilbød gehejmekonferensråd [Andreas Bjørn] Rothe Frederiksborgmuseet et Ewald-portræt, malet af Pauelsen; afslået idet man havde et i forvejen, formentlig Hans Hansens, brændt med slottet 1859. Sandsynligvis har det tilbudte portræt været identisk med det, Frederiksborgmuseet nu ejer, tilgået 1894. I tilbudsåret var det originale portræt endnu i privateje, men året efter indgik det i Frederik VII's helt private malerisamling. Episoden ikke omtalt hos Georg Nygaard. *Ewald Portrætter*, Kbhvn. 1919, ej heller af Torben Holck Colding. *Den kgl. Arv* i: Roar Skovmand (red.). *Jægerspris slot og kong Frederik den Syvendes stiftelse*. Kbhvn. 1974, s. 150.

Manuskriptet er afsluttet februar 1978.

Navneregister

Abildgaard, Nicolai	75, 86	Ebstrup, Erik	5
Abrahamson W. H. F.	82, 84	Eckersberg, C. W.	77
Agerup, Cicilie	16	Eichstedt, H. W.	84
Almer, J. C.	73	Ewald, Carl	55
Amici, fyrværkerimester	43	Ewald, Johannes	73, 76, 83, 84, 86
Andersen, H. C.	61	Fabritius, Albert	6
Andreas, prins	67	Fick, Otto	55
Baumann, Elisabeth Jerichau	63, 64	Flint, Andreas	74, 86
Behagen, Gysbert	20	Flint, Willy	88
Berg, Christen	41, 48	Frederik III	9
Berger, Daniel	83, 86	Frederik V	9, 11, 37
Berthelsen, Agnes	61	Frederik VII	89
Bissen, H. V.	61	Frederik, arveprins	18, 80
Bjørn, Anne Sophie	24	Frederik, kronprins	73
Bjørn, Marie Christine	85	Friederichsen, V.	40
Bjørn, Peder	24	Friis, E.	32
Blach, Søren	73	Fugl, Christian	23
Blædel, Finn Hallager	7	Fugl, Friderich	22
Boberg, Marie	47, 48	Förster, J. L. W.	88
du Bois, major	16	Galeotti, Marianne	76
Borch, Ferdinand Felix	55, 57	Galeotti, Victoria Franciscus	76
Borch, Georg	55	Garlin, Christopher David	18, 26
Brandstrup, Ludvig	72	Gentz, Poula Louise	48
Braun, Maria Elisabeth	26	Gerber, Adamine	41, 44
de Bretton, Lucas	23, 24	Gianelli, P. L.	82
Brix, Carl Christian	55	Gielstrup, Adam G.	73, 84
Brummer, Louise	62	Gielstrup, Cathrine M.	84, 85
Brutus	75	Gnudtzmann, J. E.	56
Byskou, Jens Pedersen	20	Goethe, J. W.	64
Børre, Ellen Bolette	44	Gottschalck, Albert	27
Børre, Hans Christian	44	Gottschalck, Eduard	41, 43, 44, 49
Børre, Julius Sophus Anthon	41, 42, 44, 45, 48	Gottschalck, Julie	44
Bøttger, silkekræmmer	42	Gottschalck, Victor	44
Cabott, Johan Herman	75, 76	Graff, Anton	80
Chodowiecki, Daniel	80	Grüner, Thomasine Ludvigne Emilie	46
Christensen, Carl C.	40, 50	Gyldendal, Bolette	73
Christian IV	9, 20	Gyldendal, Søren	73
Christian V	9	Gyllenbourg, fru	64
Clemens, Johan Friedrich	84	Hagemann, arkitekt	55
Clemens, Marie Jeanne	77	Hahn, W.	40
Collin, Jonas	16	Hansen, Emil C.	69
de Coninck, Frederic	77	Hansen, Johan	17, 18, 22
Conradi, Johan Christian	14	Hansen, Laurenzia Emilia	18
Crentz, Poula Luise	56	Hansen, Marie	55
Dahl, Anna Catharina Hansdatter	11, 15 16	Hansen, P.	44
Dahlerup, V.	69	Hansen, R.	45
Damborg, rammekonservator	78	Harboe, biskop	17
Devege, Marie Cathrine	86	Haslef, Poul	41, 42

Heger, Hans	11, 88	Koch, Fritz	48
Heidike, Marie Louise	42	von Kohl, Laura Louise Henriette »Lili«	71
Helbig, Wolfgang	67	Kolderup-Rosenvinge, P. A.	42
van Hemert, Elisabeth	19	Kraft, Jens	73
van Hemert, Joost	19, 20, 21	Kragh-Jacobsen, Svend	8
van Hemert, Peter	20	Krebs, Vilhelmine Marie	44
Hennings, Betty	65	Krog, Arnold	58
Herholdt, J. D.	56	Kruse, Adelaide Nicoline	56
Herskind, cand. pharm.	45	Kruse, Carl Johan	55, 56
von Hildebrand, Adolf	70	Kruse, Jeanette Mathilde	56
Hillerup, Marianne Elise	54	Kruse, Marie Caroline	55
Holberg, Ludvig	75, 85	Kruse, Stephan	13, 17, 18, 20
Holm, Edvard	67	Krøyer, P. S.	68
Holm, Peter	11	Kuhn, Amalie	26
Holm, Wulf Ottesen	11	Kuhn, Claus Friderich	25
Holst, Helene Cathrine	60	Kuhn, Frederik Adolph William	28
Holst, Lars Hilmann	60	Kuhn, Hans J.	26
Holst, Laura	60	Kuhn, Johan	26
Horn, F. E.	84	Kuhn, William	26
Houmøller, Sven	5	Kølle, Ole Adriansen	23
Howitz, Fr.	66	Kaas, C. G.	13
Høegh-Guldberg, Paula	66		
Høpfner, N. C.	17	Lahde, G. L.	88
Høst, Christine	55	Langballe, Otto	72
Høyer, H. C.	17	Larsdatter, Ane	19
		Lautrup, Christian Nicolay	25
Ibsen, Carl Ludvig	29	Leerbech, D. W.	45, 55, 56
Ibsen, Henrik	64	Lemprecht, Caroline	44
Ibsen, P. J.	29	Lessing, Gotthold, E.	84
Ipsen, Poul	81, 88	Lihme, Christian Rasmussen	24
Iseling, R.	19, 32	Lind, Jens	13
Jacobsen, Alf	66, 68	Lobeck, Elisabeth	87
Jacobsen, Beatrice	66	Lobeck, Jacob	75
Jacobsen, Carl Chr. Hilmann	60, f.f.	Lorentzen, grosserer	41
Jacobsen, Christen	60	Lorentzen, Marie Christine	85
Jacobsen, Erland	66	Lund, Anna	48
Jacobsen, Helge	66, 69, 70, 71	Lunn, Michael	70
Jacobsen, I. C.	60, f.f.	Lunn, M. P.	10
Jacobsen, Jo	71		
Jacobsen, Laura	60, f.f.	Mahler, Hans Andersen	14, 17
Jacobsen, Ottilia	60, f.f.	Maria, prinsesse	67
Jacobsen, Paula	65, 66	Marie, frk.	44
Jacobsen, Theodora	66, 67	Marie Antoinette, dronning	79
Jacobsen, Thorvald	66, 67	Marieboe, J. A.	25
Jacobsen, Vagn	66, 67, 69, 70, 71	Marieboe, Peter Rudolph	25, 26
Jager, Peter Anthon	10	Mentz, Henrik Michael	47
Jensen, Anders	29	Monigatti	54
Jensen, Hans	42	Monrad, P. J.	42
Juel, Jens	73, 80, 83, 86	Morhaus, G.	37
Jürtz, Magdalene	42	Mortensen, Amalie Caroline	44
Jørgensen, Geert Diderich	24	Munch, Amalie	48, 52
		Munch, Andreas	48, 49
Kalckar, Marcus	30	Munch, Anna Elisabeth	48, 52
Kierulff, Søren	24	Much, Anna Maria Amalie	50
Kirkerup, A.	37	Munch, Helga Marie Christiane	48

Müller, Sophus	67	Rothe, Anna	52
Møllegaard, Hans	17	Rothe, August	51, 53
Møller, Catherine	84	Rothe, Carl	52
Møller, Charlotte Christiane »Stine«	52	Rothe, Charlotte	52
Møller, mechanicus	40	Rothe, Charlotte Christiane	52
Neuhaus, Chr.	56	Rothe, Christian	51, 52, 53, 54
Nielsen, Anders	29	Rothe, Emilie	52
Nielsen, Gregers	15	Rothe, Johanne	52
Nordberg, Anna Maria Amalie	50	Rothe, Ludvig August	52
Nørager, Mogens Christensen	15, 56	Rothe, Peter	52
Oberkampf, monsieur	11, 51	Rothe, Ursula	52
Oberkampf, Peder Abraham	41	Rothe, Vilhelm	52
Oehlenschläger, Adam	11, 73	Rovsing, Asmund	57, 58
Olrog, Anne	77, 78	Rønne, Svend	87
Olsen, Johanne	76, 84	Raagaard, Anne Sophie	24
Ording, Birgitte	51	Samsøe, Ole J.	74
Ording, Carl Henrik	41, 51	Sand, George	64
Ording, Marie	51	Sandholt, P.	29, 30
Pauelsen, Elisabeth	76	Sanzio, Raphaël	80
Pauelsen, Erik	19, 73, 81	Sarti, Giuseppe	76
Pauelsen, Julius	48	Scharffenberg, Michael Georg	24
Petersen, Louis	22	Scheibel, Ernestine Frederikke	44
Petersen, overformynder	69	Scheibel, Ernst	44
Pihl, Zacharias	17	Scheibel, Frederikke Christine	44
Pope, Alexander	64	Scheibel, Jacob Ernst	44
Pram, Christian	81	Scheibel, Jacobine	44
Preisler, J. G.	86	Schelbek, Caroline Frederikke	60
Preisler, J. D.	76, 83, 86	Schliemann, Heinrich	67
Preisler, J. M. J.	76, 83, 86	Schmidt, Philip	45
Preisler, Marie Cathrine	86	Schneider, Abraham	17, 19, 29
Raben, Amalie	48, 49	Schneider, Elizabeth	19
Raben, Gregers Greve Christian	48	Schubart, Herman	19, 74
Rafaël, se: Sanzio		Schwanenflügel, Emil	42, 44
Rahbek, Anne	77, 78, 79, 80	Schwarz, Frederik	73, 76, 77
Rahbek, Claudine	82	Selmer, Johanne Marie »Hanne«	52, 53
Rahbek, Holger	82	de Seigny, madame	64
Rahbek, Jacob	77, 78, 80, 84	Shakespeare, Will.	64, 72
Rahbek, Just	88	Simonsen, Thorkild	51
Rahbek, Kamma	82	Steenstrup, Frants Vogelius	60
Rahbek, Knud Lyhne	73, 74, 80, 84	Steenstrup, Helene Cathrine	60
Rahbek, Ove Jacob	78	Steenstrup, Johannes	62, 63
Rahbek, Sophie	77	Stegmann, Conrad	61, 68
Ranøe, Andreas Broberg	87	Stegmann, Louise	61
Rewentlow, greve	37, 52	Stegmann, Ottilia Mary	61
Ricaradi, Friederike Wilhelmine Henriette	43	Stein, S. A. V.	49
Romling, Agnethe Margrethe	15, 17	Switzer, Sophie Susanne	44
Rosen, Anton	57, 58	Søderberg, Herman	24
Rosenhoff, Claudius	5	Sørensen, Peder	11
Rosing, Johanne	74, 76, 77, 78, 82, 89, 85	de Tengnagel, A. Fabritius	20
Rosing, Michael	74, 76, 77, 82, 84	Thorvaldsen, Bertel	61, 77, 86
Rothe, Andreas	52, 89	Thaarup, Thomas	76
		Toffen, Anna Elizabeth	13

de la Vallière, Louise	64, 75	Wium, Abraham	18, 19, 20
Verhuven, Jacob	13	Wium, Anna Cathrine Hansdatter	11, 16, 17
de Voltaire, François-Marie Arouet	75	Wium, Anna Cathrine Henriche	16, 18
		Wium, Cicilie	16, 17, 18
		Wium, Elsebeth	11
Walter, J. E. C.	5	Wium, Heinrich Isaac	18, 19, 20
Walter, Caroline	83	Wium, Henrich Thomesen	9, 10, 11, 37, 39
Walther, Marie Cathrine	24	Wium, Henrik sen.	33
Wandel, Niels	77	Wium, Henrik jr.	33
Warming, Frederik	88	Wium, Johan Jacob	11, 17, 29
Warnstedt, H. W.	84	Wium, Johanne	19
Wessel, Johan Hermann	51, 73, 76	Wium, Lorentz	11, 14, 16, 17
West, Agnethe Margrethe	15, 16, 17	Wolfhagen, Carl Wilhelm	42
West, Peter Larsen	15	Wolfhagen, Frederik Hermann	42
Wildau, løjtnant	40	Wolfhagen, Johan	40, 42, 43, 52
Willemoes, Alfred Theodor	55	Wolfhagen, Johanne	42
Willemoes, Frederik Christian	55	Wolfhagen, Minna	42
Willemoes, Frederik Vilhelm	54, 55	Wolquartz, Marcus	76
Willemoes, Marianne Elise	54, 55	Wærn, Martha	41, 49
Willemoes, Nathalie Malvine Elfride	54, 55	Wærn, Morten	42
Willemoes, Niels Peter Wilhelm	54		
Wind, Juul	12	Zehngraff, Johs.	55

Emneregister

Albertina	62	Homøopatisk Hospital	29
Alleenberg	51	Hovmarken	40
Alumina	56		
Amicisvej	43	Jernporten	40
Arbejderlegatet	63	Jesuskirken	69, 72
Asgaard	54	Jonstrup uldmanufaktur	21
Bakkehuset	14, 78, 82, 84	Kalthuset	20
Balders Død	76	Kalvebod Strand	11
Borups Selskab	76, 82	Kirkelegatet	63
Brolæggerstræde	60	Kobler, Oberkampfs	51
		Kristi Kirke	45
Carlsberg Bryggerierne	60	Kruses Skole	55, 56
Carlsbergfondet	62, 70	Kunstlegatet	63
		Kvægsyge	14
Damsbo	15, 16	Kærlighed uden Strømper	76
Dansk Bibelskole	50		
De brutale Klappere	76	Ladegaardsvej	15
Den brændende Fakkell	75	Lampevej	48, 49
Den indbildte Syge	75	Lindevangskirken	50
Det dramatiske Selskab	76	Lommebog for Skuespilyndere	77, 82, 83, 85
Don Ranudo	75		
Dronninggaard	77	Mariehøjen	74
		Mariendal	25
Edisonbiografen	40	Minerva	74, 77, 81
Engtofte	41	Monigattis pavillon	54
Et Dukkehjem	65	Museumslegatet	63
Falkonergaardens Gymnasium	48	Norske Selskab	73
Forhaabningsholm	10, 25	Ny Carlsberg	62
Fredensborg	18	Ny Carlsbergfond	70
Frederiksberg Fødehjem	66		
Frederiksberg Hospital	30	Odd Fellowlogen	58
Frederiksberg Kirke	11, 16	Om Syngespil	82
Frrederiksberg Kirkegaard	43	Opfostringshusforeningen	45
Frederiksberg Slot	9, 37		
Frederiksberg Sygeplejeskole	30	Pesthuset	11
Frydendalsvej	71	Poetiske Forsøg	74
		Prosaiske Forsøg	86
Gamle Bakkegaard	66, 69	Rolighed	20, 25
Gammel Bakkehus	51	Rødegaards Kro	18
Glyptoteket	62, 63, 67		
Godthåb, Store og Lille	9, 14, 20, 27, 28, 32, 34	Sankt Markus Plads	49
Godthåbsvej	13, 14, 27	Sankt Petri Kirke	44
Grøndalsvej	13	Sankt Thomas Plads	40
Graabrødretorv	81	Schneekloth's Skole	43, 45
		Skindergades Selskab	73, 75
Harsdorffske Palais	54	Skydebanen	11
Hollænderby, gamle	9	Slotskroen	51
Hollænderi	11, 18	Solbjerg	9
Hollændermarken	12, 40		

Solbjergskolen	48	Tesdorpsvej	23, 58
Sommerroe	40, 42, 49, 52	Tilskueren	79
Store Godthaab	9 ff.	Vangehuse	20
Stormly	25, 29	Vennersly	40, 44, 49, 51, 54
Stærs Vey	23	Venus Urania	83
Svanholm	19, 40	Værnedamsvej	50
Sølyst	49	Wærnske Institut	48
Søndermarken	5, 40		